

**Лілія Рускуліс
Анатолій Ситченко
Ольга Мхитарян**

**КОРПУС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ
ДО ДИСЦИПЛІН МЕТОДИЧНОГО ЦИКЛУ**
Навчально-методичний посібник

Миколаїв – 2020

УДК 81.161.
ББК 74.58+81.2Укр-5

***Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
(протокол від 23 листопада 2020 р. № 6)***

Рецензенти:

- Пентилюк М. І. – д. пед. наук проф., професор кафедри української філології та журналістики Херсонського державного університету;
- Луцькянко Д. В. – к. філ. н., вчитель української мови і літератури Миколаївської ЗОШ I-III ступенів № 31
- Діордіца Д. П. – учитель-методист, методист кафедри теорії й методики мовно-літературної та художньо-естетичної освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Рускуліс Л., Ситченко А., Мхитарян О.

Корпус навчально-методичних матеріалів до дисциплін методичного циклу: навч.-метод. посіб. Миколаїв, 2020. 188 с.

У навчально-методичному посібнику репрезентовано матеріали до курсу методики навчання української мови і літератури: домінуючі проблеми теми, система практичних завдань та проблемних запитань, завдання для самостійної роботи, рекомендована література до теми. Така структура кожної теми спрямована на організацію змішаної форми навчання в закладах вищої освіти у форматі як асинхронного, так і синхронного навчання.

Посібник рекомендовано викладачам закладів вищої освіти, студентам, вчителям закладів загальної середньої освіти.

©Рускуліс Л., 2020
©Ситченко А., 2020
©Мхитарян О., 2020

ЗМІСТ

Вступ	5
Анотація до курсу	7
Методика навчання української мови	9
<i>Тема 1. Методика мови як наука і навчальна дисципліна. Українська мова як навчальна дисципліна в закладах загальної середньої освіти...</i>	9
<i>Тема 2. Аналіз чинної програми з української мови. Діючі підручники з української мови.....</i>	18
<i>Тема 3. Психологічні чинники навчання мови</i>	23
<i>Тема 4.Лінгводидактичні засади навчання мови. Підходи, закономірності та принцип навчання</i>	30
<i>Тема 5. Методи навчання української мови</i>	41
<i>Тема 6. Засоби навчання мови</i>	50
<i>Тема 7. Технологія сучасного уроку української мови</i>	56
<i>Тема 8. Нестандартні уроки з української мови...</i>	60
<i>Тема 9. Методика навчання фонетики, графіки, орфоепії</i>	65
<i>Тема 10. Методика навчання лексики та фразеології</i>	69
<i>Тема 11. Загальні питання вивчення граматики. Значення і завдання вивчення будови слова. Значення, завдання, зміст і принципи вивчення частин мови в шкільному курсі</i>	73
<i>Тема 12. Загальні питання вивчення граматики. Методика вивчення синтаксису</i>	83
<i>Тема 13. Методика орфографії та пунктуації</i>	89
<i>Тема 14. Методика роботи над переказами</i>	93
<i>Тема 15. Методика роботи над творами</i>	97
<i>Тема 16. Методика роботи зі стилістики</i>	100

<i>Базова література до курсу</i>	103
Методика навчання української літератури...	105
<i>Тема 1. Методика навчання літератури як наука.</i>	105
<i>Тема 2. Зміст і організація навчання української літератури в загальноосвітніх закладах</i>	110
<i>Тема 3. Типологія уроків літератури</i>	116
<i>Тема 4. Методи навчання української літератури</i>	119
<i>Тема 5. Вивчення художнього твору</i>	112
<i>Тема 6. Особливості аналізу творів різного літературного роду</i>	133
<i>Тема 7. Уроки про позакласне читання</i>	138
<i>Тема 8. Розвиток мовлення учнів на уроках літератури.</i>	145
<i>Тема 9. Вивчення літературної історії, теорії й критики в школі</i>	150
<i>Тема 10. Міжпредметні зв'язки й наочність у шкільному курсі української літератури</i>	156
<i>Тема 11. Позакласна робота з літератури</i>	162
<i>Тема 12. Поглиблене вивчення літератури</i>	167
<i>Тема 13. Розвиток методики навчання української літератури</i>	172
<i>Тема 14. Формування в учнів літературних знань і вмінь</i>	178
<i>Тема 15. Методична робота вчителя літератури</i> ...	183
<i>Базова література до курсу</i>	187

ВСТУП

Стратегічним завданням сучасних закладів вищої освіти в умовах модернізації фахової підготовки студентів-словесників та спрямування її на інтеграцію до європейського й світового освітнього простору є формування висококонкурентного фахівця. Суспільство потребує освіченого, креативного освітянина, який володіє глибокими знаннями, має сформовані професійні вміння й навички, здобуває й генерує власні ідеї, пропонуючи шляхи їх упровадження в практику шкіл, здатний до постійного фахового зростання й мобільності, тобто є висококонкурентним і затребуваним на ринку праці. Основні прагнення до інноваційного рівня освіти висувають і нові вимоги, що викладено в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2010–2021 рр., Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Державній програмі «Вчитель», Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, Державному стандарті вищої освіти. Відповідно до їхніх положень майбутні вчителі української мови та літератури повинні орієнтуватися в теоретичних засадах мови та літератури з урахуванням найновіших досягнень цих наук, відкриваючи перспективні напрями для реалізації власних творчих можливостей, пізнавати філософію слова; володіти високим рівнем культури мовлення, що характеризується філологічним стилем мислення, широким мовно-літературним світоглядом, мовними здібностями; прагнути до самовдосконалення й креативної самореалізації, мобільності щодо застосування отриманих знань; оперувати новітніми технологіями в процесі викладання української мови та літератури; вести активні дослідницькі розвідки, підвищуючи власний професійний рівень, тобто сповна зреалізуватися як високоосвічений фахівець.

Репрезентований методичний посібник відповідно до вимог створення дистанційних навчальних комплексів

розлого подає теоретичні та практичні основи методики навчання української мови і літератури, спрямовує студента на розв'язання проблемних питань та вирішення практичних завдань, пропонує систему самостійної роботи та літературу до теми. Така структура кожної теми спрямована на організацію змішаної форми навчання в закладах вищої освіти, як поєднання технологій навчання за допомогою гнучкого підходу до освіти, що передбачає виконання завдань в усережжі з використанням методів, які здатні покращити результати студента. У час розвитку покоління Z така форма, безумовно, стала вимогою сьогодення, зайняла доміантне місце в системі вищої освіти, відповівши на світові виклики – проживання здобувачів вищої освіти на тимчасово окупованій території, навчання в надзвичайних ситуаціях за умов пандемії чи воєнного конфлікту.

Посібник спрямований на організацію як асинхронного так і синхронного навчання. Більшість завдань практичного блоку й блоку самостійної організації діяльності – це робота з електронними носіями й виконання таких завдань: вправи і завдань за покликаннями в усережжі; створення самостійних проєктів і методик, макетів електронних підручників; віртуального зошита й ведення вчительського сайту; робота з електронними словниками, довідниками, матеріалами в періодичних виданнях; добір медіа- та відеотекстів, створення презентацій, тегів слів, веб-квестів та ін. Формами перевіряння таких видів робіт можуть стати дискусії, семінари, конференції за допомогою чатів, інтернет-або відеоконференції через skype, zoom та інші платформи, виконання завдань на платформі Moodle, шляхом електронного спілкування.

Навчально-методичний посібник рекомендовано викладачам закладів вищої освіти, студентам, вчителям закладів загальної середньої освіти.

Анотація

У процесі вивчення дисципліни «Методика навчання української мови і літератури» розглянуто проблеми підготовки майбутніх учителів української мови та літератури до педагогічної діяльності; з'ясовано специфіку засвоєння студентами основних відомостей з історії й теорії методики мови, шкільного мовознавства та практичної методики навчання української мови; а також історії й теорії методики літератури, шкільного літературознавства та практичної методики навчання української літератури; акцентовано на питанні вдосконалення мовно-літературної освіти в закладах загальної середньої освітним; окреслено фактори оволодіння майбутніми словесниками методологічними принципами оцінки мовних та літературних явищ; розкрито особливості формування вмінь самостійної навчально-дослідницької діяльності та креативної здатності майбутнього вчителя української мови та літератури використовувати набуте в нестандартних ситуаціях, виявляти конструктивність і прогностичність в організації й плануванні педагогічного процесу; досліджено психолого-педагогічні умови плекання в студентів потреби до підвищення освітнього рівня та науково-дослідницької праці впродовж життя, сприяння всебічному розвитку, активному становленню й самореалізації майбутнього фахівця та виховання високодуховної національно свідомої особистості педагога.

Ключові слова: методика, лінгводидактика, особистісно зорієнтоване навчання, освітні технології, сучасний урок, методи, форми й засоби навчання, вивчення художнього твору, аналітична діяльність, розвиток мовлення, інформаційно-комунікаційні технології, профільне навчання.

Summary

In the process of studying the discipline «Methods of teaching Ukrainian language and literature» the problems of preparation of future teachers of Ukrainian language and literature for pedagogical activity are considered; the specifics of assimilation by students of basic information on the history and theory of language methodology, school linguistics and practical methods of teaching the Ukrainian language are clarified; as well as the history and theory of methods of literature, school literature and practical methods of teaching Ukrainian literature; emphasis is placed on the issue of improving language and literature education in secondary schools; the factors of mastering by future linguists methodological principles of assessment of linguistic and literary phenomena are outlined; the peculiarities of formation of skills of independent educational and research activity and creative ability of the future teacher of Ukrainian language and literature to use the acquired in non-standard situations, to show constructiveness and prognosticity in the organization and planning of pedagogical process are revealed; the psychological and pedagogical conditions of nurturing in students the need to increase the educational level and research work throughout life, promoting comprehensive development, active formation and self-realization of the future specialist and education of highly spiritual nationally conscious personality of the teacher.

Key words: methods, language didactics, personality-oriented learning, educational technologies, modern lesson, methods, forms and means of learning, study of a work of art, analytical activity, speech development, information and communication technologies, specialized training.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

РОЗРОБНИК: *Лілія Рускуліс,*
д.пед.н., доцент

ТЕМА 1

Методика мови як наука і навчальна дисципліна. Українська мова як навчальна дисципліна в закладах загальної середньої освіти *Домінантні проблеми теми*

Методика навчання української мови як наука досліджує процес навчання мови, засвоєння мовної системи, розвиток мовленнєвих умінь і навичок, формування мовної особистості та її комунікативної компетентності; розкриває закономірності засвоєння учнями різних сторін мови, визначає й умотивовує засоби передачі знань учням; досліджує й визначає зміст, форми організації, технологію проведення уроків, застосування методів, прийомів і засобів навчання в різних закладах освіти. *Предметом* методики мови є професійна підготовка сучасного вчителя-філолога до роботи в середніх закладах освіти України. *Об'єктом* методики є процес навчання української мови в різних закладах освіти.

Розрізняють методику *загальну* – методику мови (лінгводидактику) й *часткову* (методику фонетики, синтаксису, стилістики тощо).

Завдання методики навчання української мови: розуміння соціальної ролі мови, її функцій, мовленнєвої діяльності та її компонентів у житті окремої людини й суспільства в цілому; визначення цілей, специфіки, змісту й обсягу курсу української

мови в різних типах навчальних закладів, на різних етапах мовної освіти; реалізація світоглядної функції української мови, вплив на формування національно-мовної особистості; засвоєння мінімуму мовних і мовленнєвих понять, рівнів і закономірностей функціонування мови; вивчення й опис найбільш раціональних, оптимальних та ефективних методів, прийомів і засобів навчання залежно від змісту матеріалу, індивідуальних особливостей учнів, рівня їхньої мовної та мовленнєвої компетентності; забезпечення належного рівня культури мовлення учнів, розвитку комунікативних умінь та навичок.

Розділи методики навчання української мови: загальні питання методики мови або лінгводидактика; методика навчання фонетики, графіки та орфоєпії;

методика навчання лексики; методика навчання будови слова і словотвору; методика граматики; методика орфографії та пунктуації; методика розвитку мовлення; методика позакласної роботи та факультативна робота; методична робота вчителя-словесника.

Система методів дослідження в методиці: теоретичні методи охоплюють аналіз філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної, лінгводидактичної літератури, аналіз програм, підручників, методичних посібників та рекомендацій; *емпіричні* – анкетування, цілеспрямоване спостереження уроків рідної мови. Метод експертної оцінки, діагностики. Методичний експеримент (констатувальний та формувальний); *статистичні* передбачають кількісний та якісний аналізи одержаних даних.

Класифікації *понятійно-термінологічного апарату* методики навчання української мови:

I. *За джерелом виникнення*: поняття і терміни, що прийшли в методику з базових наук (дидактики, теорії виховання, педагогічної психології); поняття і терміни, взяті методикою зі словника науки, що викладається (літературознавство, психолінгвістика, лінгвістика); власне методичні поняття і терміни (шкільний твір, диктант).

II. За ступенем конкретності чи абстрактності: за ступенем конкретності: а) назви конкретних предметів – навчального обладнання, підручників, конкретних прийомів навчання (диктант, таблиця, шкільний підручник); б) назви явищ, що мають місце в навчально-виховному процесі (урок, програма з української мови); в) загальні поняття, що відображають не стільки явища, скільки відношення між ними (мета навчання української мови, активність у навчанні української мови).

III. Тематична класифікація (представлена в словниках із методики мови) й охоплює такі групи: а) поняття, що є результатом поділу дидактико-методичних понять (урок зв'язного мовлення, урок граматики); б) назви методів (приймів) навчання, генетично не пов'язаних із дидактикою (диктант, твір); в) назви засобів навчання (таблиця, підручник); г) назви помилок (пропуск, буква); д) назви найбільш суттєвих явищ у розвитку методики навчання мови (історичні поняття – колективний метод навчання, проєктні технології).

Українська мова належить до магістральних предметів у школах різних типів. Вона виконує дві

функції: предмет вивчення в школі; засіб навчання й спілкування. *Метою* навчання мови є формування комунікативної компетентності, пізнавального й творчого типу людини, соціальних навичок, світоглядних переконань, морально-етичних якостей особистості. Пріоритетними *завданнями* змісту навчання мови є: реформування його згідно з новою філософією шкільної освіти, метою і завданням виховання громадянина України; формування мовної компетентності, тобто системи знань про мову; достатньої для здійснення комунікації в межах певної сфери спілкування; формування мовленнєвих умінь і навичок (мовленнєвої компетентності) різних рівнів навчання мови з урахуванням ступеня володіння нею учнями; оптимальне поєднання навчання мови з українознавчою, етнопедагогічною та соціокультурною роботою. Навчання української мови в середній школі здійснюється протягом трьох етапів: початкового (1-4 класи), основного (5-9 класи), узагальнювального (10-11 (12) класи). Кожний із них має свої особливості змісту й структури навчальних програм, однак усі три етапи пов'язані загальними навчальними й виховними цілями, спрямовані на формування мовної особистості.

Ключові слова: методика, лінгводидактика, методи дослідження, термінологічний апарат методики.

Запитання та проблемні завдання

1. Визначити предмет і завдання методики мови як науки. Яке місце методики серед інших дисциплін філологічного профілю? Яка структура курсу методики мови?

2. Що спільного й відмінного в змісті понять «методика мови» та «лінгводидактика»?

3. Які методи наукового дослідження використовуються в лінгводидактиці?

4. З'ясуйте основні положення концепції мовної освіти в Україні.

5. Що спільного й чим відрізняються концепції мовної освіти в Україні? Яка концепція найактивніше орієнтує вчителя на необхідність перебудови методики навчання української мови? Чому?

6. Чому українській мові відведено перше місце в системі освітніх галузей стандарту освіти в Україні?

7. Скільки освітніх галузей визначено Державним стандартом і яке в ньому займає українська мова?

8. Значення й місце шкільного курсу української мови серед інших навчальних дисциплін.

8. Яка мета й завдання шкільного курсу української мови? За якими принципами будується шкільний курс української мови?

9. Яка роль міжпредметних зв'язків у навчанні мови? Як ви розумієте поняття «інтегроване навчання»?

10. Визначте роль мовної освіти у формуванні інтелектуально розвиненої, висококультурної особистості.

11. Схарактеризуйте роль української мови в розвитку національно-мовної особистості.

12. Чому розрізняють мовну, мовленнєву й комунікативну компетентності? Яка з них ефективніше забезпечує розвиток мовної особистості?

Система самостійної роботи до теми

1. Укладіть список літератури до теми.
2. Складіть тестові завдання до кожного з питань.
3. Напишіть реферат на одну з тем:
 - Шляхи реалізації стандарту мовної освіти.
 - Концепції когнітивної та комунікативної методик навчання мови.
 - Концепції мовної освіти та їх роль у підготовці вчителя-словесника.
 - Наукові засади комунікативного підходу до навчання мови.
 - Зв'язок методики навчання мови з іншими науками.
 - Методична спадщина К. Ушинського.
 - Л. Булаховський – методист.
 - Розвиток методики української мови в 20-30 рр. минулого століття.
 - Методичний доробок О. Біляєва.
 - Методичні розробки М. Пентилюк.
 - Методичні праці В. Мельничайка.
 - Методична спадщина С. Чавдарова.
 - Наукові пошуки В. Масальського.
 - Методична спадщина О. Сухомлинського.
 - Науковий доробок сучасних провідних методистів (О. Горошкіна, О. Семенеог, С. Омельчук, А. Нікітіна, Т. Симоненко, І. Хом'як, С. Караман, О. Копусь та ін.).
 - Особливості формування мовної компетентності сучасного учня.
 - Особливості формування комунікативної компетентності сучасного учня.
 - Особливості формування соціокультурної

компетентності сучасного учня.
Особливості формування українознавчої
компетентності сучасного учня.

Література до теми

1. Березівська Л. Науково-педагогічна діяльність В. І. Масальського (1896-1979). *Українська мова і література в школі*. № 1. 2002. С. 66-67.
2. Біляєв О., Скуратівський Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України. *Дивослово*. 1996. № 1. С. 16-21.
3. Варзацька Л. Опорні вміння в системі особистіно зорієнтованої мовної освіти (10-11 класи, академічний рівень). *Українська мова і література в школі*. 2011. № 7. С. 17-22.
4. Видайчук Т. Мовна особистість староукраїнської доби: проблеми та аспекти дослідження. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 10. С. 18-21.
5. Галеєвська Л. Реалізація соціокультурної змістової лінії на уроках рідної (української) мови в 5-му класі. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 8. С. 12-18.
6. Голуб Н. Ретроспектива і перспектива ідеалу вчителя. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 7-8. С. 60-65.
7. Голуб Н. Формування комунікативної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови (результати аналітико-констатувального етапу експериментальної роботи). *Українська мова і література в школі*. 2013. № 6. С. 33-36.
8. Горошкіна О. Ідеї О. М. Біляєва в розвідках сучасних

- лінгводидактів у практичній діяльності вчителів. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 15-19.
9. Державна програма «Вчитель». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/379-2002%D0%BF>.
 10. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
 11. Донченко Т. Аспекти мовної особистості у процесі педагогічного дискурсу. № 7. 2006. С. 2-5.
 12. Донченко Т. В. О. Сухомлинський про значення і навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. № 4. 2008. С. 55-59.
 13. Дружененко Р. Навчання рідної мови як етнопедагогічна проблема. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 2. С. 11-15.
 14. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. С. Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.
 15. Кобцев Д. Принцип україноцентризму в контексті міжпредметної соціокультурної інтеграції на уроках української мови (5 клас). *Українська мова і література в школі*. № 7-8. 2007. С. 5-13.
 16. Концепція мовної освіти (12-річна школа). URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/.
 17. Кучерук О. Методологічні засади особистісно орієнтованої лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 013. № 6. С. 20-24.
 18. Лещенко Г. Компедіум основних методичних понять: стислий виклад засад формування комунікативної україномовної компетенції. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 5. С. 6-13.

19. Литвиненко К. Реалізація культурологічної змістової лінії на уроках української мови: проблеми і перспективи. *Українська мова і література в школі*. № 6. 2004. С. 8-12.
20. Мамчур Л. Формування мовної компетентності учнів основної школи: фонетичний і лексичний компоненти. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 10. С. 2-6.
21. Пентилюк М. І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8-10.
22. Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С. 15-20.
23. Пентилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5-9.
24. Предчук Т. Формування національно-мовної особистості у двомовному соціумі. *Українська мова і література в школі*. № 6. 2009. С. 15-17.
25. Славітінська І. Проблема мовної освіти в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 7-8. С. 16-20.
26. Шелехова Г. Особливості мовленнєвої змістової лінії нової програми з української (рідної) мови для 5 класу. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 7. С. 12-14.
27. Яворська С. Педагогічні ідеї у працях видатних діячів літератури, освіти і науки у діалозі з сучасністю. *Українська мова й література в сучасній*

школі. 2013. № 11. С. 9-13.

28. Ярмолюк А. Соціокультурна компетентність як показник ефективної комунікативної поведінки учня. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 7. С. 7-12.

ТЕМА 2

Аналіз чинної програми з української мови.

Діючі підручники з української мови

Домінантні проблеми теми

Програма з української мови – це документ, затверджений Міністерством освіти і науки, в якому визначено мету й завдання курсу, обсяг і систему знань, коло умінь і навичок з рідної мови, що їх обов'язково повинні отримати учні в процесі навчання. Програма складається з пояснювальної записки та власне програми. *Пояснювальна записка* – це складова програми, що визначає засади організації навчального процесу з рідної мови: мета, завдання курсу, напрямки роботи та ін. *Власне програма* – складова шкільної програми в цілому, що визначає зміст курсу й послідовність вивчення його частин.

Програма побудована за такими *принципами*: *лінійний*, що передбачає розташування матеріалу від мовних одиниць найнижчого рівня до вищого (відхилення: у 5 класі введено курс «Відомості із синтаксису та пунктуації» з метою забезпечити засвоєння учнями пунктуаційних навичок, що потрібні будуть у процесі написання різного роду письмових робіт протягом 5-9 класів); *концентричний*, відповідно до якого орфографія та пунктуація вивчається паралельно з іншими розділами про мову.

Чинна програма з української мови складається з

чотирьох змістових ліній: лінгвістична, комунікативна, культурологічна та діяльнісна, кожна з яких має свої конкретні завдання й цілі.

Підручник – засіб навчання, що містить систематичний виклад навчального матеріалу відповідно до освітніх стандартів і програм та є джерелом одержання знань та формування практичних умінь та навичок.

Магістральними функціями підручника є: інформаційна; систематизуюча; трансформуюча; виховна; розвивальна; культурологічна; рефлексивно-корекційна.

***Ключові слова:** програма, змістові лінії програми, принципи побудови програми, підручник, апарат орієнтації, апарат організації засвоєння.*

Запитання та проблемні завдання

1. Які принципи лежать в основі побудови чинної програми? Чому принцип наступності і перспективності є провідним у побудові програми з української мови?

2. Охарактеризуйте змістові лінії програми та шляхи реалізації їх.

3. Як у програмах відбито головну ідею стандартизованої мовної освіти – формування комунікативної компетентності учнів?

4. Визначте принципи будови діючих підручників з української мови. Доведіть, що чинні підручники з рідної мови побудовані (чи не побудовані) відповідно до програм кожного року навчання.

5. Проаналізуйте наукові праці, присвячені характеристиці нових підручників (огляд журнальних статей).

6. Відомо, що шкільна навчальна теорія розробляється на основі наукової, причому шкільна теорія не може досягнути коло знань у певній галузі повністю, а, отже, є її своєрідною проєкцією, що здійснюється з урахуванням мети й завдань шкільної освіти, а також вікових особливостей учнів. Проілюструйте цю тезу конкретними прикладами, уклавши термінологічний словник за компаративним принципом (початкова школа – основна школа – старша школа – ЗВО).

7. Поясніть, чому автори шкільних підручників не подають різноманітність поглядів на певні суперечливі в лінгвістиці питання. Проілюструйте конкретними фактами, поясніть вибір автора.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготуйте анотацію – аналіз програми для одного з рівнів (академічного, рівня стандарту, філологічного профілю).

2. Зробіть аналіз підручника та окремого розділу за такою схемою:

- титульна сторінка (автори, назва, видавництво, рік видання);

- тема підручника (послідовність розташування матеріалу, відповідність програмовим вимогам);

- види усних і письмових робіт;

- які схеми, таблиці вміщено у підручнику? Яке їх розміщення?

- наявність ілюстративного матеріалу, його призначення;

- зміст та наявність матеріалу для повторення (на початку підручника, в кінці, вправи на повторення окремих тем);

- який матеріал для розвитку мовлення міститься в підручнику?

- структурні компоненти підручника, текстові та позатекстові завдання. Апарат орієнтації підручника.

- зовнішнє оформлення підручника.

3. Ознайомтеся з новим підручниками й складіть вичерпний список їх для основної та старшої шкіл. Напишіть розгорнуту рецензію на один із підручників.

4. Складіть тестові відповіді до таких запитань:

1. Яку навчальну книжку можна назвати підручником?

2. Які функції підручника?

3. З яких компонентів складається підручник?

4. Яким вимогам повинен відповідати сучасний підручник?

9. Розробіть проєкт нового підручника з української мови. Презентуйте його в аудиторії.

Література до теми

1. Авраменко О. Додержання принципу наступності в змісті підручників з української мови для 5-го класу. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 7. С. 2-6.
2. Біляев О. Робота з підручником. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 4. С. 2-4.
3. Бондаренко Н. Нові підручники у навчально-виховному процесі. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 6. С. 3-9.
4. Бондаренко Н., Ярмолюк А. Новий підручник як невід'ємна складова системної перебудови мовної освіти. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 2. С.2-5.
5. Голуб Н. До проблеми експертизи підручників

- української мови. *Українська мова і література в школі*. № 1. 2016. С. 2-8.
6. Горошкіна О. Дидактичні засади підручників «Українська мова» для 10-11 класів (рівень стандарту). *Українська мова і література в школі*. 2010. № 6. С. 25-32.
 7. Данилевська О. Роль підручника у формуванні мовної особистості школяра. *Дивослово*. 2016. № 7-8. С. 28-33
 8. Караман С., Тихоша В. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії. *Дивослово*. 2001. № 4. С. 36-38.
 9. Мацько Л. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики. *Дивослово*. 1999. № 8. С. 39-41.
 10. Пентилюк М. Концептуальні засади створення підручників рідної мови. *Українська мова і література в школі*. № 2. 2016. С. 2-7.
 11. Плахотник В. Лінгводидактична система і підручник. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 8. С. 44-47.
 12. Програми середньої загальноосвітньої школи. Рідна мова. 5-11 класи.
 13. Скуратівський Л., Шелехова Г. Концепція підручника рідної мови (української) 5-11 класи. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 3. С. 5-7.
 14. Хом'як І. Підручник і методика його використання. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 5. С. 20-24.
 15. Шелехова Г. Зміст і структура оновленої програми з

- української мови для основної школи крізь призму сучасних підходів. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 60-64.
16. Шелехова Г. Особливості мовленнєвої змістової лінії нової програми з української (рідної) мови для 5 класу. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 7. С. 12-14.
17. Шелехова Г. Сучасний підручник української мови як засіб формування комунікативної компетентності старшокласників. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 6. С. 19-22.

ТЕМА 3

Психологічні чинники навчання мови

Домінантні проблеми теми

Навчання рідної мови базується на *психологічних чинниках*: розвиток мислення учнів, увага, пам'ять, уміння бачити й сприймати мовні факти, явища в їх діалектичній єдності. Засвоєння української мови можливе лише на основі *мисленнєвої діяльності*. Порівнюючи факти, синтезуючи, узагальнюючи, конкретизуючи й абстрагуючи, учні розвивають свої мовленнєві здібності.

Мовленнєва діяльність – сукупність психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання й розуміння мовлення або породження його в усній та писемній формах. Мовленнєва діяльність відображає психічну діяльність людини, розвиток, вираження її інтелекту й емоцій.

Ключові слова: *психологічні чинники, увага, пам'ять, мислення, мовлення, уміння, навички.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Прочитайте слова В. Сухомлинського: *«Психологія мене цікавить більше, ніж педагогіка; власне без психології нема й педагогіки. Якщо педагогіку порівняти з майстерністю, то психологія – це інструменти в майстерні; нема інструментів або вони нікуди не годяться – від майстерні залишаться самі стіни. Дуже часто у школах так і буває»*. Поміркуйте, чому видатний педагог визнавав пріоритетність психології. Чому психологічні основи навчання мови є визначальними для сучасної школи?

2. Схарактеризуйте вікові особливості учня як суб'єкта освітнього процесу (місце в суспільстві, розв'язок інтелектуальних здібностей тощо).

3. Визначте роль мотивів навчання в засвоєнні знань та формуванні умінь та навичок. Чи впливають мотиви учіння на рівень засвоєння мови і формування умінь і навичок учнів?

4. З'ясуйте особливості психічних якостей учнів (свідомість, мислення, мовлення, сприймання, увага, уява, пам'ять та ін.).

5. Що спільного й відмінного в трактуванні понять «мова» і «мовлення»? Як ці поняття співвідносяться з методичними поняттями «мовна, мовленнєва, комунікативна компетентності»?

6. Чому в основу чинної програми покладено мовленнєву діяльність?

7. Що таке мовленнєва діяльність? Схарактеризуйте компоненти мовленнєвої діяльності.

8. Які види мовленнєвої діяльності є рецептивними, а які – продуктивними? Чому? Думку

обґрунтуйте.

9. Що таке мотивація навчання? Визначте мотиви навчання української мови.

10. Дайте визначення поняттям «уміння», «навички». Основу мовленнєвої компетентності складають такі уміння й навички:

- уміння вести діалог з дотриманням вимог українського мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях;
- уміння створювати усні монологічні висловлювання;
- уміння адекватно сприймати на слух діалог і монолог;
- уміння створювати письмові тексти різних стилів, типів мовлення і різних жанрів;
- уміння користуватися різними видами читання.

Як ви думаєте, чому саме така послідовність переліку умінь і навичок. Як це методично обґрунтувати? Який зв'язок перелічених умінь із мовленнєвою діяльністю учнів?

11. З'ясуйте поняття «мовна особистість», «національно-мовна особистість» учня. Проаналізуйте, які компоненти мовної особистості окреслила В. Маслова.

12. Проаналізуйте рівні володіння мовою, які запропонував Ю. Караулов, вибудовуючи теоретико-гносеологічну модель структури мовної особистості.

Система самостійної роботи до теми

1. Проаналізуйте статті, в яких розкривають проблеми становлення й розвитку мовної (національно-мовної) особистості учня.

2. Підготуйте реферат на одну із тем:

Проблема мовленнєвої діяльності в працях сучасних лінгводидактів.

Мовленнєва діяльність – основа спілкування.

Аналіз спілкування в сучасних підручниках із загальної психології.

Психологічні основи аудіювання (читання, говоріння й письма).

Система й структура комунікативних умінь і навичок учнів – основа комунікативної компетентності.

Етапи породження мовлення.

Структура і зміст мовленнєвої діяльності.

Література до теми

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: учеб. пособ. [для студ. вузов.]. [4-е изд. стереотип]. М.: Издательский центр «Академия», 1999. 672 с.
2. Антонова О. Є. Інтелектуальні здібності у структурі обдарованості особистості. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика: зб. наук. пр.* / І. С. Волощук (головний редактор) та інші. К.: Інформаційні системи, 2011. Вип. 5. С. 137-144.
3. Беянин В. П. Психолінгвістика: учебник. М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. 232 с.
4. Бех І. Ідентифікація у вихованні особистості. *Рідна школа*. 2000. № 4-5. С. 20-25.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб: Питер, 2008. 398 с.
6. Бочарова С. П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы. Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. 384 с.

7. Выготский Л. С. Мышление и речь. *Избранные психологические исследования*. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. 519 с.
8. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема. *Дивослово*. 2006. № 5. С. 2-5.
9. Дубравська Д. М. Основи психології: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 280 с.
10. Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посіб. Донецьк: Український Культурологічний Центр, 2001. 56 с.
11. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. 382 с.
12. Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посіб. К.: Либідь, 2002. 304 с.
13. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для вузов. М.: Логос, 2004. 384 с.
14. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
15. Климова К. Проблема формування комунікативної мовної особистості вчителя у контексті нової філософії освіти. *«Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова»*: зб наук. пр. К.: НПУ, 2007. Серія «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики». Вип. 6 (16). С. 25-28.
16. Ковтун О. В. Мовленнєва діяльність як категорія лінгводидактики. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*: зб. наук. праць. Одеса: ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2009. Вип. 1-2. С. 103-112.
17. Кон И. С. Открытие Я. М.: Политиздат, 1978. 367 с.

18. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей. К.: Товариство «Знання» Української РСР, 1963. 80 с.
19. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. К.: Рад. шк., 1989. 608 с.
20. Кулик О., Рубан І. Мовна й мовленнєва особистість: проблема дефініцій. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вип 17. С. 76-89.
21. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. 3-е изд. М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. 287 с.
22. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избр. психол. труды. М.: Моск. психол.-соц. инт-т, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. 448 с.
23. Лернер И. Я. Развитие мышления школьников в процессе обучения истории. Пособие для учителей. М.: Просвещение, 1982. 191 с.
24. Маркова А. К. Психология усвоения языка как средства общения. М.: «Педагогика», 1974. 240 с.
25. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособие для учителя. М.: Просвещение, 1983. 96 с.
26. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.
27. Настин И. Психолингвистика. М.: Московский психолого-педагогический институт, 2007. 180 с.

28. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. К.: Кондор, 2001. 469 с.
29. Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 2. С. 290-297.
30. Пиаже Жан. Психология интеллекта. URL: http://transyoga.ru/assets/files/books/sposobnosti/piaje_psih_intelekta.pdf.
31. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення): навч.-метод. посіб. Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. 330 с.
32. Потєбня А. Мысль и язык. URL: <http://www.rodnovery.ru/knizhnaya-polka/317-potebnya-mysl-yazyk>.
33. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита).
34. Рускуліс Л. В. Психологічні особливості мислення майбутнього вчителя української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*: зб. наук. праць. / редкол.: В. І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. Вип. 52. С. 221-225.
35. Рускуліс Л., Лукьяненко Д. Державомовна компетентність сучасного освітянина: теоретико-практичний аспект. *Вісник Глухівського національного університету імені Олександра*

- Довженка. Наукове видання. Педагогічні науки: зб. наук. праць. Глухів: Глухівський НПУ ім. О.Довженка, 2018. Вип. 2 (37), Ч. 1. С. 188-195.
36. Рыбалко Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология: учеб. пособие. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. 256 с.
37. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. 2-ге вид., доповн. К.: Академвидав, 2011. 384 с. (Серія «Альма-матер»).
38. Симоненко Т. Стимулювання студентів до українськомовної стійкості. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 1. С. 46-47.
39. Симоненко Т. Шляхи і засоби формування національно-мовної особистості у школі (5-7 класи). *Українська мова і література в школі*. 2000. № 1. С. 8-10.
40. Смульсон М. Л. Інтелект і ментальні моделі світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Психологія і педагогіка. 2009. Вип. 12. С. 38–49.
41. Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в українстиці. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/110242/22-Struhanets.Pdf?sequence=1>.
42. Трифонова О. С. Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку: монографія. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2012. 467 с.
43. Уланович О. И. Психолінгвістика: учеб. пособие. Минск: изд-во Гревцова, 2010. 240 с.

44. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / Богуш А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І., Горіна Ж. Д., Черкасов М. П. / за заг. ред. акад. А. М. Богуш. Одеса: ПНЦ АПН України, 2008. 271 с.

ТЕМА 4

Лінгводидактичні засади навчання мови

Підходи, закономірності та принцип навчання

Домінантні проблеми теми

Підхід до навчання – інтегративно-системна архітектоніка лінгвістичної теорії, лінгводидактики, здобуття практичних навичок й основ наукової діяльності, базисом якого є принципи, методи, прийоми, засоби й форми навчання відповідно до конкретних освітніх цілей у процесі вивчення української мови. Аналіз наукових праць засвідчив, що сьогодні в педагогіці й лінгводидактиці вищої школи немає єдиної класифікації підходів до навчання. Зокрема, в «Українському педагогічному словнику» виокремлено індивідуальний, особистісний і системний підходи. У підручниках із педагогіки й психології представлено особистісний, діяльнісний, системний, гуманістичний, ресурсний, синергетичний, психологічний, аксіологічний, компетентнісний та ін. У методиці навчання російської мови, зокрема в «Словнику-довіднику з методики російської мови», М. Львов визначає диференційований підхід до навчання російської мови й індивідуальний підхід в умовах колективної роботи класу.

В українській лінгводидактиці репрезентовано класифікацію підходів, яку запропонували автори підручника «Методика навчання української мови в

середніх освітніх закладах», де окреслено традиційні (лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний) й інноваційні (народознавчий, етнопедагогічний, культурологічний, діяльнісно-орієнтований та ін.). У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» окреслено необхідність урахування під час навчання мови діяльнісного, компетентнісного, когнітивно-комунікативного, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного, функційно-стилістичного підходів.

У педагогічній науці науковці розмежують закономірності виховання й закономірності навчання. Останні схарактеризовано як відображення об'єктивних, суттєвих, необхідних, загальних, стійких і повторюваних за певних умов узаємозв'язків; стійкі зв'язки між типовими педагогічними фактами, явищами й подіями, що повторюються; об'єктивний і суб'єктивний зв'язок між педагогічними явищами, коли зміна одних явищ зумовлює відповідні зміни інших.

У педагогіці закономірності репрезентовано двома групами: 1) *загальні закономірності* (закономірності цілей навчання, закономірності змісту навчання, закономірності якості навчання, закономірності методів навчання, закономірності управління навчанням); 2) *часткові (конкретні) закономірності* (дидактичні, гносеологічні, психологічні, кібернетичні, соціологічні, організаційні).

У лінгводидактиці послуговуємося визначенням авторів підручника «Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах», які визначають закономірність як об'єктивно існуючий, постійно

діючий та необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності, виокремлюючи:

а) *закономірності навчання мови* як «взаємозв'язок між лінгвістичною теорією та мовленнєвою практикою, залежність результатів навчання й засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, створеного в процесі навчання й повсякденному житті». До них уналежнено постійну увагу до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінку виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджальний розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови;

б) *закономірності засвоєння мовлення* як «об'єктивно існуючі зв'язки результатів засвоєння мовлення від ступеня розвитку мовотворчої системи людини, її окремих органів», серед яких найголовнішими є постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норми літературної мови. Кожну з цих закономірностей ураховано в процесі навчання, адже вони забезпечують засвоєння особливостей вимови, інтонування; навчають використовувати засоби милозвучності; сприяння опануванню лексичного багатства української мови; уможливають засвоєння писемного мовлення на основі усного; розвивають мовне чуття учня.

Принципи навчання розглянуто по-різному: логічна категорія, узагальнення й поширення певного

педагогічного положення на ту галузь навчання й освіти, з якої цей принцип абстрагований; інструментальне, подане в категоріях діяльності вираження педагогічної концепції; методологічне відображення пізнаних законів і закономірностей; основоположні ідеї, вихідні положення, що визначають зміст, форми й методи навчальної роботи відповідно до мети навчання; основні вихідні положення теорії і практики навчання; вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, застосування методів і прийомів, побудова системи вправ, підготовка й проведення уроків української мови. Такі тлумачення доводять, що принципи є своєрідними вихідними постулатами діяльності викладача (вибір методів, прийомів, засобів і форм навчання).

У сучасній педагогіці й лінгводидактиці принципи навчання умовно поділено на дві групи: загальнодидактичні, що визначають змістові основи навчання й впливають із закономірностей ефективного навчання, та лінгводидактичні (специфічні), тобто основні положення функційно-технологічної організації навчання мови, які спираються на загальнодидактичні принципи та власне методичні, що впливають зі специфіки навчального предмета.

До загальнодидактичних принципів навчання уналежнюємо: науковості, наступності й перспективності, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, наочності, самостійності й активності, міцності засвоєння знань.

До лінгводидактичних принципів уналежнено: узаємозв'язок рівнів мови; історизм у вивченні мови; функційно-комунікативне спрямування в навчанні мови; взаємозв'язок у вивченні всіх стилів української мови; пріоритетне використання як дидактичного матеріалу до заняття художніх текстів; професійне спрямування навчального матеріалу.

Ключові слова: *підходи, закономірності, принципи.*

Завдання та проблемні питання

1. Дайте визначення поняттю «підхід» до навчання мови. У чому полягає комунікативний підхід до навчання мови? Розмежуйте поняття «комунікація» та «спілкування».

2. Дайте тлумачення поняття «компетентність», «компетенція». Схарактеризуйте основні положення компетентнісного підходу до навчання мови.

3. Чому когнітивно-комунікативний підхід до навчання вважається основним?

4. З'ясуйте роль текстоцентричного підходу до навчання мови. Схарактеризуйте суть етнолінгвістичного лінгвокультурологічного й соціолінгвістичного підходів до мови. Розкрийте основні закономірності навчання української мови. З чого вони випливають?

5. Визначте місце загальнодидактичних і специфічних принципів навчання мови. Проаналізуйте декілька визначень загальнодидактичних принципів, поданих у підручниках і посібниках. З'ясуйте, що в них спільного й відмінного.

6. Які з відомих загальнодидактичних принципів є

провідними? Чому? Продемонструйте їх узаємодію.

7. Назвіть лінгводидактичні принципи навчання, покажіть на конкретних прикладах їх зв'язок із загальнодидактичними принципами навчання. Як діють лінгводидактичні принципи на уроках української мови?

8. Наведіть приклади з програми української мови, що ілюструють дію принципів навчання.

9. У процесі вивчення часток учитель розкрив етимологію деяких із них, хоча програмою це не передбачено. Крім того, учитель повідомив учнів, що деякі частки, які активно вживалися в минулому, зникли в сучасній українській мові. Наприклад, частка *леда* зараз не вживається, її залишки можна спостерігати в іменнику *ледащо* (*леда+що*),. Прокоментуйте дії вчителя з точки зору принципу науковості.

10. У процесі створення кабінету української мови в одній зі шкіл вирішили заповнити стіни майстерно виконаними стендами-таблицями з найскладніших і найголовніших тем граматики української мови, щоб учні постійно бачили перед собою й свідомо й підсвідомо запам'ятовували їхній зміст. В іншій школі вирішили обмежитися одним стендом, матеріал якого поновлювався під час вивчення програми. Який із варіантів оформлення кабінету, на вашу думку, є найдоцільнішим? Відповідь аргументуйте.

11. Розкрийте зміст принципу зв'язку теорії з практикою.

Система самостійної роботи до теми

1. Опрацюйте науково-методичну літературу з

теми й укладіть бібліографічний покажчик.

2. Проаналізуйте підручники з методики навчання мови, з'ясувавши, які підходи до навчання мови виокремлюють автори.

3. Зробіть лексикографічний аналіз слова «компетентність».

4. Доберіть систему вправ (клас і тема на вибір), які б ураховували врахування когнітивно-комунікативного підходу.

5. Проаналізуйте шкільний підручник (клас і тема за вибором) на предмет урахування текстоцентричного підходу.

6. Проаналізуйте шкільний підручник (клас і тема за вибором) на предмет урахування лінгвокультурологічного та етнолінгвістичного підходів. Доберіть систему вправ (клас і тема на вибір), які б ураховували проаналізовані підходи.

7. Розробіть декілька проєктів ілюстративних карток для індивідуальної роботи з предметними й ситуативними малюнками. Розкажіть про можливості використання їх.

8. Проаналізуйте одну з тем підручниками (тема на вибір) під кутом зору реалізації в них принципу зв'язку теорії з практикою. Чи є такі теми, вивчення яких не пов'язане з практичним потребами?

9. З'ясуйте роль принципу систематичності, наступності й перспективності. Розгляньте словотвір дієприкметників і доведіть, чому з шкільного курсу не можна вилучити поняття про перехідні (неперехідні) дієслова.

10. Розкрийте специфіку реалізації принципу доступності на різних етапах вивчення української

мови. Частина учнів змішує поняття «прикметник» і «прийменник». Як можна допомогти їм розмежувати ці поняття, вдаючись до етимології цих слів?

Література до теми

1. Бадер В. І. Функціонально-стилістичний підхід у формуванні культури мовлення студентів філологів. Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / наук. ред. А. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2009. Вип. 19. С. 297-301.
2. Бакум З. Реалізація сучасних підходів навчання на етапі поглиблення та систематизації знань із фонетики української мови. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 4. С. 16-20.
3. Бех І. Д. Компетентнісний підхід як освітня стратегія. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/8772/1/534%20%D0%91%D0%B5%D1%85.pdf>.
4. Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9772/1/10-35-1-PB%20281%29.pdf>.
5. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2-10.
6. Гуцан Л. А. Компетентнісно спрямована освіта – сучасний орієнтир навчально-виховного процесу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 2. С. 68-72.
7. Донченко Т. Інтеграція системно-описового, функціонально-стилістичного і комунікативно-діяльнісного підходів до вивчення української мови. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 2. С. 5-11.

8. Дроздова І. П. Тексточентричний підхід до розвитку професійного мовлення в навчанні студентів-нефілологів української мови за професійним спрямуванням. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_60/45.pdf.
9. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Авторская версия. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.
10. Караман С. Сучасні підходи до лінгводидактичної підготовки майбутнього вчителя-словесника. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2296/1/Karaman_S_NW_GI.pdf.
11. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід / уклад: Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький, І. В. Кулага, В. Є. Турчанінова. К.: КНАУ, 2016. URL: <http://lecture.in.ua/institut-vishoyi-osviti-kompetentnisnij-pidhid-u-vishij-osviti.html>.
12. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи; Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.
13. Кулик О. Пріоритетність тексточентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія*. Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2013. Вип. 15. С. 38–48.
14. Кухарчук І. О. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у мовній освіті вчителів української мови та літератури: автореф. дис. на

- здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02.
К., 2006. 20 с.
15. Кухарчук І. О. Текстодцентричний підхід до формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя-словесника. URL: <http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/1674/1/Tekstotsentrychnyi%20pidkhid%20do%20.pdf>.
 16. Мамчур Л. Витоки компетентнісного підходу до навчання мови в дослідженнях вітчизняних учених. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 2. С. 8-13.
 17. Нікітіна А. В. Педагогічний дискурс вчителя-словесника: монографія. К.: Ленвіт, 2013. 338 с.
 18. Нікітіна А. В. Українська лінгвометодика для магістрантів: навч.-метод. посіб. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 375 с.
 19. Омельчук С. Підхід до навчання як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*, 2013. № 2. С. 2-7
 20. Остапенко Н. І. Компетентнісний підхід до навчання української мови та його складники. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 1. С. 51–53.
 21. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 3-5.
 22. Пентиліук М. І. Текстодцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів.

- Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. С. 96–108.
23. Семеног О. М. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх учителів-словесників. *Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації*: матеріали методол. семінару. 3 квіт. 2014 р., м. Київ: [у 2 ч.]. / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст.голови), О. І. Ляшенко (заст. голови) та ін.] К.: Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. Ч. 2. С. 181-188.
24. Фасоля О. Компетентнісна освіта: вироблення вмій вирішувати проблеми. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 2. С. 21–26.
25. Шелехова Г. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 2-5.
26. Шиянюк Л. В. Реалізація текстоцентричного підходу на заняттях з української мови шляхом використання традиційних та інноваційних методів навчання. URL: <https://sworld.com.ua/konfer49/32.pdf>.

ТЕМА 5

Методи навчання української мови

Домінантні проблеми теми

У лінгводидактиці вчені пропонують різноманітні визначення поняття «метод», однак немає єдиного тлумачення, не представлено уніфікованої системи класифікації, оскільки інновації в сучасній освіті вимагають переосмислення функцій традиційних і

появу новітніх методів навчання. Автори «Словника-довідника з української лінгводидактики» трактують його як «упорядковані способи взаємопов'язаної взаємодії вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань, реалізацію вимог чинних навчальних програм». М. Вашуленко розглядає як «систему способів діяльності суб'єктів освітнього процесу, сукупність прийомів, спрямованих на досягнення певної мети засвоєння мовного матеріалу». О. Копусь визначає як «складну педагогічну категорію, завдяки якій реалізуються всі функції навчання (...); багатоаспектне явище, що забезпечує розвиток методологій, нових освітніх технологій будь-якої галузі та напрямів одержання знань»; О. Кучерук вважає, що це «основна категорія методики навчання в будь-якій галузі освіти (...), спосіб досягнення навчальної мети, який передбачає єдність навчальної діяльності вчителя й учнів». У контексті проаналізованих тлумачень констатуємо, що всі науковці єдині в тому, що в основі методів – узаємодія суб'єктів навчання, оскільки сучасне освітнє середовище – це постійний тісний і злагоджений діалог індивідів – того, хто вчить, і того, хто отримує знання.

У лінгводидактиці домінуючими класифікаціями вважаємо: *методи за джерелом знань* (О. Текучов; Л. Федоренко); *за рівнем пізнавальної діяльності* (І. Лернер, М. Скаткін); *за способом узаємодії вчителя та учня* (О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк, А. Передрій, Л. Рожило). Зауважимо, що найбільш визнаною в сучасній методичній науці є класифікація за способом узаємодії вчителя й учнів. У її межах

О. Біляєв, М. Пентилюк схарактеризували методи усного викладу матеріалу (розповідь, пояснення), бесіди, спостереження над мовою, роботи з підручником, вправ, проблемного навчання.

Бесіда – діалогічний активний метод, суть якого полягає у відповідях на поставленні питання, що спонукають відтворювати раніше здобуті знання. Основне в будь-якій бесіді – методика вибудовування системи питань, яка є логічно структурованою послідовністю, що дає змогу встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виділяти головні ознаки в мовному явищі, а це, відповідно, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу й учить орієнтуватися в ньому, спонукає до віднаходження відповіді й демонстрації її власними прикладами, наочним супроводом. Різновидом методу бесіди є *дискусія*.

Одним з активних методів здобуття знань є *спостереження й аналіз мовних явищ і фактів*. Спостереження й аналіз мовних фактів і явищ виключає одноманітність у процесі навчання і є складною дослідницькою діяльністю, в якій виникають проблемні ситуації, що спонукають напружено думати, свідомо виявляти суперечності в мовному матеріалі, обґрунтовувати власну думку. У системі методу спостереження й аналізу мовних явищ і фактів важливою ланкою є *лінгвістичний експеримент*. Основне в лінгвістичному експерименті – висунення гіпотези, яку в ході практичної діяльності слід довести або спростувати. Завдання студента – перевірити умови функціонування мовного явища з

метою встановлення його характерних особливостей, межі можливого вживання й способів використання.

Дієвим методом є *метод вправ*, за допомогою якого відбувається вивчення, повторення й аналіз мовних явищ, що засвоюють студенти. Традиційно в лінгводидактиці виокремлено групи вправ: 1) за змістом, 2) за формою проведення, 3) за складністю: а) підготовчі, б) вступні, в) пробні, г) тренувальні, д) творчі, е) контрольні.

В основі *методу проблемного навчання* суперечність між відомим і невідомим, прагнення досліджувати й установлювати істинність мовних фактів за допомогою проблемних запитань і завдань. Реалізація методу проблемного навчання відбувається за допомогою *проблемного запитання, проблемного завдання, проблемної ситуації*.

До інноваційних методів навчання вчені уналежнюють: неімітаційні методи навчання (дискусії, екскурсії), імітаційні неігрові (аналіз конкретних ситуацій, розв'язання виробничих завдань, розбір документації, дії за інструкцією), імітаційні ігрові – інноваційні (ділові ігри, рольові ігри, ігрове проектування). Науковці визначають їх відповідно до певних критеріїв: за кількістю учасників, за ігровою методикою й видом ігрового середовища, відповідно до психолого-педагогічної структури творчої навчальної діяльності та ін. Виокремлюємо такі інноваційні методи: *ігрові методи*, до яких уналежнюємо: ділову, рольову, імітаційну (симуляція), організаційну ігри, метод кейсу, творче навчання (творча ситуація); *метод проєктів*.

Метод створюється й реалізується системою *приймів*, добирання яких зумовлено змістом теми й специфікою конкретної мовознавчої дисципліни.

Ключові слова: *метод навчання, інноваційні та традиційні методи навчання, інтерактивний метод, прийом навчання.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Які класифікації методів навчання найпоширеніші в дидактиці й лінгводидактиці? Чим можна пояснити функціонування різних методів навчання? Який критерій покладено в основу кожної класифікації?

2. У чому полягає навчальна робота, яка виконується завдяки застосуванню методу слово вчителя? Коли доцільно застосовувати метод розповіді/пояснення?

3. Охарактеризуйте спостереження над мовою як метод навчання. З'ясуйте роль лінгвістичного експерименту в системі методу спостереження над мовою. Яка роль мовного розбору в процесі навчання?

4. Доведіть, що підручник є одним із основних засобів навчання. Яка методика опрацювання матеріалу за підручником (відповідно до вікових особливостей учнів).

5. У чому актуальність урахування проблемного методу навчання. Законспекуйте тлумачення понять «проблемне питання», «проблемне завдання», «проблемна ситуація» (Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови: посіб. для вчителів. К.: «Радянська школа», 1986. 136 с.).

6. Охарактеризуйте роль проблемної ситуації в

навчальному процесі. З'ясуйте, чому метод вправ уважається найбільш дієвим на уроках української мови?

7. Схарактеризуйте класифікації вправ у сучасній лінгводидактиці.

8. Що таке інтерактивний метод навчання? Чому в сучасній практиці навчання української мови йому надається перевага? Які прийоми інтерактивного навчання упроваджують учителів в сучасній школі?

9. З'ясуйте особливості упровадження методу кейсу. Які переваги його в порівнянні з традиційними методами навчання.

10. Що таке ділові, операційні та імітаційні ігри, симуляції. Яка методика проведення їх та переваги в навчальному процесі?

11. У яких класах (вікові групи) доцільно впроваджувати синанон-метод? Наведіть приклад.

12. Що таке проєктна діяльність? Які види проєктів виокремлюють сучасні лінгводидакти (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Нищета та ін.)?

13. Розмежуйте поняття «метод» навчання й «прийом» навчання.

14. Поміркуйте, які методи доцільно застосовувати, коли: 1) зміст навчального матеріалу потребує осмислення зв'язків між мовними явищами; 2) рівень засвоєння знань, сформованості вмінь та навичок високий; 3) навчальний матеріал не є принципово новим; 4) зміст мовного матеріалу потребує роботи з довідковою літературою? Які прийоми найдоцільніше використовувати у структурі визначених методів відповідно до чотирьох ситуацій.

Система самостійної роботи до теми

1. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях, що стосуються класифікації методів та прийомів навчання.

2. З'ясуйте види бесід (Лукач С. П. Бесіда на уроках мови: посіб. для вчителя. К.: Рад. шк., 1990. 112 с.). У чому сутність і значення бесіди як методу навчання?

3. Проаналізуйте підручник з мови для 6 класу й з'ясуйте, які теми найдоцільніше вивчати шляхом застосування методу спостереження над мовою.

4. Проаналізуйте підручник (клас на вибір) на предмет урахування текстоцентричного підходу.

5. Вибудуйте систему питань для створення проблемної ситуації (тема за вибором студента). Укладіть хмару слів.

6. Проаналізуйте підручник (клас за вибором студента), з'ясуйте, які види вправ у ньому репрезентовано. Запропонуйте приклади різних видів вправ.

7. Розробіть різні види презентацій (три різновиди) до теми «Методи та прийоми навчання української мови».

8. Наведіть приклад, коли метод «переходить» у прийом, і навпаки.

9. Наведіть методику впровадження одного з прийомів інтерактивного методу (мозковий штурм, мікрофон, коло ідей, метод прогнозування, ПРЕС-метод, гранування, рольові ігри, бесіда за Сократом, акваріум тощо).

Література до теми

1. Бакум З. Проектні технології в підготовці вчителів-словесників. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Філологічні студії*. Кривий Ріг, 2015. Вип. 13. С. 412-419.
2. Біляев О. Вправи в навчанні мови. *Дивослово*. 2004. № 6. С. 2-5.
3. Біляев О. Доказова розповідь та евристична бесіда у навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 8. С. 2-6.
4. Біляев О. Спостереження над мовою як метод навчання. *Дивослово*. 2004. № 3. С. 2-5.
5. Біляев О.М. Проблема методів у навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 10. С. 57-67.
6. Борисенко В. Дослідницькі завдання в системі мовної системи. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 5. С. 50-52.
7. Варзацька Л., Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: лінгводидактичні засади. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 5-19.
8. Голуб Н. Метод проектів у навчанні української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 8. С. 15-19.
9. Горошкіна О. М. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 7-10.
10. Дженджеро О. Застосування інтерактивних технологій на уроках української мови в старшій

- школі. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 2. С. 19-23
11. Дженджеро О. Деяко про переваги інтерактивного навчання в шкільній практиці. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 2. С. 8-10.
 12. Донченко Т. До проблеми методів навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 7. С. 2-5.
 13. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання (Розвиток комунікативних і мовних умінь). *Дивослово*. 2004. № 10. С. 2-3.
 14. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.
 15. Лернер И. Я., Скаткин М. Н. Методы обучения. *Дидактика средней школы* / под. ред. М. А. Данилова и М. И. Скаткина. М.: Просвещение, 1975. С. 146-184.
 16. Литвин Т. Використання гри на уроках української мови для активізації пізнавальної й розумової діяльності учнів. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 1. С. 7-11.
 17. Лукач С. П. Бесіда на уроках мови: посіб. для вчителя. К.: Рад. шк., 1990. 112 с.
 18. Плахотник В. Вправи і завдання в лінгводидактиці. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 9. С. 43-45.
 19. Подранецька Н. Застосування проектних технологій на уроках української мови та літератури як один із напрямів розвитку мовної особистості. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 4. С. 22-25.

20. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови: посіб. для вчителя. К.: Рад. шк., 1987. 144 с.
21. Солодюк Н. Особливості функціонування інтерактивних методів на уроках української мови в старших класах. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 4. С. 5-10.
22. Солодюк Н. Формування проектної діяльності студентів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 13 (272). Ч. I. С. 210-215.
23. Шевцова Л. Ситуативні завдання як ефективний засіб розвитку зв'язного мовлення учнів. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 2. С. 11-15.
24. Шляхова В. Розповідь учителя як метод навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 6. С. 24-29.

ТЕМА 6

Засоби навчання мови

Домінантні проблеми теми

Засоби навчання. Електронний підручник резентований як друкованими (підручник, навчально-методичний посібник (рекомендації), так і технічними (аудіо- та відеозаписи, кінофільми, медіатексти, презентації) складниками. Електронний підручник – технологізація особистісно орієнтованого освітнього процесу, що передбачає новітній підхід в конструюванні та репрезентації навчальних текстів, дидактичного матеріалу, створення якісно нових форм контролю за процесом розвитку мовно-комунікативної компетентності учнів.

Переваги електронного підручника (за Л. Скуратівським): можливість розміщення в ньому навчальної інформації в кількісному та якісному відношеннях, оскільки він має можливість охопити більший за обсягом теоретичний матеріал і практичні завдання відповідно до рівня мовної й мовленнєвої компетентностей студентів, швидкості опрацювання навчального матеріалу й індивідуальних особливостей кожного окремого здобувача вищої освіти; забезпечення постійного повторення вивченої інформації на попередніх курсах; презентації різних типів словників (тлумачний, фразеологічний, орфографічний, орфоепічний, словники лексичних і фразеологічних синонімів та антонімів). Науковець наголошує на активному використанні не тільки текстового матеріалу, а й таблиць, схем, алгоритмів, що сприятиме кращому опрацюванню й запам'ятовуванню. На відміну від друкованого підручника матеріали в електронному підручнику можуть бути швидко змінені, а в кінці кожної теми запропоновано тестові завдання для контролю й самоконтролю. Водночас діалог студента з електронним підручником носить пасивний, детермінований характер (уведення питання – введення відповіді).

Хмара тегів (хмара слів) – візуальне поєднання списку категорій (або тегів), що використане для опису ключових слів на презентації неформатованого тексту. Хмари слів можуть виконувати функцію опорного конспекту уроку; «приховувати» тему заняття; зашифрувати завдання до виконання вправ; запропонувати підказку для фонетичного (лексико-

семантичного, граматичного, орфографічного, правописного, стилістичного) розбору слів тощо.

Презентація (лат. praesentatio – показувати, представляти) – представлення перед аудиторією чогось нового, раніше невідомого або мало відомого. Окрім підготовлених слайдів з певної теми, презентація передбачала усний виступ викладача чи студента, які аналізують і доповнюють запропоновану інформацію, аргументують представлені положення. Види презентацій: презентації, що аналізують поняття й терміни з лінгвістичної дисципліни; презентації, що передбачають демонстрацію міжпредметних й інтегративних зв'язків дисциплін; презентації, що містять схеми й таблиці; презентації, в основі яких – вправи (завдання) й медіасюжети.

Сьогодні в методиці представлено різновид презентації – печатка (з японської – «балаканина»), що представлена 20 слайдами тривалістю по 20 секунд (слайди автоматично змінюються). Протягом цього часу учень чи вчитель, який виступає, повинен розкрити основні аспекти питання, репрезентованого на слайді.

QR – (QuickResponse – швидкий відгук) – двомірний штрих код (бар-код), який пропонує й розпізнає інформацію за допомогою камери на мобільному телефоні.

Інтернет-проекти спрямовані на підвищення рівня мовленнєвих навичок учнів завдяки отриманню значного обсягу інформації. Існують два види проектів: www-проекти та E-mail-проекти. Технологія створення їх допомагає розв'язувати низку освітніх цілей: усвідомити необхідність отримання знань;

навчити здобувати ці знання самостійно, вміти застосовувати їх для розв'язання нових пізнавальних і практичних завдань; сприяти формуванню комунікативних навичок; прищепити вміння користуватися дослідницькими прийомами.

Веб-квести – опори-інструкції, каркас, що в своїй основі мають посилання на інтернет-ресурси у світовій павутині, передбачають ґрунтовний аналіз інтернет-матеріалів і спрямовані на пошук інформації (самостійно чи в групі) та її більш глибоке розуміння; сучасна педагогічна технологія, що здійснюється за одним або декількома, заздалегідь підготовленими автором мовними маршрутами, що ведуть до досягнення поставленої мети.

Ключові слова: засоби навчання, хмари (теги) слів, презентація, QR коди, веб-квести, інтернет-проекти.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. «Засоби навчання» й «засоби наочності» – це синоніми? Доведіть думку.

2. Яка роль засобів навчання в удосконаленні й розвитку методів навчання.

3. Чим зумовлене широке використання різнотипної наочності на уроках української мови?

Система самостійної роботи до теми

1. Продемонструйте власноруч виготовлені різні види таблиць та схем, поясніть технологію застосування їх.

2. Схарактеризуйте методичні вимоги до використання презентацій, продемонструйте їх в аудиторії.

3. Розробіть модель електронного підручника.

Література до теми

1. Бондаренко Т. Печа-куча як ефективна форма організації публічного виступу URL: [https:// library. udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2016/14 /19.pdf](https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2016/14/19.pdf).
2. Волинський В. Дидактичні призначення і характеристики комп'ютерних електронних навчальних посібників і підручників. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 4. С. 55-59.
3. Волинський В. Класифікація комп'ютерних програмно-педагогічних засобів навчання. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 5. С. 63-66.
4. Волинський В. Конструювання і змістове наповнення електронних підручників. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 2. С. 52-54.
5. Гапеева О. Л. WEB-QUEST технологія у навчанні студентів за програмою підготовки офіцерів запасу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.1. С. 335-340.
6. Жалдак М. І. Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання: посіб. / за ред. Ю. О. Жука. К.: Педагогічна думка, 2012. 112 с.
7. Закревська О. Використання мультимедійних технологій на уроках української словесності. *Дивослово*. 2009. № 2. С. 17-19.
8. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособ. для студ. учеб. заведений. 2-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 192 с.

9. Інтернет-сервіси в освітньому просторі. URL: <http://internet-servisi.blogspot.com/p/tagul.html>.
10. Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічній освіті: навч. посіб. / за наук. ред. О. М. Пехоти, Т. В. Тихонової. Миколаїв: Іліон, 2013. 252 с. (Серія «Педагогічна освіта – XXI»).
11. Корицька Г. Особливості навчання української мови учнів в умовах розвитку електронної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 1. С. 14-18.
12. Савченко Л. О. Використання мультимедійних засобів навчання в підготовці майбутніх учителів технологій. *Підготовка фахівців інженерно-педагогічних спеціальностей: досвід, проблеми, перспективи*: наук.-практ. семінар (м. Тернопіль, 18 квітня 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 93–96.
13. Савчук Т. С. Використання інформаційних та комп'ютерних технологій в навчальному процесі. *Республіканська наук.-практ. Інтернет-конф. «Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ»*: зб. матер. (Вінниця, 12-18 квітня 2010 р.) К.: «Кондор», 2010. 330 с.
14. Семенів Н. Електронний підручник з рідної (української) мови як засіб реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 5. С. 2-6.
15. Семенів Н. Формування ІКТ-компетентності вчителя-словесника у сучасному освітньому просторі. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 3. С. 29-32.
16. Скуратівський Л. Інформаційні технології як засіб мовленнєвого розвитку учнів у процесі навчання

- української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 4. С. 32-35.
17. Соснова М. А. Smart-технології як складова підвищення якості освіти. URL: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/pw0480.pdf>. -
 18. Шиліна Г. Застосування дидактичних засобів MOODLE для забезпечення дистанційного навчання української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 5. С. 21-27.
 19. Ясак Т. Особливості застосування електронних засобів на уроках української мови в 9 класі. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 1. С. 41-44.
 20. Ясак Т. Застосування комп'ютерно зорієнтованих засобів навчання на етапі узагальнення і систематизації знань із синтаксису української мови в 11 класі профільної школи. *Українська мова і література в сучасній школі*. 2012. № 2. С. 35-38.

ТЕМА 7

Технологія сучасного уроку української мови *Домінантні проблеми теми*

Урок української мови в сучасній школі – це форма організації навчальних занять, яка регламентує довершений обсяг навчального матеріалу для засвоєння його учнями.

Головне в уроці – його *зміст*. Урок повинен містити певний обсяг інформації, теоретичних відомостей з рідної мови, засвоєння яких збагачувало б учнів науковими знаннями. Урок стає повним з урахуванням його *мети*. Триєдина мета (навчити, виховати, розвинути) зумовлена реалізацією завдань, що ставляться перед школою.

Психолого-педагогічні параметри уроку: завдання; діяльність; потенціал; учитель; учень; зміст; технології; контроль.

Зовнішня структура уроку: опитування, перевірка домашнього завдання, пояснення, повторення, завдання додому. Внутрішня організацію уроку: методи, прийоми й засоби навчання.

Усі уроки української мови в 5-9 класах можна поділити на дві групи: *аспектні та уроки розвитку мовлення*. Типи уроків:

1. Урок вивчення нового матеріалу.
2. Урок формування умінь та навичок.
3. Урок повторення.
4. Урок узагальнення й систематизації.
5. Урок контрольної роботи.
6. Урок аналізу контрольної роботи.

Ключові слова: *урок, тип уроку, структура уроку, зовнішня й внутрішня структура уроку.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Чому урок української мови вважається основою навчально-виховного процесу? Прочитайте слова В. Сухомлинського й поміркуйте, чому він так високо цінував уроки: «Я не перебільшую, якщо скажу, що найбільш напружені години моєї науково-дослідної роботи – це уроки і уроки товаришів. Тут – початки педагогічних ідей, тут – перші струмки творчості, перші паростки педагогічних переконань. Щодня я відвідую не менш як два уроки не лише тому, що цього вимагає дисципліна праці, а насамперед тому, що мені потрібне джерело, яке живить мою думку, і цим джерелом є урок. Коли ж переді мною

відкривається якась непомітна грань педагогічної справи, коли я вдивляюсь, вдумуюсь у цю грань і ніяк не можу зрозуміти її суті, я відвідую по п'ять, по сім уроків підряд, прагнучи знайти відповідь на питання, яке хвилює, тривожить, не дає спокою».

2. Схарактеризуйте визначення поняття «урок», які запропоновані лінгводидактами й ученими-дидактами (в порівняльному аспекті).

3. У чому полягає триєдність мети кожного уроку? Як впливає зміст уроку на його цілі?

4. Як ви розумієте поняття «науковість» уроку?

5. Структурні елементи уроку. Від чого залежать особливості структури кожного типу уроку? Як ви вважаєте, структурні елементи уроку – догма чи творчість?

6. Проаналізуйте види опитування на уроках української мови, з'ясувавши позитивні й негативні їх сторони.

7. У чому ефективність використання міжпредметних зв'язків на уроках української мови; чим міжпредметні зв'язки відрізняються від внутріпредметних? Наведіть приклади.

Система самостійної роботи до теми

1. Побудуйте систему питань, які б ілюстрували різні види опитування.

2. Розрахуйте хронологічні межі кожного етапу уроку для різних типів уроків.

3. Складіть фрагмент конспекту уроку: вивчення нового матеріалу, створивши проблемну ситуацію; із застосуванням різних видів опитування.

Література до теми

1. Біляєв О.М. Сучасний урок української мови. К.:

- Рад. шк., 1981. 176 с.
2. Донченко Т. Урок як основна форма організації навчальної діяльності учнів з української мови. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 2. С. 2-6.
 3. Кобцев Д. Принцип україноцентризму в контексті міжпредметної соціокультурної інтеграції на уроках української мови (5 клас). *Українська мова і література в школі*. 2007. № 7-8. С. 5-13.
 4. Кожуховська Л. Самоаналіз уроку як ефективний засіб формування у студентів-філологів фахових умінь. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 3. С. 39-42.
 5. Кучеренко І. Цілевизначення – концептуальний стрижень сучасного уроку української мови. *Українська мова і література в школі*. 2014 № 5. С. 11-17.
 6. Кучеренко І. Інтегровані уроки як вид нестандартної організації форми навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 3. С. 10-14.
 7. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в середній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.
 8. Лаврик В. Діагностика навчальних досягнень учнів 5-6 класів в умовах особистісно зорієнтованого уроку як засіб формування позитивних мотивів навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. № 1. 2005. С. 42-46.
 9. Литвиненко К. Реалізація культурологічної змістової лінії на уроках української мови:

- проблеми і перспективи. *Українська мова і література в школі*. № 6. 2004. С. 8-12.
10. Михайловська Н., Власенко В. Стилiстичне забарвлення «Саду» української мови (Українська мова та біологія (бінарний урок). *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 2. С. 42-46.
 11. Онищук В.О. Типи, структура і методика уроку в школі. К.: Рад. шк., 1973. 184 с.
 12. Остапенко Н. Особливості методики проведення нетрадиційних уроків рідної мови в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 7. С. 5-8.
 13. Остапенко Н., Симоненко Т., Руденко В. Технологія сучасного уроку української мови: навч. посіб. КЦ «Академія», 2001. 248 с.
 14. Пентилюк М. Особливості змісту уроку мови. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 4. С. 12-16.
 15. Пентилюк М. Сучасні підходи до типології уроків. Дивослово. 2008. № 6. С. 2-5.
 16. Пентилюк М., Окуневич Т. Варіативні форми проведення сучасного уроку української мови. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 1. С. 2-6.
 17. Хом'як І. Внутрішня організація уроків мови. *Українська мова і література в школі*. 2014 № 2. С. 8-12.

ТЕМА 8

Нестандартні уроки з української мови

Домінантні проблеми теми

Нестандартні уроки – це імпровізовані заняття, що вибудовуються за нетрадиційною структурою.

Вони спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, збуджують інтерес їх до вивчення мовного матеріалу, розвивають творче мислення.

Ключові слова: урок, нестандартність у навчанні, нестандартний урок.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Як ви розумієте «нестандартність» у навчанні мови? Які уроки називаються «нестандартними»?
2. Чи можна вважати нестандартний урок окремим типом уроку?

Система самостійної роботи до теми

1. Складіть конспект нестандартного уроку (клас та тема на вибір).
2. Підготуйте наочний супровід до уроку.

Література до теми

1. Біляєв О. Інтегровані уроки рідної мови. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 36-40.
2. Варзацька Л. Інтегровані уроки рідної мови і мовлення у 6 класі. *Дивослово*. 2007. № 9. С. 2-8.
3. Варзацька Л. Типи інтегрованих уроків у системі компетентнісної мовної освіти. *Дивослово*. 2013. № 11. С. 2-4.
4. Василенко В. Лінгвістичні казки на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 7. С. 35-39.
5. Головка Л. Урок-мандрівка в дивовижну країну Прислівників. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 4. С. 32-36.
6. Деркач О. Удосконалювати вміння: порівнювати, узагальнювати, систематизувати, дискутувати. Урок

- з елементами дослідження та експериментування. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. № 7-8. С. 44-50.
7. Джупіна В. Мислення починається із здивування. Нетрадиційні уроки української мови в сільській школі. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2004. № 1. С. 62-70.
 8. Дяченко С. Солов'їна мова українська ... (підсумковий урок-брейн-ринг в 6 класі). *Українська мова і література в школі*. 2002. № 3. С. 32.
 9. Загарук О. Методи, прийоми та засоби організації семінарських занять у школі. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2011. № 10. С. 53-61.
 10. Зарубенко Н. З досвіду проведення нестандартних уроків української мови. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 36-38.
 11. Ісаєвич М. Інтегровані уроки з української мови та літератури рідного краю. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 3. С. 25-30.
 12. Ковальчук Т. Інтерактивний урок – це просто... *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 1. С. 21-25.
 13. Копіці Є. Міжпредметна навчально-термінологічна лексика. Урок-тренінг в 11 класі. *Дивослово*. 2007. № 4. С. 12-16.
 14. Криворотенко О. Семінар як засіб розвитку самостійної пізнавальної діяльності школярів. *Дивослово*. 2014. № 6. С. 2-6.

15. Латанський В. Чому веселка – весела? Нестандартний урок-мандрівка до джерела рідного слова, 5 клас. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2003. № 1. С. 100-106.
16. Лещенко Г. Уроки української словесності (бінарні) як засіб реалізації нового змісту мовно-літературної освіти. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 1. С. 36-43.
17. Макарук К. Навчити приймати самостійні рішення. Система уроків-лінгвістичних досліджень за темою «Односкладні речення». *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. № 5. С. 8-19.
18. Мінка А. Ми – журналісти. Конспект уроку-журналістського тренінгу, 10 клас. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2009. № 3. С. 34-37.
19. Омельчук С. Урок-дослідження в системі навчання морфології української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 1. С. 2-7.
20. Підпригора Ю. Казка про гроші та іменники хороші. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2002. № 3. С. 146-148.
21. Пінчук В. Гайда в похід! Цикл уроків-колаж із вивчення теми «Прикметник», 6 клас. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2005. № 1. С. 11-19.
22. Плохотнюк Г. Чарівна карусель. Використання лінгвістичних казок на уроках мови, 5 клас. *Українська мова і література в середніх школах,*

- гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2002. № 1. С. 122-126.
23. Романюк Є. Наголос в українській мові. Урок – науковий діалог. *Дивослово*. 2005. № 9. С. 6-7.
 24. Скрипник Л. Кожен учень – особистість. Нестандартні уроки рідної мови у 5 класі. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 3. С. 26-46.
 25. Чайка Л. Узагальнення й систематизація знань із теми «Безсполучникове складне речення» Поліекранний урок у 9 класі з використанням ІКТ. *Дивослово*. 2018. № 1. С. 17-22.
 26. Чернюк Г. У пошуках намиста богині лади. Урок-квест на повторення правил написання прикметників. *Дивослово*. 2018. № 2. С. 2-4.
 27. Шиліна Г. Звертання. Розділові знаки при звертанні. Урок української мови за класно-дистанційною формою навчання у 8 класі. *Дивослово*. 2014. № 10. С. 5-7.
 28. Шиліна Г. Класно-дистанційна форма навчання на уроках української мови та на заняттях факультативу в допрофільних класах середньої школи. *Дивослово*. 2014. № 10. С. 2-5.
 29. Шуляр О. Таємниця бабиного літа. Інтегрований урок у 7 класі. *Дивослово*. 2014. № 4. С. 18-20.
 30. Юніцька Н. Урок-казка (Тема: Правила написання слів іншомовного походження (5 клас)). *Українська мова і література в школі*. 2000. № 6. С. 47-32.

ТЕМА 9

Методика навчання фонетики, графіки, орфоєпії *Домінантні проблеми теми*

Завдання вивчення фонетики: дати учням загальне уявлення про звукову систему української мови; попередити при цьому можливість закріплення в них неправильних, помилкових уявлень, розповсюджених у побуті, про тотожність звуків і букв; добитися того, щоб учні усвідомили основні випадки співвідношення й невідповідності між вимовою та написанням, ознайомилися з нормами української вимови; використовувати знання школярів під час вивчення правопису, виразному читанню й орфоєпічними нормами української мови; розвивати мовну та слухову пам'ять із тим, щоб кожен учень міг чути своє мовлення й визначити його звуковий склад, правильно артикулювати всі звуки української мови, помічати висоту, силу звуку, темп мовлення, відтворювати інтонацію різноманітних синтаксичних конструкцій; подолати фонетичні діалектизми.

Етапи вивчення фонетики: пропедевтичний (1-4 класи); систематичне вивчення фонетики, графіки, орфоєпії (5 клас); III етап – розгляд фонетичних явищ під час вивчення будови слова, словотвору, граматики (лексика – омоніми, морфологія – чергування сполучників); IV етап – узагальнення і систематизація вивченого.

Етапи вироблення орфоєпічних навичок: I – період формування орфоєпічних умінь; II – процес переростання орфоєпічних умінь в орфоєпічні навички, що передбачає дотримання норм вимови звуків у будь-яких позиціях; III – процес автоматизації

орфоепічних навичок. Учні відтворюють орфоепічне звучання слів легко, автоматично. Основна форма роботи – тренувальні вправи.

Методи і прийоми навчання фонетики: зіставлення артикуляції різних звуків в українській мові; спостереження над мовою; вправи (фонетичний розбір; різні види списування (з фонетичним та орфоепічним завданням); навчальні диктанти; робота з орфоепічним словником; виразне читання текстів; вивчення напам'ять спеціально підібраних текстів).

Ключові слова: фонетика, графіка, орфографія, звук, буква, наголос, склад, орфограма.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Чим пояснюється передбачене чинними програмами для загальноосвітніх шкіл паралельне вивчення фонетики, графіки, орфоєпії та орфографії?

2. Чому під час вивчення фонетики та орфоєпії надається перевага усним вправам?

3. Які методичні прийоми сприяють ефективному засвоєнню школярами особливостей української графіки, а також дозволяють простежити органічний зв'язок графіки з фонетикою, орфоєпією та орфографією?

4. Складіть таблиці зіставлення визначення фонетичних явищ у початковій, середній школі та в закладі вищої освіти. Які знання й уміння з фонетики в середній школі формуються вперше?

5. Назвіть три аспекти вивчення звука. Чи розчленовуються вони в шкільній фонетиці?

Система самостійної роботи до теми

1. Підготувати схему «Лінгвістичні основи вивчення фонетики».

2. Дібрати статті з періодичних видань, у яких запропоновано систему вправ із вивчення фонетики/лексики.

3. Розробити конспект уроку на запропоновані теми (за студентським журналом). Під час підготовки до написання конспекту уроку звернути увагу на виготовлення наочного, дидактичного матеріалу, ІКТ. Підготуйтеся до моделювання фрагмента уроку на практичному занятті.

Урок вивчення нового матеріалу:

1. Основні випадки чергування *у-в, і-й*.

2. Правила вживання м'якого знаку.

3. Правила вживання апострофа.

4. Склад. Складоподіл.

5. Ненаголошені голосні *е, и, о* в коренях слів.

Урок формування умінь та навичок

6. Приголосні тверді і м'які, дзвінки та глухі.

7. Ненаголошені голосні, що перевіряються наголосом.

8. Правила вживання та написання слів з апострофом.

9. Написання слів іншомовного походження.

10. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами *я, ю, є, ї*.

Урок узагальнення і систематизації вивченого.

11-15. Фонетика. Графіка. Орфографія.

Урок повторення.

16-20. Класифікація голосних і приголосних.

Урок контрольної роботи.

21 і до кінця. Фонетика. Графіка. Орфографія.

Дібрати текст диктанту для 5 класу з теми «Фонетика. Графіка. Орфографія», розробити два варіанти додаткового граматичного завдання для слабкого й сильного учнів. Диктант проаналізувати з точки зору виучуваних орфограм, указати їх кількість.

4. Під час формування системи вправ доберіть фонетико-лінгвістичні, фонетико-мовленнєві та фонетико-комунікативні вправи.

5. Із підручника «Рідна мова» для 5 класу виписати схему повного фонетичного розбору слів; поняття, що вивчаються.

Література до теми

1. Багмут А. Й. Фонетика й фонологія в центрі уваги. *Мовознавство*. 1997. № 4-5. С. 64-67.
2. Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.
3. Гаманко Т. Узагальнення та систематизація вивченого з теми «Фонетика. Графіка. Орфографія». *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С. 37-40.
4. Марцієнко Т. Формування навичок інтонування мовлення учнів середньої школи як передумова розвитку мисленнево-мовленнєвої діяльності на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 2. С. 5-9.
5. Скуратівська Г. Формування загально навчальних умінь під час вивчення фонетики, графіки, орфоєпії, орфографії. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 8. С. 13-16.
6. Хом'як І. Наукові основи навчання орфографії в

середній школі. Рівне: ППФ «Волинські береги», 1998. 228 с.

ТЕМА 10

Методика навчання лексики та фразеології *Домінантні проблеми теми*

Напрями організації роботи з навчання лексики: озброєння школярів знаннями з лексики і фразеології української мови, розвиток у них мовного естетичного ідеалу; формування лексикологічних навчально-мовних умінь, що сприяли б створенню передумов для роботи з української мови в різних напрямках: з орфографії, граматики тощо.

Етапи вивчення лексики і фразеології. I етап – пропедевтичний (1-4 класи); II етап – систематичне вивчення лексики і фразеології (6 клас); III етап – аспектний (повторювальний).

У сукупності лексичні поняття, що засвоюють учні, складають три групи: поняття, що відображають смислові зв'язки слів; поняття, пов'язані з уживанням слова в різних сферах застосування; поняття, пов'язані з розвитком словникового складу української мови.

Під час пізнавально-практичного ознайомлення з лексикою в учнів повинні сформуватися такі *вміння*: відрізнити лексичне значення слова від граматичного; пояснювати значення слів, фразеологізмів; визначати, в якому значенні вжито слово чи фразеологізм у контексті; знаходити в контексті вивчені лексичні явища; добирати вивчені лексичні явища; групувати вивчені лексичні явища; користуватися різними типами тлумачних словників; правильно вживати вивчені лексичні явища у власному мовленні.

Основною одиницею в процесі вивчення лексики є

слово, а *опорним поняттям* – «значення слова». *Принципи* вивчення лексики: позамовний (екстралінгвістичний); семантичний; діахронічний; лексико-граматичний. *Система лексичних вправ*: власне лексичні (лексико-семантичні, логіко-лексичні, лексико-граматичні, лексико-орфоепічні, лексико-стилістичні);

Ключові слова: *лексика, лексикологія, лексичне значення слова, граматичне значення слова, фразеологія.*

Запитання та проблемні завдання

1. З'ясуйте лексичні вміння та навички, якими повинні володіти учні початкової та середньої школи. Проаналізуйте терміни, що вивчають учні в порівняльному аспекті (початкова школа – середня школа – старша школа).

2. Схарактеризуйте специфічні методи та прийоми вивчення лексики і фразеології.

3. Визначте типи вправ під час вивчення лексики та фразеології.

4. Дайте визначення поняттю «лексична помилка». З'ясуйте шляхи попередження лексичних помилок.

5. Що вам відомо про особливості словникової роботи? Назвіть види шкільних словників.

Система самостійної роботи до теми

1. Підготувати схему «Лінгвістичні основи вивчення лексики та фразеології».

2. Доберіть із підручника вправи, що забезпечують урахування лексико-граматичного, екстралінгвального, семантичного, лексико-синтаксичного принципів вивчення лексики. У

процесі добору вправ зверніть увагу на формування соціокультурної компетентності учнів.

3. Підготуйте відеосюжет «СловоОпис».

4. Підготуйте повідомлення з теми «Слово-символ «їжа» («харч») (одяг, калина, вишиванка, хата, Україна, хліб (коровай) та ін.) в традиціях українців», виступ супроводжуйте складеною хмарою слів. Опишіть приготування страви (на вибір) з використанням лише дієслів.

5. Розробіть конспект уроку на запропоновану тему (за студентським журналом). Під час підготовки до написання конспекту уроку звернути увагу на виготовлення наочного, дидактичного матеріалу, використання ІКТ. Підготуйтеся до моделювання фрагмента уроку на практичному занятті.

Урок повторення.

1-3. Групи слів за значенням.

4, 5. Лексичне значення слова. Слова з прямим та переносним значенням.

Урок вивчення нового матеріалу.

6. Лексичне значення слова. Однозначні та багатозначні слова.

7. Уживання багатозначних слів у прямому й переносному значенні.

8. Групи слів за значенням.

9. Групи слів за походженням.

10. Розвиток словникового запасу слів української мови (застарілі слова та неологізми).

11. Поняття про фразеологізми. Джерела української фразеології.

Урок формування умінь та навичок.

12. Лексичне значення слова. Однозначні та багатозначні слова.

13. Уживання багатозначних слів у прямому й переносному значенні.

13. Групи слів за значенням.

15. Групи слів за походженням.

16. Поняття про фразеологізми. Джерела української фразеології.

Урок узагальнення та систематизації.

17. «Лексикологія».

18 до кінця «Фразеологія».

6. Зі шкільного підручника виписати схему лексичного аналізу слів.

Література до теми

1. Новосьолова В. Особливості роботи з формування лексичної компетентності учнів основної школи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 7. С. 12-19.
2. Остапченко О. Проблемні завдання та дидактичні ігри у вивченні фразеологічних ресурсів української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 5. С. 32-37.
3. Петровчук Л. Розвиток у школярів інтересу до вивчення діалектного матеріалу і фразеологічних засобів. *Дивослово*. 2016. № 10. С. 7-9.
4. Тесленко О. Фразеологія на уроках рідної мови як етнографічний фактор. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 6. С. 2-3.
5. Тихоша В. І. Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5-9 класів власне українською лексикою та фразеологією: посіб. для вчителів. Херсон, 1995. 148 с.

6. Хом'як І. Словникова робота як засіб формування лексичної компетентності. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 5. С. 28-31.
7. Шляхова В. Опанування способів тлумачення лексичного значення. *Українська мова і література в школі*. № 3. 2003. С. 30-34.

ТЕМА 11

Загальні питання вивчення граматики Значення і завдання вивчення будови слова Значення, завдання, зміст і принципи вивчення частин мови в шкільному курсі

Домінантні проблеми теми

Зміст курсу граматики – це сукупність відомостей з морфології і синтаксису, що дають досить певну уяву про граматичну будову української мови в цілому. Під час вивчення граматики в школі учні ознайомлюються: з граматичною будовою української мови, морфологією і синтаксисом як рівноправними частинами граматики; засвоюють (теоретично й практично) найважливіші граматичні правила про зміну слів і словосполучень у реченні; приводять у систему й осмислюють з граматичної точки зору відомі їм з попереднього досвіду багаточисленні факти мови; тренуються у використанні на практиці вивчених граматичних правил в усному та писемному мовленні й у процесі засвоєння орфографічних правил.

Принципи засвоєння граматики: єдність форми і змісту. Граматика не допускає однобічного підходу до аналізу мовленнєвих явищ; поступове формування граматичних понять як елементів у сукупності

визначеної системи, яка лежить в основі української мови; розгляд граматичних явищ як явищ живого літературного мовлення, яке історично змінюється, але одночасно якому наявні стійкі норми, що засвоюються на уроках рідної мови; зв'язок морфології і синтаксису.

Вивчення граматики визначається такими *прийомами* навчання: граматичний розбір – прийом, що допомагає засвоїти й систематизувати основні ознаки морфологічних і синтаксичних понять. Суть його полягає в тому, що визначені для розбору морфеми, частини мови, граматичні категорії, частини речення й цілі речення характеризуються за їхніми граматичними ознаками на ґрунті раніше засвоєних теоретичних відомостей. У шкільній практиці застосовують різні види граматичного розбору: морфологічний і синтаксичний (за змістом), повний і частковий (за обсягом), усний і письмовий (за способом); прийом порівняння часто застосовують під час вивчення граматичного матеріалу: в граматичних явищах, які порівнюються, виділяються граматичні ознаки, встановлюються між ними подібність і відмінність; прийоми порівняння за схожістю і відмінністю потрібні для того, щоб не сплутувати таких понять, як прикметник і дієприкметник, прислівник і дієприслівник; прийом заміни полягає в тому, що певну граматичну форму, конструкцію заміняють іншою; прийом граматичного запитання в різних ситуаціях виконує неоднакову роль: то воно допомагає краще усвідомити характер словозміни, то виступає як практичний засіб розпізнавання й визначення відповідних граматичних форм;

алгоритмізація – засіб програмування розумових операцій.

Вивчення *морфології* спрямоване на поглиблення знань учнів про граматичне й лексичне значення слова, про особливості словозміни та словотворення в українській мові, про синтаксичну функцію слів у мовленні.

Завдання вивчення частин мови: виробити чітке уявлення про систему морфологічних груп слів і їхніх форм, які певним чином функціують у будові словосполучень і речень; ознайомити учнів зі складом частин мови, з поділом їх на самостійні і службові, а також із виділенням в особливу групу слів-вигуків; забезпечити сприйняття й засвоєння учнями форм словозміни, якою характеризуються окремі частини мови й навчити правильно застосовувати ці форми для побудови словосполучень і речень; подати деякі відомості про словотвір окремих частин мови; сформувати необхідні граматичні вміння, на які спирається усвідомлення багатьох орфографічних правил.

Унаслідок навчання морфології учні повинні оволодіти такими *уміннями і навичками*: розпізнавати частини мови, визначати їхні постійні й непостійні ознаки, синтаксичну роль, правильно утворювати частини мови відповідно до відомих способів словотвору, використовувати в мовленні окремі граматичні форми частин мови з урахуванням їхнього функційного призначення.

Етапи вивчення морфології: I етап – пропедевтичний (1-4 класи); II етап – систематичне вивчення морфології (6-7 класи); III етап –

перспективності й повторення вивченого на основі оволодіння знаннями з синтаксису.

Специфічні *прийоми*: морфологічний розбір слова як частини мови; постановка слова в потрібній формі; розмежування аналогічних слів, що належать до різних частин мови; зіставлення граматичних форм; заміна одних форм іншими; складання словосполучень і речень із певними формами слів; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм; складання таблиць і заповнення готових таблиць прикладами; програмування, алгоритмізація тощо.

Завдання вивчення розділів «*Будова слова*» та «*Словотвір*»: сформувати в учнів стійкі вміння розрізняти форми слова й спільнокореневі слова; забезпечити знання особливостей, у тому числі й стилістичних, значущих частин слова; навчити учнів здійснювати морфемний (за будовою) і словотвірний аналіз слів; виробити навички користуватися морфемним і словотворчим словниками; активізувати морфемний канал сприйняття слів учнями; осмислити способи й засоби творення слів.

Етапи вивчення будови слова та словотвору в курсі рідної мови: I етап – пропедевтичний (1-4 класи); II етап – основний (5-6 класи); III етап – узагальнення й систематизація вивченого.

Система вправ: виписування з тексту і самостійний добір форм одного слова та спільнокореневих слів; добір слів, що складаються з певної кількості морфем; визначення звуків, на які закінчується основа слова; добір споріднених слів; поділ слів на частини з накресленням їхніх

структурних схем або заповнення таблиць; визначенням коренів, у яких відбуваються звукові зміни; групування за спорідненістю слів із омонімічними коренями; добір антонімів, що відрізняються від даних слів лише суфіксами або префіксами; добір слів з певним значенням і групування їх за суфіксами; добір слів з тим самим суфіксом або префіксом; пояснення ролі тих чи тих афіксів у тексті.

***Ключові слова:** граматика, словотвір, морфеміка, морфологія, частини мови, словотвірний, морфемний та морфологічний розбір слова.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Які відомості про будову слова й словотвір одержують учні в основній школі?

2. Обґрунтуйте класифікацію специфічних принципів навчання будови слова й словотвору в школі (урахування структури, семантики та значення значущих частин слова; установлення зв'язку з фонетикою, лексикологією, граматиною й орфографією; здійснення зв'язку з роботою над розвитком зв'язного мовлення). Як особливості словотвірної системи мови впливають на реалізацію принципів під час навчання?

3. Які, на вашу думку, методи й прийоми навчання найбільш ефективні на уроках вивчення будови слова і словотвору?

4. Чому без знання будови слова і словотвору не можна сформувати міцних орфографічних навичок учнів?

5. Доберіть приклади словотвірних вправ (розподіл слів за словотвірними гніздами; вправи щодо семантизації афіксів; робота над морфемами-омонімами; вправи з добору слів певної конструкції; прийом конструювання).

6. Доведіть, що морфемний розбір як один із основних прийомів навчання морфеміки й словотвору розкриває учням узаємозв'язки мовних явищ, формує мовленнєві уміння школярів?

7. На яких принципах ґрунтується вивчення морфології? Як реалізуються принципи наступності та перспективності у вивченні шкільного курсу української мови.

8. Чому провідним принципом під час роботи над морфологією вважається вивчення морфології на синтаксичній основі?

9. Які відмінності існують у вузівській та шкільній класифікаціях частин мови?

10. Яким методам та прийомам доцільно надавати перевагу під час вивчення морфології

11. Для забезпечення практичної спрямованості шкільного курсу української мови зміст чинної програми диференційовано на чотири взаємопов'язані змістові лінії. Доберіть зразки вправ для їх реалізації під час вивчення частин мови.

12. Проаналізуйте шкільний підручник і з'ясуйте, чи достатньо в ньому презентовано вправ, що мають забезпечити засвоєння програмового матеріалу з теми «Дієприкметник» та «Дієприслівник»? Які це вправи?

Система самостійної роботи до теми

1. Складіть схему «Лінгвістичні основи вивчення словотвору та морфеміки».

2. Складіть схему «Лінгвістичні основи вивчення морфології».

3. Укладіть словник термінів, що засвоюють учні під час вивчення словотвору й морфеміки, морфології (в порівняльному аспекті – початкова школа – середня школа – заклад вищої освіти).

4. Із підручника виписати схему словотвірного, морфемного та морфологічного аналізу слів.

5. Розробити конспект уроку на запропоновану тему (за студентським журналом). Під час підготовки до написання конспекту уроку звернути увагу на виготовлення наочного, дидактичного матеріалу, використання ІКТ. Підготуйтеся до моделювання фрагмента уроку на практичному занятті.

Урок контрольної роботи

1-2. Словотвір. Будова слова.

Підібрати текст диктанту для 5 класу з теми «Будова слова». «Словотвір», зробити аналіз диктанту; розробити граматичного завдання з урахуванням диференціації учнів.

Урок вивчення нового матеріалу

3. Спільнокореневі слова і форми слова.

4. Основа слова і закінчення змінних слів.

5. Корінь, суфікс, префікс і закінчення – значущі частини слова.

6. Основні засоби словотворення.

7. Змінювання і творення слів.

Урок формування умінь і навичок.

8. Зміни приголосних при творенні слів.

9. Значущі частини слова.

10. Спільнокореневі слова і форми слова.
Основа слова і закінчення слів.

11. Основні способи словотворення.
12. Сполучні *о, е* в складних словах.

Урок повторення.

13-15. Чергування голосних і приголосних при словотворенні.

16-19. Правопис складних слів.

Урок узагальнення і систематизації вивченого.

20-22. Будова слова і орфографія.

23 і до кінця. Словотвір і орфографія.

6. Проаналізуйте текст (на вибір студента) за віднесенням слів до частин мови: за загальним значенням (частиномовним), морфологічними ознаками й морфемною будовою, за синтаксичною роллю в реченні (текст на вибір). Складіть діаграму, на якій продемонструйте частотність вживання частин мови. Зробіть висновки.

7. З'ясуйте особливості вивчення морфології в школі, уклавши тези до монографій:

М. Плющ. Словотворення та вивчення його в школі. К.: Рад. школа. 1985. 127.

Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.

8. Розробити конспект уроку на запропоновані теми (за студентським журналом). Під час підготовки до написання конспекту уроку звернути увагу на виготовлення наочного, дидактичного матеріалу, використання ІКТ. Підготуйтеся до моделювання фрагмента уроку на практичному занятті.

Урок повторення:

1. Типи відмін іменників.
2. Відмінювання іменників I та II відмін.

3. Відмінювання кількісних числівників. М'який знак у кінці числівників.

4. Розряди займенників за значенням.

5. Відмінювання дієслів.

Урок узагальнення та систематизації вивченого

6. Іменник.

7. Прикметник.

8. Числівник.

9. Дієслово. Форми дієслова.

10. Службові частини мови.

Урок контрольної роботи (диктант з граматичним завданням).

11. Іменник.

12. Прикметник.

13. Числівник.

14. Дієслово.

15. Прислівник.

Урок формування умінь та навичок

16. Дієприкметник як особлива форма дієслова.

17. Дієприслівник як особлива форма дієслова.

Урок вивчення нового матеріалу.

18. Поділ іменників на відміни. І відміна іменників.

19. Ступені порівняння прикметників.

20. Відмінювання займенників.

21. Особливості відмінювання числівників.

22. Частка.

23. Сполучник.

24. Прийменник.

25. Вигук.

19. Із підручника виписати схеми повного морфологічного розбору слів.

Література до теми

1. Бондаренко Н. Словникова робота в процесі вивчення морфології. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 8. С. 2-4.
2. Варзацька Л. Етапи формування морфологічної компетентності учнів 5-7 класів. *Дивослово*. 2016. №№ 2-5.
3. Горошкіна О. До розділу «Морфологія». *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 7-8. С. 48.
4. Дика Н. Формування лінгвістичних понять в учнів загальноосвітніх навчальних закладів під час вивчення морфології (іменні частини мови). *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 10. С. 20-25.
5. Дрик О. Стилiстичні засоби морфології (урок української мови в 10 класі). *Українська мова і література*. 2009. № 7. С. 6-8.
6. Кващук А. Будова слова в українській мові (у запитаннях та відповідях). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 4. С. 65-68.
7. Новосьолова В. Особливості навчання розділу «Вигук» у 7 класі за новим підручником української мови. *Українська мова і література*. 015. № 5-6. 2 С. 11-16.
8. Омельчук С. Шкільна морфологічна терміносистема української мови: ретроспективний аналіз. *Українська мова і література*. 2014. № 1. С. 7-13.

9. Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.
10. Омельчук С. А. Практикум з правопису української мови: система дослідницьких вправ: навч. посіб. К.: Грамота, 2009. 224 с.
11. Плетньова Л. Відбір змісту текстів з морфології. *Українська мова і література*. 2004. № 7-8. С. 21-24.
12. Хом'як І. Словникова робота як засіб формування лексичної компетентності. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 5. С. 28-31.
13. Чемоніна Л. Наступність і перспективність як перемога засвоєння школярами понять з морфеміки. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 3. С. 7-12.
14. Ярмолюк А. Вивчення розділу «Прислівник» за новим підручником «Українська мова. 7 клас» (автори – Голуб Н., Новосьолова В., Ярмолюк А.). *Українська мова і література*. 2016. № 1. С. 9-13.

ТЕМА 12

Загальні питання вивчення граматики

Методика вивчення синтаксису

Домінантні проблеми теми

Мета навчання синтаксису: сформувати синтаксичні навчально-мовленнєві уміння; дати учням знання про синтаксис української мови, його місце в шкільному курсі, забезпечити формування в учнів основних синтаксичних понять; розвивати вміння й навички використання різноманітних засобів у власних висловлюваннях, тобто сприяти розвитку й удосконаленню синтаксичної будови мовлення

школярів; створити базу для засвоєння пунктуації; забезпечити засвоєння учнями синтаксичних норм української мови.

Принципи навчання синтаксису: вивчення граматичних категорій в єдності форми й змісту; взаємозв'язок морфології та синтаксису; зв'язок синтаксису з фонетикою і лексикологією; вивчення української мови в тісному зв'язку з літературою та іншими навчальними предметами.

Прийоми навчання синтаксису: аналіз словосполучень, поширення й скорочення речень, заміна одних синтаксичних сполучень іншими, вставка окремих компонентів речення, перебудова синтаксичних конструкцій, складання речень за опорними словами або схемами, редагування речень, синтаксичний аналіз тощо.

Етапи навчання синтаксису: I етап – практичний (1-4 класи); II етап – пропедевтичний; III етап – закріплення і поглиблення знань; IV етап – систематичне вивчення синтаксису.

Ключові слова: синтаксис, словосполучення, речення, синтаксичний розбір речення.

Запитання та проблемні завдання

1. Яке значення має вивчення синтаксису в школі для розвитку мислення й мовлення?

2. У чому виражається зв'язок синтаксису з морфологією?

3. Схарактеризуйте етапи вивчення синтаксису, з'ясуйте завдання, що вирішуються на кожному з них.

4. Яким методам та прийомам доцільно надавати перевагу під час вивчення синтаксису?

5. Визначити різницю в особливостях з'ясування відомостей про словосполучення, речення, члени речення в підручниках початкової школи, 5-му та 8-9-их класах та в закладах вищої освіти.

Система самостійної роботи до теми

1. Схарактеризуйте лінгвістичні основи вивчення синтаксису, узагальнивши їх у схемі «Лінгвістичні основи синтаксису».

2. Проаналізуйте систему вправ і завдань для засвоєння теоретичних засад та набуття практичних завдань, поданих у чинних підручниках з української мови (клас на вибір).

3. Розробіть конспект уроку на запропоновані теми (за студентським журналом). Під час підготовки до написання конспекту уроку звернути увагу на виготовлення наочного, дидактичного матеріалу, використання ІКТ. Підготуйтеся до моделювання фрагмента уроку на практичному занятті.

Урок повторення:

1, 2. Складносурядне речення, його будова та засоби зв'язку в ньому.

3, 4. Складнопідрядне речення, його будова та засоби зв'язку в ньому.

5, 6. Односкладні прості речення з головним членом у формі присудка та підмета.

Урок узагальнення та систематизації вивченого

7, 8. Складносурядне речення.

9, 10. Безсполучникове складне речення.

Урок вивчення нового матеріалу

11. Тире в неповних реченнях.

12. Основні види підрядних речень.

13. Розділові знаки в безсполучниковому реченні.

14. Види складних речень.

15. Речення та його граматична основа.

Урок повторення(5 клас)

16. Речення. Підмет і присудок як головні члени речення.

17. Другорядні члени речення.

Урок формування умінь та навичок.

18. Підмет і присудок як головні члени речення.

19. Означення. Види означень.

20. Додаток. Поняття про прямий та непрямий додаток.

21. Обставина. Види обставин.

Література до теми

1. Бондаренко Н. Лінгвістичні засади компетентнісної методики навчання синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 10-14.
2. Бондаренко Н. Лінгвістичні й методичні аспекти вивчення простого односкладного речення в школі. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 5. С. 25-29.
3. Бондаренко Н. Наукові засади перебудови шкільного курсу синтаксису на основі сучасних підходів. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 2. С. 20-24.
4. Гнаткович Т. Використання тестових технологій під час вивчення синтаксису простого і складного речень. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 6. С. 15-20.
5. Гнаткович Т. Методичні аспекти формування мовної й мовленнєвої компетентності школярів у процесі вивчення складносурядного речення.

- Українська мова і література в школі*. 2012. № 6. С. 2-8.
6. Голуб Н. Навчання синтаксису учнів 8-9 класів: аналітичний аспект. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 5-6. С. 2-6.
 7. Греб В. Складне речення. Інтонавання різних видів складних речень. Синтаксичний аналіз в обрамленні теми «Люблю вишиванку твою, Україно!» . *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 2. С. 35-41.
 8. Гречко О. Пряма і непряма мова, розділові знаки при прямій мові, діалозі, цитатах. *Дивослово*. 2016. № 11. С. 15-17.
 9. Донченко Т. Формування виразного говоріння і читання під час вивчення синтаксису і пунктуації. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 1. С. 14-17.
 10. Караман О. Речення. Речення прості й складні, двоскладні та односкладні (Дидактичний матеріал до уроків української мови у 8 класі). *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 9. С. 35-36.
 11. Кухарчук І. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення синтаксису у фаховій підготовці вчителя-словесника. *Українська мова і література в школі*. № 2. 2005. С. 50-54.
 12. Новосьолова В. Вивчення синтаксису у 8-9 класах на засадах комунікативно-діялісного підходу. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 2. С. 15-19.
 13. Омельчук С. Реалізація дослідницького методу в процесі формування мовленнєво-комунікативних

умінь учнів (на матеріалі вивчення складнопідрядних речень з кількома підрядними). *Українська мова і література в школі*. 2003. № 3. С. 35-36.

14. Плиско К. М. Організація синтаксису в середній школі: посіб. для вчителя. К.: Рад. школа, 1990. 135 с.
15. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої. *Українська мова і література в школі*. № 1. 2015. С. 6-13.
16. Сидоренко В. Формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів засобами технології кооперативного навчання. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 2. С. 7-15.
17. Топольницький Я. Л., Кравчук Д. М. Формування умінь і навичок із синтаксису: посіб. для вчителів. К.: Рад шк., 1984. 136 с.
18. Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови. К.: Рад. шк., 1991. 160 с.
19. Христіанінова Р. Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 1. С. 35-38.
20. Шитик Л. Використання програмованих завдань при вивченні синтаксису. *Українська мова і література в школі*. 2002. № 5. С. 16-19.
21. Шульжук К.Ф. Складне речення в українській мові. К.: Рад. школа, 1989. 136 с.
22. Ярмолюк А. Проблема формування синтаксичної компетентності учнів 9-х класів на уроках української мови. *Українська мова і література в*

школі. 2016. № 6. С. 7-11.

23. Ясак Т. Мультимедійні дидактичні засоби навчання синтаксису української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 7-8. С. 23-27.

ТЕМА 13

Методика орфографії та пунктуації

Домінантні проблеми теми

Завдання навчання орфографії: дати учням зрозуміти й відчути велику суспільну значимість орфографії та необхідність опанувати її; ознайомити з системою загальноприйнятих способів передачі звукової мови на письмі; навчити писати слова з орфограмами, що не перевіряються; забезпечити в учнів потребу й уміння користуватися орфографічним словником; сформувати сталі орфографічні уміння і навички.

Основу роботи з орфографії в сучасній школі складають *поняття*: орфограма (буквена й небуквена; безваріантна та варіантна); варіант орфографічної трудности; орфографічне правило; впізнавальні ознаки орфограми.

Види вправ: списування (відтворення тексту без будь-яких змін, творче); орфографічний розбір; робота з орфографічним словником; диктанти; запис вивченого напам'ять тексту.

Завдання навчання пунктуації: розкрити значення пунктуації та розділових знаків у писемному мовленні; забезпечити свідоме засвоєння пунктуаційних правил, передбачених програмою; виробити в учнів уміння й навички пунктуаційно правильно оформляти просте й складне речення,

обґрунтовуючи свій вибір; навчити школярів передавати на письмі діалогічне мовлення, цитувати чужі висловлювання; розвивати пунктуаційну пильність; виробляти вміння виправляти свої та чужі помилки, спираючись на вивчені правила та враховуючи мету спілкування.

Основу роботи з пунктуації в сучасній школі складають *поняття*: пунктуація, розділові знаки, пунктуаційно-смісловий відрізок, пунктуаційне правило, пунктограма, пунктуаційна помилка.

Види вправ: пунктуаційний розбір; різні види списування; диктанти (диктант інформаційної дії, диктант-гіпотеза, графічний диктант); самостійне складання речень; відшукування речень у визначених текстах; написання переказів і творів; вправи на складання схем речень різних синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: орфографія, орфограма-неорфограма, орфографічна помилка, пунктуації, пунктуаційні знаки, пунктуаційна помилка.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. З'ясуйте, яке місце займає орфографія в змісті сучасної мовної освіти. Чим зумовлений зв'язок орфографії з граматиною?

2. Охарактеризуйте принципи навчання орфографії.

3. Визначте основні етапи навчання орфографії в школі.

4. Яким чином залежить методика навчання орфографії від фонетичної системи української мови,

системи української графіки й принципів українського правопису?

5. Які види орфограм вам відомі.

6. Назвіть різні види вправ з орфографії. Схарактеризуйте види списування.

7. З'ясуйте методику проведення таких диктантів: вибірковий, творчий, попереджувальний, коментований, пояснювальний, диктант-алгоритм, диктант інформаційної дії, графічний диктант.

8. Визначте основні етапи навчання пунктуації в школі.

9. Схарактеризуйте пунктуаційні поняття, які ви засвоїли.

10. Чим зумовлені труднощі в засвоєнні учнями правил пунктуації?

11. Які види вправ сприяють підвищенню пунктуаційної грамотності учнів?

12. З'ясуйте методику роботи з орфографічним словником.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть конспект уроку (клас і тема за вибором студента) з орфографії чи пунктуації з використанням наочного матеріалу, програмованих завдань

2. Підготуйте листівку «Словонорма».

3. Доберіть текст диктанту, визначте кількість буквенних та небуквенних орфограм; грубі та негрубі помилки, методику їх класифікації та оцінювання. Визначте, в якому класі та під час вивчення якої теми доцільно використовувати текст цього диктанту. Запропонуйте роботу над усуненням орфографічних та пунктуаційних помилок.

Література до теми

1. Бондаренко Н. Методи формування правописної компетентності учнів основної школи на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 5. С. 18-23.
2. Бондаренко Н. Правописні поняття як базові у формуванні правописної компетентності учнів. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 6. С. 8-13.
3. Бондаренко Н. Проблема формування правописної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови та шляхи їх розв'язання. *Українська мова і література в школі*. № 4. 2012. С. 7-9.
4. Вітюк В. Психологічні фактори формування орфографічних умінь і навичок. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 6. С. 5-7.
5. Вітюк В. Система роботи з орфографії у зв'язку з розвитком мовлення учнів загальноосвітніх закладів. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 5. С. 21-26.
6. Голуб Н. Основні принципи української орфографії. *Дивослово*. 2016. № 10. С. 24-28.
7. Горбачук В. Т. Види диктантів і методика їх проведення: посіб. для вчителя. К.: Рад. шк., 1989. 96 с.
8. Ладоня К. Формування пунктуаційної компетентності учнів 8 класів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 6. С. 12-15.
9. Попович І. До проблеми підвищення орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів. *Українська*

- мова і література в школі*. 2010. № 3. С. 13-18.
10. Хом'як І. Вивчення орфографії на морфологічній основі. *Українська мова і література в школі*. № 3. 2001. С. 7-11.
 11. Хом'як І. Дослідне навчання орфографії, його характеристика і перспективи. *Українська мова і література в школі*. 2002. № 7. С. 35-38.
 12. Хом'як І. Практика навчання орфографії в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 4. С. 14-17.
 13. Южакова О. Диктанти із завданнями (для самостійної роботи) «Я перевіряю українські диктанти». *Українська мова і література в школі*. 2003. № 4. С. 63-66.

ТЕМА 14

Методика роботи над переказами *Домінантні проблеми теми*

Зміст і технологію мовленнєвої підготовки учнів розробляє *методика розвитку мовлення*. *Об'єктом* вивчення є процес розвитку мовлення школярів. *Предметом* – зміст, форми, методи та прийоми роботи над розвитком мовлення на уроках української мови. *Система основних понять*: розвиток мовлення, робота з розвитку мовлення, висловлювання, мовленнєва ситуація, види творчих робіт, види мовленнєвої діяльності, комунікативні уміння та ін.

Напрями роботи з розвитку мовлення: збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їхнього мовлення; засвоєння норм української літературної мови; формування в учнів умінь і навичок сприймати й відтворювати чужі та будувати власні усні та письмові висловлювання (зв'язне

мовлення).

Принципи мовленнєвої підготовки учнів: єдність розвитку мовлення і мислення; взаємозв'язок розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності; випереджаючого розвитку усного мовлення; зв'язок розвитку мовлення з формуванням мовної компетенції; зв'язок розвитку мовлення з формуванням стратегічної компетентності; зв'язок розвитку мовлення з формуванням соціокультурної компетентності; взаємозв'язок роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках мови і літератури.

Мовленнєвознавчі поняття: відомості про мовлення і спілкування, відомості про текст, стилі мовлення, види, жанри робіт. *Специфічні прийоми* засвоєння мовленнєвознавчих понять: пояснення, тлумачення мовленнєвознавчого поняття; характеристика ознак мовленнєвознавчих понять; визначення мовленнєвознавчого поняття в тексті; порівняння мовленнєвознавчих понять; зіставлення мовленнєвознавчих понять; виділення спільних рис у мовленнєвознавчих поняттях; виділення протилежних рис у мовленнєвознавчих поняттях; добирання прикладів із текстів, що характеризують поняття; наслідування способів дій; складання алгоритмів визначення понять; виділення поняття в прослуханому або прочитаному тексті; редагування висловлювань із застосуванням мовленнєвознавчих понять; аналіз тексту: аналіз типологічної структури тексту, аналіз композиції тексту, стилістичний аналіз тексту, аналіз способів зв'язку речень у складному синтаксичному цілому.

Види мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання

(рецептивні види мовленнєвої діяльності), говоріння та письмо (продуктивні види мовленнєвої діяльності).

Переказ – це справа, в основі якої лежить відтворення змісту висловлювання і складання тексту за готовим матеріалом. Види переказів: за повнотою відтворення: повні й вибіркові; за формою відтворення: усні й письмові; за мовним матеріалом: тексти-розповіді, описи, роздуми, розповіді з елементами роздуму та опису, перекази змісту, пісні, казки, вистави тощо; за способом сприймання: прослуханого, прочитаного, побаченого; за способом виконання: колективні та індивідуальні; за метою застосування: навчальні й контрольні; за характером виконання: близькі до тексту й творчі, стислі й поширені, вибіркові й повні, зі заміною особи оповідача або від його імені, ускладнені додатковими завданнями, перекази інформаційної дії; за функційними типами: розповіді, описи, портрети, характеристики, роздуми; за стильовою приналежністю й стильовими ознаками: художні розповіді, науково-популярні виклади, публіцистичні нариси; за повнотою викладу: докладний або стислий; мовою, близькою до тексту чи своїми словами, зі зміненим початком або закінченням, за планом цілого тексту або якогось епізоду

Ключові слова: розвиток мовлення учнів, переказ.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Проаналізуйте види переказів, передбачених шкільною програмою. Наскільки повно, на Вашу думку, діюча програма відображає роботу над переказом? Думку обґрунтуйте.

2. Схарактеризуйте своєрідність методики проведення різних видів переказів.

3. Визначте підготовчу роботу до написання переказу. Як доцільно, на Вашу думку, проводити словникову роботу? Розробіть фрагмент уроку написання стислого переказу, запропонувавши словникову роботу.

4. Яка роль відводиться мовному аналізу в процесі написання переказу?

Система самостійної роботи до теми

1. З'ясуйте норми оцінювання переказів за чинною програмою.

2. Підготуйте конспект уроку творчого переказу (клас на вибір).

3. Підготуйте конспект вибіркового конспекту.

Література до теми

1. Донченко Т. Взаємозв'язок переказів і творів у процесі формування мовленнєвої діяльності школярів. *Українська мова і література в школі*. 2003. №1. С. 8-11.
2. Донченко Т. Як готувати учнів до переказу. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 2. С. 3-8.
3. Караман С. Методичні орієнтири для підготовки старшокласників до написання переказу. *Українська мова й література в школах України*. 2017. № 2. С. 14-16.
4. Мачуська І. Докладний переказ оповідання з обрамленням (урок розвитку зв'язного мовлення у 8 класі). *Українська мова і література в школі*. 2002. № 8. С. 41-43.
5. Попова Л. Усний вибірковий переказ розповідного

- тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в художньому стилі. *Українська мова й література в школах України*. 2017. № 2. С. 28-30.
6. Попович І. Докладний переказ тексту наукового стилю на тему «Вишивка». *Українська мова і література в школі*. 2001. № 3. С. 11-12.
 7. Романчук С. Переказ як форма розвитку зв'язного мовлення учнів. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 1. С. 16-20.
 8. Селігей П. Логічність і гармонія: як композиція допомагає розуміти текст. *Дивослово*. 2016. № 2. С. 28-31.
 9. Філоненко Л. Використання сучасних методів під час роботи над переказами текстів різних типів і стилів мовлення. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 1. С. 9-14.
 10. Філоненко Л. Стан роботи над переказами в сучасній школі. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 7. С. 10-12.
 11. Цінько С. Критерії відбору текстів для сприймання учнями на слух. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 4. С. 11-14.
 12. Шелехова Г. Т. Особливості розвитку в старшокласників комунікативно-мовленнєвих умінь (на академічному рівні). *Українська мова і література в школі*. 2008. № 7-8. С. 24-28.

ТЕМА 15

Методика роботи над творами Домінантні проблеми теми

Твір – тренувальна вправа, спрямована на самостійний зв'язний виклад учнями думок і почуттів.

Види творів: за метою проведення: контрольні та

навчальні; за місцем виконання: класні та домашні; за формою проведення: усні та письмові; за ступенем самостійності: колективні та індивідуальні; за типом мовлення: опис, роздум (міркування), розповідь; за наявністю додаткового завдання; за джерелом матеріалу: на лінгвістичні теми, за картиною, телепередачею, на основі почутого або прочитаного, на основі власних спостережень.

Ключові слова: розвиток мовлення учнів, твір.

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Схарактеризуйте особливості написання твору-роздуму, твору-опису, твору-розповіді.

2. Схарактеризуйте особливості перевірки, оцінювання творів та аналізу помилок.

Система самостійної роботи до теми

1. Складіть конспект уроку твору-роздуму «Карантин – це час для...».

2. Складіть конспект уроку твору-опису зовнішності. Розробіть систему вправ і завдань для написання такого виду твору.

Обговорення картинки (світлина) із зображенням людини, тварини тощо.

УВАГА! Під час написання творів обов'язково звертаємо увагу на:

План уроку та хронометраж кожного його складника.

Повторення відомостей про особливості написання виду твору.

Зразок (уривок) тексту, в якому є відповідні описи.

Обговорення цього зразка.

Словникова робота (не тільки незнайомі слова).

Наприклад (для твору-опису): Очі: сині, великі, розумні, з іскринкою. Волосся:

Усне складання твору.

Написання.

Література до теми

1. Белякова Л. Твір сучасного старшокласника: вимоги, рекомендації, типові помилки. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 1 С. 38-40.
2. Белякова Л. Учнівський твір – вінець роботи учня і вчителя, вияв переконань старшокласника. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 2. С. 25-30.
3. Білотіл Г. Особливості побудови опису зовнішності людини. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 1. С. 25-26.
4. Бурдонос Н. Що таке щастя? Твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі. *Українська мова і література в школах України*. 2015. № 1-2. С. 36-40.
5. Донченко Т. Взаємозв'язок переказів і творів у процесі формування мовленнєвої діяльності школярів. *Українська мова і література в школі*. 2003. №1. С. 8-11.
6. Донченко Т. Взаємозв'язок переказів і творів у процесі формування мовленнєвої діяльності школярів. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 1. С. 8-11.
7. Жулканич М. Опис зовнішності людини за картиною К. Трутовського «Жінка з полотном» (урок-вернісаж). *Українська мова і література в школі*. 2007. № 5. С. 39-41.

8. Попович І. Письмовий твір-опис предмета (квітки). *Українська мова і література в школі*. 2000. № 6. С. 11-13.
9. Попович І. Твір-опис природи за картиною. *Українська мова і література в школі*. 2002. № 1. С. 5-7.
10. Попович І. Урок розвитку зв'язного мовлення на тему «Письмовий твір-опис тварини за власним спостереженням у художньому стилі». *Українська мова і література в школі*. 2004. № 1. С. 34-36.
11. Толстая Т. Особливості побудови опису пам'ятки історії та культури. *Українська мова й література в сучасній школі*. 2013. № 12. С. 48-51.
12. Шелехова Г. Система навчання опису як типу мовлення в 6 класі (за новою програмою). *Українська мова і література в школі*. 2007. № 5. С. 13-18.

ТЕМА 16

Методика роботи зі стилістики

Домінантні проблеми теми

Робота зі *стилістики* передбачає ознайомлення учнів зі стилями мовлення, вироблення умінь визначати стиль певного тексту, створювати зв'язні висловлювання, різні за стилем і типом мовлення. Програма з української мови передбачає ознайомлення учнів із загальними відомостями про стилі мовлення (розмовний, науковий, художній – 5 клас, офіційно-діловий – 6 клас, публіцистичний – 7 клас), а також із явищами мовної експресії, емоційного забарвлення, багатством фонетичної, лексичної та граматичної синонімії у процесі вивчення відповідних розділів шкільного курсу української

мови. У шкільному викладанні переважає *практична стилістика*. Вона охоплює в себе фонетичну, лексичну, граматичну стилістики, основою яких є смислова, експресивна і функційна синонімія.

Групи *стилістичних умінь та навичок*: ті, що пов'язані з засвоєнням стилістично забарвлених засобів мови; ті, що спрямовані на оволодіння стилістично диференційованим зв'язним мовленням.

Види стилістичних вправ: лексико-стилістичні; фонетико-стилістичні; граматико-стилістичні.

Ключові слова: *стилістика, стилістичні уміння та навички.*

Практична частина

Завдання та проблемні питання

1. Що вивчається в школі: стилістика мови чи стилістика мовлення, культура мови чи культура мовлення?

2. Які основні аспекти вивчення стилістики та культури мовлення в школі?

3. Які основні стилістичні поняття засвоюють учні протягом навчання в 5-7 класах? Який зв'язок між поняттями стилістики в програмі основної та старшої школи?

4. З'ясуйте особливості навчання стилістики в старшій школі.

5. Які прийоми стилістичної роботи та з культури мовлення найчастіше використовуються?

6. Як ви вважаєте, чому текст є основним засобом навчання стилістики?

7. З'ясуйте вихідні положення функційно-стилістичного та текстоцентричного підходів до навчання мови.

Система самостійної роботи до теми

1. Із підручників 5-7 класів доберіть стилістичні вправи різних типів і дайте характеристику їм.

2. Скомпонуйте урок, спрямований на формування стилістичних умінь та навичок.

Література до теми

1. Кордун П. П. Вивчення стилістики в середній школі. К.: Рад. школа, 1981. 242 с.
2. Кордун П. П. Збірник вправ із стилістики. К.: Рад. школа, 1987. 161 с.
3. Кравець Л. Лінгвістика тексту і текстологія – дві філологічні науки. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 5-6. С. 32-35.
4. Луценко В. Наступність і перспективність у засвоєнні школярами стилістичних понять. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 3. С. 8-12.
5. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. К.: Рад. школа, 1986. 168 с.
6. Овсієнко Л. Методи навчання лінгвістики тексту в системі компетентнісної мовної освіти майбутніх учителів української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 27-32.
7. Овсієнко Л. Методи навчання лінгвістики тексту в системі компетентнісної мовної освіти майбутніх учителів-словесників. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 12. С. 5-12.
8. Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 4-6 класах: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1984. 136 с.
9. Пентилюк М. І. Робота із стилістики в 8-9 класах: посіб. для вчителя. К.: Рад. школа, 1989. 112 с.

10. Пентилюк М. Технологія навчання стилістики в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 2. С. 13-18.
11. Рябенко І. Стилiстичнi вправи як об'єкт теоретичного аналізу в сучасній лінгводидактиці. *Українська мова і література в школах України*. 2014. № 4. С. 24-28.

Базова література до курсу

1. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 386 с.
2. Захлопана Н. М., Кочан І. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 250 с.
3. Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназіях: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.
4. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.
6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник для студентів філологічних факультетів України / колектив авторів за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.

7. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2011. 366 с.
8. Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.
9. Словник-довідник з української лінгводидакти: навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

РОЗРОБНИКИ: *Анатолій Ситченко,*
д.пед.н., професор
Ольга Мхитарян,
к.пед.н, ст. викладач

ТЕМА 1

Методика навчання літератури як наука

Домінантні проблеми теми

Методика літератури – наука, яка певною мірою охоплює літературознавство («зміст навчального предмета») і педагогіку («характер навчального процесу»). Не зважаючи на двоскладний характер методики, вчені відносять її до педагогічної науки. Літературний компонент в методиці не самостійний, а педагогічно адаптований і методично структурований та дозований. До кола педагогічних дисциплін відносить методику викладання Л. Мірошніченко.

Методика викладання літератури – це самостійна педагогічна наука про виховання, літературну освіту і розвиток особистості учня засобами художнього слова, наука про раціональне використання методів і прийомів, що забезпечують вчителів-словесників найвищу педагогічну результативність у його роботі з учнями за умови мінімальної затрати їхньої енергії й сил (Є. Пасічник).

Методика літератури – педагогічно-літературознавча прикладна наукова дисципліна, що містить психолого-педагогічні засади роботи вчителя-літератора і рекомендації про те, як організувати

зустріч і діалог школяра з художнім твором, який літературний та літературознавчий матеріал викладати в школі, якими дидактичними шляхами формувати в учня літературознавчі знання та особистісне розуміння художнього тексту (Г. Токмань).

Методика літератури покликана забезпечити професійну підготовку вчителя-словесника й охоплює змістовий та формальний (операційний) аспекти його діяльності. Це окрема прикладну галузь педагогічної науки, що вивчає зміст, методи і форми літературної освіти в школі, добирає засоби та визначає умови оптимального навчання і виховання учнів у світлі суспільних запитів та особистих потреб. Нормативний характер цієї науки передбачає визначення особливостей уроку літератури, його типів і структури, методів, прийомів і форм навчання, принципів та шляхів аналізу художнього твору, засобів та умов оптимальної роботи вчителя й неперервного формування в учнів заданих якостей особистості, зокрема літературних знань та читацьких умінь тощо. Методика дає загальні рекомендації до здійснення навчально-виховного процесу з конкретної дисципліни.

Методика – окрема дидактика, реалізується у взаємозв'язках з педагогікою, психологією, літературознавством та мовознавством (Н. Волошина і О. Бандура). Коло суміжних наук набагато ширше: філософія, історія, культурологія, соціологія, правознавство, мистецтвознавство тощо.

Методика як наука, за своїм змістом і завданнями є близькою до технологічних наук (Б. Гершунський). Технологія дає конкретні рекомендації для успішного

здійснення навчально-виховного процесу з окремої дисципліни або певної теми чи педагогічної ситуації з уроку. Н. Волошина називає таку технологією «дидактичною».

Зміни технологій є основою розвитку людського суспільства, ознакою вищої культури діяльності (І. Зязюн). Вона має організуючий вплив на навчальний процес, спонукає вчителів і вчених до пошуків оптимальних і результативних навчальних дій, сприяє переведенню в практичну площину досягнень педагогічної й суміжних наук, забезпечує проектування майбутньої навчальної ситуації та внесення своєчасної корекції в її процес і результати, а учням дає змогу уникнути «спроб і помилок», своєчасно виробити вміння самостійно здобувати знання, фіксувати увагу на відповідних прийомах розумової роботи, накопичити значний досвід учіння.

Науково-методичний рівень навчально-виховного процесу залежить від застосування педагогічних технологій, орієнтованих на конкретного учня, його проблеми і, що особливо важливе, його можливості і здатності до навчання (С. Сисоєва).

Педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти (С. Гончаренко).

Предметом педагогічної технології є модель майбутнього успішного навчального процесу в конкретній педагогічній системі й навчальній ситуації. Педагогічна технологія – це, по суті, сценарій пізнавально-виховної діяльності (визначення

І. Смолюка), головним у якому слід вбачати структуру змісту виучуваного матеріалу і процедуру його поелементного засвоєння учнями в ході реалізації дидактичної мети.

Поняття моделі навчання пов'язуємо з поняттям педагогічного проекту (М. Смульсон). Навчальна модель – це попередній опис системи дій учнів, що послідовно приводить їх від незнання і невміння до знання і вміння. Вона складається на основі логічної структури навчального матеріалу, принципів програмованого навчання й досягнень педагогічної психології. технологія відображає процес навчання (С. Гончаренко).

Педагогічна технологія – це організаційно-процесуальна частина педагогічної науки, яка означає оптимальну взаємодію вчителя, учнів, навчального матеріалу й методів, форм та засобів навчання, в ході якого гарантовано реалізується дидактична мета.

Застосування технологізованого навчання з літератури теоретично виправдане тим, що учні здобуватимуть не лише знання, а й відповідні способи розумових дій. Формування у них читацьких умінь виступає не самоціллю, а ефективним засобом проникнення в художній світ письменника та його твору, через них – до культурного простору народу й духовних надбань всього людства.

Ключові слова: методика навчання української літератури, педагогічна технологія, педагогічна техніка, технологізоване навчання літератури.

Запитання та проблемні завдання

1. Визначте і прокоментуйте завдання літературної освіти в українській школі.

2. Охарактеризуйте концептуальні засади реформування загальної середньої освіти в Україні.

3. Поясніть поняття компетентнісного навчання літератури та його складники.

4. Розкрийте компетентнісний потенціал шкільного курсу української літератури.

5. Визначте особливості навчання літератури в школі.

6. Опишіть процес компетентнісного навчання української літератури.

7. Поясніть поняття, мету і завдання методики навчання літератури як науки.

8. Покажіть зв'язки методики літератури з іншими, суміжними науками.

9. Охарактеризуйте етапи розвитку методики навчання української літератури.

10. Прокоментуйте основні тенденції розвитку методики літератури на сучасному етапі.

11. Розкрийте поняття і перспективи технологізованого навчання української літератури.

12. Скажіть, методика навчання літератури – наука чи мистецтво?

13. Назвіть і поясніть психологічні передумови навчання літератури.

14. Назвіть і поясніть педагогічні засади навчання літератури.

Система самостійної роботи до теми

1. Накресліть інфографіку етапів становлення методики навчання української літератури як науки.

2. Напишіть есе на теми: «Умотивований учитель НУШ», «Модель учителя літератури».

3. Опрацюйте оновлену програму з української

літератури для 5–9 класів, визначте принципи й особливості її побудови.

4. Ознайомтеся з орієнтовними розробками календарно-тематичних планів роботи вчителя української літератури.

5. Створіть презентацію методики навчання літератури у зв'язках із суміжними науками.

Література до теми

1. Гончаренко С. У. Методика як наука. Хмельницький: ХГПК, 2000. 30 с.
2. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
3. Пасічник Є. А. Методика викладання української
4. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція: моногр. Київ: Міленіум, 2002. 320 с.
5. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ : Педагогічна думка, 2016. 360 с.

ТЕМА 2

Зміст і організація навчання української літератури в загальноосвітніх закладах *Домінантні проблеми теми*

Основними державними документами про освіту, що визначають вимоги й до організації шкільного навчання літератури є: закон України «Про освіту», Державний стандарт базової і повної середньої освіти (літературний компонент), Концепція літературної

освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021рр., Концепція Нової української школи, навчальні програми шкільного курсу української літератури.

Цілеспрямований навчальний процес передбачає його чітке планування. Основними видами планування роботи вчителя української літератури є: календарний або календарно-тематичний та поурочний плани. Крім цього, словесники складають плани гурткової роботи, факультативних занять, роботи навчального кабінету, позакласних заходів тощо.

Урок – це тривимірна форма й передбачає не лише певний зміст виучуваного матеріалу, а й відповідні окремі методи й часткові форми його викладання вчителем та засвоєння учнями. Йдеться про змістовий та формальний аспекти уроку літератури.

Зміст художнього твору – основний навчальний матеріал на уроках літератури – об'єктивно має виховний вплив на читачів-учнів. Цей вплив можна умовно структурувати на *пізнавальне, естетичне й оціночне значення* художнього твору. Важливо не плутати інформативний смисл твору з пізнавальним, який приводить читача до осягнення глибинних сенсів буття.

Важливо навчити школярів бачити й *форму* твору – виділяти художні картини в тексті, розгадувати їх та проникати у зв'язки між ними – так ми зможемо зрозуміти автора й бути причетними до його позиції.

Отже, *фактори*, що визначають специфіку навчання літератури: 1) сам по собі літературний матеріал несе *виховний* потенціал; 2) *емоційність*,

здатність до переживань прочитаного, співпереживань з автором чи його героями, товаришами, які обговорюють твір; 3) *неоднозначність сприйняття* одного і того ж твору різними читачами; 4) *асоціативний характер* пізнавальної діяльності, яка характеризується тим, що художні картини, хоча й вигадані письменником, пов'язуються з досвідом учнів і знаходять у них певний відгук; 5) текст твору – *основна наочність* на уроках літератури.

Особливості сприймання художнього твору учнями визначаються взаємодією таких протилежних понять, як пізнавальний та естетичний потенціал твору, об'єктивність і суб'єктивність художнього сприймання, типовість та конкретизація образних складників тощо.

Психологічною основою визначення наявних в учнів рівнів навчальних досягнень є їх умовний поділ на три групи: учнів з низькими, середніми й високими розумовими можливостями. *Високий* означає повне й правильне відтворення в уяві художніх картин, зображених письменником; виділення та пояснення образних елементів тексту й прийомів їх творення; контекстне розкриття часових та причиново-наслідкових зв'язків між художніми компонентами твору, його аргументовану інтерпретацію; встановлення ідейно-художніх зв'язків з іншими творами й відповідними життєвими фактами; висловлення власного ставлення до прочитаного. Показником *середнього* рівня є неповне, але загалом правильне відтворення в уяві художніх картин, зображених письменником; часткове виділення та неповне пояснення образних елементів тексту і

прийомів їх творення; вибіркове розкриття часових та причиново-наслідкових зв'язків між окремими художніми компонентами твору; значною мірою суб'єктивна інтерпретація прочитаного, яка, проте, спирається на ідейно-художні зв'язки (іноді досить дискусійних) з деякими іншими творами й відповідними життєвими фактами. *Низький* рівень засвоєння прочитаного характеризується неспроможністю учнів контекстно переказати й самостійно проаналізувати художній твір.

У сучасній школі чинні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів за чотирма їх рівнями: *початковим, середнім, достатнім, високим.*

Ключові слова: державні документи про освіту, планування роботи, специфіка навчання літератури, закономірності сприймання художнього твору учнями, критерії навчальних досягнень учнів.

Запитання та проблемні завдання

1. Прокоментуйте специфіку кожного з основних державних документів про освіту, з'ясувавши значення для організації шкільної літературної освіти.

2. Визначте роль планування в професійній діяльності вчителя літератури. Як має бути викладений матеріал у програмі з літератури? Укажіть недоліки сучасних програм.

3. Що спільне і що відмінне у літературних курсах основної і старшої школи?

4. Чи потребує, на вашу думку, перегляду перелік постатей і художніх творів, запропонований програмою? Які зміни ви внесли б? Аргументуйте їх.

5. У чому полягають предметні особливості навчання учнів літератури?

6. Доведіть необхідність взаємодії змістового й формального аспектів уроку літератури.

7. Розкрийте основні підходи фахівців до визначення специфіки мистецтва слова.

8. У чому полягають особливості стадійного характеру художнього сприймання (за О. Нікіфоровою)?

9. Доведіть необхідність відповідності системи розумових дій, спрямованих на вивчення твору, його образній структурі.

10. Назвіть і прокоментуйте основні критерії рівнів навчальних досягнень учнів.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробити розгорнуте календарно-тематичне планування роботи словесника на I чверть для учнів 11 класу за рівнем стандарту (академічним) та профільним рівнем. Порівняти одержані результати.

2. Створити конспекти уроків української літератури в основній та старшій школі, спираючись на чинні навчальні програми (класи й теми – на вибір).

3. Написати реферат (теми – на вибір): «Оновлені навчальні програми шкільного курсу української літератури», «Особливості навчання літератури й завдання літературної освіти школярів», «Літературний розвиток учнів та їхні навчальні досягнення».

4. Створити презентацію основних державних документів про освіту, що визначають вимоги до організації шкільного навчання літератури.

5. Написати доповідь (теми – на вибір): «Вивчення літератури в школі: це наука чи мистецтво?», «У чому полягає науковий спосіб пізнання художнього

твору?»).

Література до теми

1. Білоус П. В. Психологія літературної творчості: Кн. для вчителів та учнів. Житомир, 2004. 96 с.
2. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Літературний компонент. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>.
3. Закон України «Про освіту». URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>.
4. Концепція літературної освіти. URL: http://osvita.ua/legislation/ser_osv/13508.
5. Критерії оцінювання навчальних здобутків учнів / Укл. Н. Й. Волошина та ін. *Українська література загальноосвітній школі*. 2001. № 4. С. 5–6.
6. Марко В. Основи аналізу літературного твору: навч.-метод. посіб. для студ. і вчителів. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2003. 32 с.
7. Навчальні програми з української літератури. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>.
8. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.. URL: www.vnz.univ.kiev.ua/uploads/p_4_58429238.doc.
9. Никифорова О. И. Восприятие художественной литературы школьниками. М.: Учпедгиз, 1959. 206 с.
10. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepczia.pdf>.

ТЕМА 3

Типологія уроків літератури *Домінантні проблеми теми*

Класно-урочна система в її сьогоdnішній формі з'явилася в Україні з 1782 р. Нововведення Ф. Янковича. Сучасна школа в Україні продовжує спиратися на цю систему навчання і виховання учнівської молоді.

Теорія і практика уроку літератури в сучасній школі розвивається на основі педагогічних досягнень у розв'язанні проблеми типології уроку загалом (В. Онищук, М. Махмутов, М. Скаткін). Кожен структурний елемент уроку є частиною його форми (займає певний час і простір) і водночас виступає частиною його змісту.

Різні уроки можуть мати різні елементи своєї побудови. Певні уроки зберігають у своїй структурі постійні елементи: урок засвоєння нових знань, наприклад, складається, як правило, з етапу викладу нового матеріалу, закріплення або підсумків та домашнього завдання.

Учені давно й по-різному трактують типологію уроків літератури. Намагаються враховувати при цьому їх специфіку. Проте навіть у межах однієї класифікації вчені не були послідовними й сповідували різні принципи її побудови. Наприклад, І. Соболев висуває такі 12 типів уроків української літератури: 1) урок-лекція; 2) урок-розповідь; 3) урок учнівських читань (доповідей, рефератів, творів тощо); 4) урок вивчення тексту художнього твору; 5) урок самостійної роботи учнів над підручником чи хрестоматією тощо; 6) урок складання планів; 7) урок

письмової роботи; 8) урок з використанням ТЗН та ілюстративного матеріалу; 9) урок повторення або закріплення; 10) урок-бесіда за творами з позакласного читання; 11) урок диспут; 12) урок-екскурсія.

М. Кудряшов класифікуює уроки за змістом вивчуваного матеріалу: 1) вивчення художніх творів; 2) вивчення теорії та історії літератури; 3) розвитку мовлення.

Є. Пасічник пропонує таку класифікацію уроків літератури: 1) засвоєння нових знань, умінь і навичок; 2) узагальнення і систематизації знань; 3) контролю знань, умінь і навичок з літератури.

В. Неділько називає 4 типи, додаючи уроки з позакласного читання, які мають свою типологію.

Важко знайти класифікацію уроків літератури, яка б урахувала всі його аспекти змісту й форми. Якщо мають на увазі зміст, називають уроки вивчення біографії письменника, аналізу твору, позакласного читання тощо. Якщо ж орієнтуються на методи і форми, вказують на уроки: лекції, розповіді, екскурсії тощо. Проте певні вузлові елементи, постійні для окремих типів уроків є.

Ключові слова: *типологія уроків літератури, структура уроку літератури, традиційні й нестандартні форми уроків літератури, поурочний план (конспект) уроку.*

Запитання та проблемні завдання

1. З яких позицій проводиться урок літератури – дидактичних чи мистецьких?
2. Яке значення для побудови уроку мають дидактичні й специфічні (предметні) принципи

навчання?

3. Які чинники зумовлюють вибір типу уроку?
4. Від чого залежить структура уроку?
5. Як ви ставитесь до ігрових форм уроку? Обґрунтуйте свою позицію.
6. Які складові частини мети уроку літератури? Чим вони зумовлені?
7. Яким мають бути початок урок, його назва і тема?
8. На що обов'язково треба зважати під час опрацювання навчального матеріалу?
9. Розкрийте поняття літературної задачі та її роль у навчанні.
10. Як реалізувати на уроці літератури компетентнісний підхід до навчання?
11. Яким має бути домашнє завдання? Як уникнути перевантаження учнів?
12. Яке значення має розкриття особистісного значення виучуваного матеріалу для учнів?

Система самостійної роботи до теми

1. Написати есе: «Урок майбутнього», «Оптимальна модель уроку літератури».

2. Розробити конспект уроку літератури (тип – засвоєння нових знань).

3. Написати реферат (теми – на вибір): «Еволюція уроку літератури», «Типологія сучасного уроку літератури».

4. Створити презентацію оптимальної класифікації уроків літератури.

5. Написати доповідь (теми – на вибір): «Вибір типу уроку як чинник успішного навчання», «Вимоги до сучасного уроку української літератури».

Література до теми

1. Демчук О. Нестандартні уроки з української літератури в 9-11 класах. Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. 144 с.
2. Ильин Е. Н. Герой нашего урока. Москва: Педагогика, 1991. 288 с.
3. Оліфіренко В., Оліфіренко С. Інтернет на уроках української літератури: посіб.-довід. для вчителів та учнів 9-11 класів. Київ : Грамота, 2007. 208 с.
4. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / за заг. ред. О. І. Пометун. Київ : Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.
5. Поташник М. М. Требования к современному уроку: метод. пособ. Москва: Центр педагогического образования, 2008. 272 с.
6. Рыбак Л. А. Образное мышление и урок литературы. Москва: Просвещение, 1966. 203 с.
7. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури: монографія. Миколаїв: Іліон, 2014. 553 с.

ТЕМА 4

Методи навчання української літератури

Домінантні проблеми теми

Педагогічний *метод* – це система «цілеспрямованих дій учителя, що організують пізнавальну та практичну діяльність учнів і забезпечують засвоєння ними змісту освіти».

Прийом – теж спосіб або шлях діяльності. Його відмінність від методу полягає в тому, що прийом – це частина методу. Наприклад, учитель проводить лекцію з використанням наочності (портрет

письменника). Тоді лекція – метод, а застосування наочного посібника – прийом.

Метод – основний шлях або спосіб пізнавальної роботи на певному уроці, прийом – допоміжний, фрагментарний, складова частина методу.

Існує кілька класифікацій методів навчання. В основі першої класифікації форма знань. Словесні, практичні й ілюстративні. Словесні: лекція, розповідь і бесіда. Практичні: опрацювання текстів – художніх та наукових. Ілюстративні: застосування різних видів наочності та наочних посібників.

В основі іншої класифікації – характер пізнавальної діяльності учнів (М. Кудряшов): метод творчого читання, репродуктивний, частково-пошуковий та дослідницький. В основу третьої класифікації покладено шлях пізнання: індуктивний чи дедуктивний, аналітичний чи синтетичний, проблемний та порівняльний.

Існує немало *методів вивчення літератури*, своєрідність яких зумовлюється наголосами на тих чи тих внутрішніх або зовнішніх показниках змісту і форми картин, зображених письменником. Літературознавчі методи можна погрупувати за напрямками: психологічним, історичним і формальним. Проте жодна з наукових шкіл не може задовольнити потреб повного й правильного вивчення художнього твору. Доводиться говорити не про один можливий варіант інтерпретації прочитаного, а кілька, причому, не обов'язково правильним буде лише якийсь один із них. Це стосується як пояснення твору загалом, так і його образних елементів.

Принцип системності літературного аналізу й навчання літератури дає змогу визначити стратегію методики вивчення художнього твору в школі й обрати структурно-функціональний підхід до його аналізу. Підхід до вивчення літератури як системного явища дає вчителю змогу повніше передбачити під час аналізу твору процедуру роботи: сприймаючи текст як систему художніх одиниць, проникнути в їх смислові структурні зв'язки ієрархічного типу й наблизитись до розуміння і засвоєння авторської ідеї.

За тим, які структурні одиниці тексту беруться до уваги під час аналізу, можна окреслити й відповідні його шляхи. Іноді доводиться чути, що різні шляхи аналізу винайдені для того, щоб урізноманітнити процес вивчення твору. Це не зовсім так. Вибір шляху аналізу щоразу залежний від його мети й зумовлюється посиленою увагою до певних емоційно-смислових утворень художнього тексту. Частіше розрізняють такі шляхи аналізу в школі: послідовний, пообразний і проблемно-тематичний. Наявність кількох шляхів аналізу художнього твору дає простір для різних інтерпретацій його змісту й тим самим пом'якшує задану системність шкільного аналізу.

Зосередження уваги дослідників твору на певних його образних одиницях відбувається за рахунок інших. Тому названі шляхи літературного аналізу мають своїх опонентів, бо той чи той аналіз переважно зорієнтований на розкриття ідейно-художнього змісту певних ключових одиниць тексту, значення яких генералізується на шкоду реальним зв'язкам з іншими образними компонентами твору.

Цілком поділяємо позицію В. Марка, який, орієнтуючись на складну систему компонентів змісту і форми художнього твору, розглядає його аналіз як систему послідовних дій і операцій, спрямованих на пізнання твору як художнього феномена. Потрібна зумовлена структурою змісту і форми художнього твору система послідовно здійснюваних операцій, що приводять до реалізації дидактичної мети (як із початком роману Панаса Мирного).

Перспективним у справі поліпшення літературної освіти школярів є структуральний підхід до вивчення твору як системного явища. Оскільки структуралізм покликаний наблизити літературознавство до точних наук, то дасть змогу позбавитися надмірного суб'єктивізму в оцінці художніх явищ, і застосування його в шкільній практиці літературного аналізу забезпечить належний йому науковий рівень. Повинна бути активна взаємодія між літературознавцями й методистами задля інтеграції наукових і навчальних методів аналізу художнього твору.

Ключові слова: методи та прийоми навчання, класифікації методів навчання літератури, методи навчання, методи вивчення художнього твору.

Запитання та проблемні завдання

1. Як розрізняються поняття методу і прийому?
2. Від чого залежить вибір методів навчання?
3. Які ви знаєте інтерактивні методи навчання? В чому їхня специфіка?
4. Охарактеризуйте основні класифікації методів навчання літератури.
5. Охарактеризуйте переваги й недоліки методу лекції.

6. Розкрийте переваги евристичного методу навчання.

7. Які методи навчання поділяються на пасивні й активні? За яким принципом відбувається їхній розподіл?

Система самостійної роботи до теми

1. Напишіть доповідь: «Роль ІКТ у формування предметної компетентності учнів-читачів».

2. Напишіть есе: «Ефективні методи навчання літератури».

3. Створіть презентацію основних методів навчання літератури.

4. Опишіть фрагмент уроку із застосуванням традиційних методів навчання.

5. Опишіть фрагмент уроку із застосуванням інтерактивних методів навчання.

6. Напишіть реферат (теми – на вибір): «Інтерактивні методи навчання літератури», «Активні й пасивні методи навчання», «Взаємозв'язок методів – чинник ефективності навчання».

7. Напишіть конспект уроку вивчення літературного твору із застосуванням евристичної бесіди.

8. Напишіть конспект уроку вивчення літературного твору із застосуванням інтерактивних методів навчання.

Література до теми

1. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підр. для педагогів. Київ: Українська Видавнича Спілка, 1997. 441 с.

2. Кудряшев Н. И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы: пособ. для учителя. Москва: Просвещение, 1981. 190 с.
3. Мазуркевич О.Р. Метод і творчість: Удосконалення методів вивчення української літератури в процесі їх розвитку і творчого застосування. К.: Рад. школа, 1973. 255 с.
4. Ситченко А. Л. Основи взаємодії наукових і навчальних методів літературного аналізу. *Дивослово*. 2007. № 5. С. 14-16.
5. Токмань Г. Сучасні навчальні технології та методи викладання української літератури. *Дивослово*. 2002. № 10. С. 39-45.
6. Токмань Г. Сучасні навчальні технології та методи викладання української літератури. *Дивослово*. 2002. № 11. С. 59-62.

ТЕМА 5

Етапи вивчення художнього твору *Домінантні проблеми теми*

Вивчення художнього твору є основним чинником шкільної літературної освіти, яка чи не найбільше з усіх інших предметів допомагає розкривати духовне життя народу.

Художній твір як естетично вартісний образ духовного життя людей. *Метою* вивчення твору є: а) сформувати в учнів наукове поняття про його зміст і форму, їхню взаємодію; б) виробити в них загальну здатність до пояснення та оцінки прочитаного й естетичного переживання від нього; в) вплинути на становлення особистості кожного читача.

Розрізняємо поняття *вивчення* твору та його *аналізу, розуміння* прочитаного та його *засвоєння*:

а) *вивчення* – етапний процес осягнення його суб'єктивно-об'єктивної природи, відтворення художніх картин, аналізу образних компонентів тексту і встановлення емоційно-смыслових відношень між ними, а також синтезу читацьких вражень;

б) *аналіз* – виділення у творі значимих елементів, розгляд кожного з них і відношень між ними (УЛЕ); це етап вивчення твору. Метою аналізу є інтерпретація його змісту – пояснення прочитаного, внаслідок чого якнайбільше думок і почуттів з тексту мають бути засвоєні читачами (за Л. Красновою);

в) *розуміння* – усвідомлення змісту і значення виділених у тексті образних компонентів, осягнення тенденційності взаємозв'язків між ними;

г) *засвоєння* – означає наслідок особистісного впливу літературного твору на читача й характеризується тим, наскільки думки й почуття автора та його героїв стали набутокм реципієнта, стали для нього чимось «своїм» (за В. Сухомлинським).

Підготовка учнів до сприймання твору. Художній твір як унікальний результат психічної діяльності митця. Адекватна інтерпретація в школі змісту літературного твору передбачає активізацію думок і почуттів кожного учня. Необхідність налаштування школярів на сприймання виучуваного твору вимагає від учителя підготовчої роботи, яка вважається першим етапом вивчення будь-якого факту або явища (за Г. Костюком).

Оскільки повнота інтерпретації змісту художнього твору залежить від біографічного контексту, визначаємо два основні компоненти підготовчого

етапу: а) відомості про автора виучуваного твору; б) знання про життєву основу твору й історію його написання та опублікування.

Наукові основи вивчення відомостей про письменника. Біографічні відомості про письменника – складова частина знань у шкільному курсі літератури. Основою вивчення авторської біографії є історико-психологічний метод пізнання мистецтва слова. Біографічні відомості про письменника мають пізнавальне значення й допомагають повніше інтерпретувати його твори. Ці відомості мають і виховне значення для читачів-учнів, які орієнтуються на приклад життя і діяльності автора виучуваного твору. Вони становлять перший – біографічний – контекст вивчення художнього твору загалом (В. Гладишев) і визначають один із компонентів підготовчої роботи вчителя.

Другий компонент цієї роботи – знання про життєву основу твору й історію його написання та опублікування – також пов'язаний з образом автора, проте більше орієнтує читачів у літературній та культурній сферах, дає уявлення про джерела твору й зовнішні впливи на нього, впливаючи на особливості й наслідок його сприймання.

Вивчення біографії письменника в основній школі. Учні повинні знати авторів вивчених творів; мати поняття про підтекст і виконавське завдання автора.

Форма викладу біографічних відомостей про письменника в 5-6-х кл. – яскраві епізоди його життя; 2) метод викладу – художня розповідь; 3) зміст відомостей – про дитинство письменника або ті події, що склали основу сюжету виучуваного твору.

Форма викладу біографічних відомостей про письменника в 7-8-х кл. – цілеспрямована низка яскравих епізодів його життя – *художньо-біографічний нарис*; 2) метод викладу – документально-художня розповідь; 3) зміст відомостей – основні факти й події з життя письменника, які характеризують його особистість і творчу діяльність, допомагають пояснити її значення.

Вивчення біографії письменника в старшій школі. Метою вивчення біографії письменника в старших класах є: 1) розкрити умови формування світогляду митця та його громадянську позицію; 2) показати особливості його таланту, ідейно-естетичну еволюцію письменника; 3) викликати інтерес до його особистості й посилити вплив її на розвиток учнів.

Біографічний матеріал про письменника вивчається в старшій школі на фоні історико-літературного процесу і є його складовою. Подається окремим розділом, як правило, на цілому уроці.

Форма викладу біографічних відомостей про письменника в старшій школі – історико-біографічний огляд; 2) метод викладу – лекція; 3) зміст відомостей – основні відомості про життя і творчість письменника, які характеризують його особистість і діяльність, допомагають пояснити її значення.

Компоненти змісту знань про письменника: а) менталітет, світогляд, громадянська позиція; б) особливості таланту, його формування, естетичний ідеал; в) основні творчі здобутки; г) факти особистого життя.

Первинне читання твору. Це другий етап читацької роботи над твором. Його три компоненти:

а) словникова робота; б) настанова учням до прочитання твору; в) власне читання. Виконує переважно вчитель. Невеликий твір або частини з великого твору можуть пропонуватися учням для самостійного прочитання вдома. Для цього замість настанови їм варто дати передзавдання.

Існують відмінності в проведенні первинного читання залежно від роду й жанру виучуваного твору. Драматичні твори краще читати за ролями, ліричні – використати мовчазне читання учнями після виразного голосного прочитання вчителем. Читання епічних творів залежить від їхнього обсягу й може бути послідовним, вибіркоким, творчим тощо (види читання за Є. Пасічником).

Принципи і шляхи аналізу художнього твору.
Принципи аналізу твору – це основні положення прийнятої вчителем концепції навчання, яка визначає форми, засоби й методи роботи учнів над текстом. У фаховій літературі знаходимо різні визначення й характеристики принципів літературного аналізу. Більшість авторів називає з них розгляд твору в єдності змісту й форми та історичний підхід до аналізованих явищ. До цієї групи принципів філософсько-літературознавчого характеру різні вчені додають такі: Є. Пасічник – принцип єдності думки і почуття; В. Пахаренко – принцип типологізму; В. Неділько – емоційності; О. Бандура і Н. Волошина, Б. Степанишин – принципи науковості й емоційності. У літературознавчому словнику-довіднику вказано такі принципи: а) художності; б) правдивості; в) ідейності; г) історизму; д) єдності змісту і форми. Частина методистів акцентує увагу й на дидактичних

принципах: Г. Токмань – проблемності й діалогізму; О. Бандура і Н. Волошина, В. Неділько – доступності.

Визначені методистами принципи емоційності й доступності, діалогізму й проблемності дозволяють фахівцям ближче підійти до розробки дидактичних орієнтирів у справі літературного розвитку школярів. Своєрідну конкуренцію літературознавчих і дидактичних принципів вивчення літератури варто обернути на продуктивне співробітництво обох засад у світлі тих завдань, що висуваються нині до літературної освіти.

Навчально-технологічна концепція аналізу художнього твору в школі та принципи її реалізації: а) навчальної моделі літературного аналізу; б) єдність емоційного і логічного аспектів літературного аналізу; в) єдність репродуктивних та евристичних прийомів розумової роботи читачів-учнів; г) проєктованість і керованість навчального процесу на уроках літератури; д) неперервність розвитку в учнів умінь аналізувати художні твори

Шляхи літературного аналізу. Варіативність шляхів аналізу, що надає учням можливість вільного вибору певного способу художнього пізнання. Кожен із них має свою концепцію проведення, свій порядок реалізації, тобто передбачає особливу систему завдань, розв'язання яких послідовно веде юних читачів до проникнення в емоційно-чуттєвий шар тексту, в його образний світ та ідейні надра, тому може ідентифікуватися як літературна задача певного способу розв'язання.

Якщо принципи аналізу методологічно визначають роботу дослідника чи вчителя, то шляхи

спонукають вже до конкретних організаційно-навчальних дій і школярів.

Шлях методисти пояснюють як послідовність аналізу окремих компонентів твору (Є. Пасічник, В. Маранцман, Л. Мірошніченко) або як вибір учителем певних складників твору для детального розгляду (О. Бандура, Н. Волошина, В. Марко, В. Неділько).

Досі немає єдиного підходу до визначення кількості й характеристики шляхів аналізу художнього твору в школі. О. Бандура і Н. Волошина називають «за автором» – послідовний, пообразний, проблемно-тематичний, композиційний, мовно-стильовий; Т. Браже – цілісний, пообразний, проблемно-тематичний, комплексний; Ю. Горідько – філологічний; Г. Давиденко – «слідом за автором», пообразний, проблемно-тематичний; В. Марко – пообразний, ідейно-тематичний (проблемний), цілісний (або в єдності змісту і форми, усебічний), «за автором» (послідовний); Л. Мірошніченко – за розвитком дії, пообразний, ідейно-тематичний, проблемно-тематичний, комбінований; В. Неділько – пообразний, проблемно-тематичний, послідовний; Є. Пасічник – «за розвитком дії», композиційний, пообразний, проблемно-тематичний, структурно-стильовий; В. Пахаренко – сюжетний, проблемний, системний; А. Плигін – психолінгвістичний; С. Пультер і А. Лісовський – цілісний, пообразний, проблемно-тематичний; Б. Степанишин – проблемно-тематичний, пообразний і цілісний; Н. Токмань – психолого-літературознавчий і філософсько-літературознавчий; Т. Федоренко – композиційний.

Найбільш поширеними в школі є послідовний, пообразний, проблемно-тематичний і комбінований шляхи аналізу.

Підсумкова робота над прочитаним. Передбачає синтез читацьких вражень від прочитаного. Розраховує на певний наслідок впливу твору на характер читача. Складається з трьох компонентів: а) встановлення зв'язків між однотипними (або різнотипними) образами й поняттями одного твору; б) встановлення зв'язків між однотипними (або різнотипними) образами й поняттями кількох творів і різних видів мистецтва; в) встановлення зв'язків між однотипними (або різнотипними) образами й поняттями, що розкриваються в художніх творах і пізнавані в реальному житті людей.

Ключові слова: етапи вивчення художнього, підготовка учнів до сприймання твору, первинне читання тексту, літературний аналіз, підсумкова робота над прочитаним.

Запитання та проблемні завдання

1. Визначте особливості літературно-художнього твору.
2. Поясніть проблеми вивчення твору в школі.
3. Стисло охарактеризуйте етапи вивчення художнього твору.
4. Розкрийте поняття аналізу літературного твору.
5. Визначте зміст і структуру підготовчого етапу вивчення твору.
6. Опишіть методiku проведення первинного читання твору.
7. Охарактеризуйте найбільш поширені шляхи аналізу художнього твору в школі.

8. Розкрийте поняття інтерпретації художнього твору.

9. Поясніть зміст і структуру підсумкового етапу вивчення твору.

10. Назвіть змістові компоненти художнього твору.

11. Висвітліть компоненти форми художнього твору.

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть фрагмент уроку вивчення біографічних відомостей про письменника в 5-у класі.

2. Спроектуйте фрагмент уроку вивчення вивчення біографії письменника в 7-у класі.

3. Змоделуйте конспект уроку вивчення життєпису письменника в 11-у класі.

4. Розробіть конспект уроку подієвого аналізу твору в основній школі.

5. Спроектуйте конспект уроку пообразного аналізу в основній школі.

6. Змоделуйте конспект уроку проблемно-тематичного аналізу в старшій школі.

Література до теми

1. Гладишев В. В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури: монографія. Миколаїв: Ліон, 2006. 372 с.

2. Градовський А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика : монографія. Черкаси: Брама, 2003. 292 с.

3. Марко В. Основи аналізу літературного твору: навч.-метод. посіб. для студ. і вчителів.

Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. 32 с.

4. Ситченко А. Л., Огренич Н. М. Аналіз епічного твору в 5-у класі: посіб. для вчителів. Київ: Ленвіт, 2007. 96 с.
5. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: моногр. Київ : Ленвіт, 2004. 304 с.
6. Фролова К. П. Аналіз художнього твору. Деякі методи вивчення тексту художнього твору: посіб. для вчителів. Київ: Радянська школа, 1975. 175 с.

ТЕМА 6

Особливості аналізу творів різного літературного роду *Домінантні проблеми теми*

Освоївши шляхи літературного аналізу на прикладі прозових творів, учні вже в середніх класах мають змогу переносити набуті способи пізнання на нові літературні форми. Їм треба спеціально наголошувати на провідних ознаках творів певного роду, особливо тих, які близькі до прозових. Одним із таких є драматичний твір.

Важливою умовою адекватного сприймання учнями драматичних творах є розвинена відтворювальна уява, оскільки такі тексти майже не містять описових елементів, прямої авторської мови, а про всі події читач (глядач) дізнається з розмов дійових осіб. Саме тому методисти радять проводити переказ і рольове читання п'єси, особливо в середніх класах, досягаючи максимально можливого перевтілення учнів.

Драматичні твори аналізуються подієвим, пообразним, проблемно-тематичними та комбінованими шляхами, засвоєними учнями під час вивчення прозових творів. Однак, алгоритми цієї роботи потребують вилучення деяких елементів розумових дій, не характерних для драми (планування учнями прочитаного твору, розгляд позасюжетних частин, визначення прямої авторської характеристики, прямих описів зовнішності й поведінки героїв тощо) і внесення нових питань, яких більше потребує змінена навчальна ситуація: художня роль ремарок, сценічна історія п'єси, конфлікт твору, роль діалогів, монологів і реплік у п'єсі, художні особливості драматичних творів.

Традиційними прийомами роботи учнів із драматичним твором є: характеристика дійових осіб унаслідок аналізу їх вчинків і поведінки, діалогів і монологів, взаємин з іншими дійовими особами, через авторські ремарки й завдяки проникненню в підтекст реплік персонажів. Доречними будуть й коментарі змісту виучуваних драматичних творів: історико-побутовий, лексико-фразеологічний та літературознавчий. Розвивальне значення має самостійна пошукова діяльність читачів-учнів, завдяки проблемно-тематичному аналізу прочитаного. У старшій школі продуктивна групова форма роботи, коли творчі групи учнів виразно конкретизують ту чи іншу проблему виучуваної п'єси, розв'язуючи поставлене вчителем надзавдання. Слід використовувати зіставлення учнями прочитаного драматичного твору та його перегляду в сценічному виконанні. Корисно влаштовувати зустріч глядачів-

учнів з акторами, які б розповідали про свою роботу над роллю. Можна порадити учням спробувати й собі інсценізувати ряд картин твору або й усю п'єсу, організувати з найбільш зацікавлених школярів літературно-драматичний гурток.

Вивчення ліричних творів пов'язане з рядом інших проблем. Відтак в ході аналізу ліричного твору в школі слід враховувати такі чинники:

- під час вивчення ліричного твору в школі має здійснюватися аналіз його змісту й форми;

- метою аналізу є поглиблення первинного емоційного враження від прочитаного твору за рахунок його повнішого пізнання;

- під час аналізу вірша учні мають відчувати авторські переживання і наблизитися до розуміння причин, зокрема суспільних, що їх породили;

- трудність аналізу ліричного твору полягає в осмисленні загального і конкретного в його образах, у визначенні тексту й підтексту;

- щоб збагнути автора, треба схарактеризувати ліричного героя;

- шлях аналізу має проходити через розгляд форми поезії до її сутності;

- учні мають право на власне «прочитання» поезії, проте вони повинні аргументувати свої твердження, правильно визначати авторську ідею та засоби її вираження в тексті;

- аналізуючи поезію, треба приділити серйозну увагу її римо-ритмічній організації, особливостям віршованої мови, художнім прийомам, розкрити їхню роль у вираженні авторських думок та почуттів;

– починати аналіз лірики доцільно з обміну первинними враженнями учнів від прочитаного; тему, ідею й жанр твору слід пояснити в підсумковій роботі.

Ключові слова: методика вивчення драматичних, ліричних та ліро-епічних творів (поєми, байки, балади), уміння учнів аналізувати художній твір.

Запитання та проблемні завдання

1. Розкрийте основні читацькі труднощі учнів під час опрацювання драматичних творів.

2. Визначте й прокоментуйте методичні основи вивчення учнями драматичного твору в основній і старшій школі.

3. Яким чином прикметні ознаки драми впливають на особливості методики її вивчення в школі?

4. Визначте спільні і відмінні риси в методиці навчання учнів аналізу прозових і драматичних творів.

5. Схарактеризуйте основні читацькі проблеми учнів під час вивчення ліричних творів.

6. Визначте наукові основи методики вивчення учнями ліричних творів.

7. Прокоментуйте особливості поетапного опрацювання учнями поезії в основній і старшій школі.

Система самостійної роботи до теми

1. Дослідіть сценічну історію однієї з українських п'єс та сплануйте її висвітлення на уроці.

2. З'ясуйте художній конфлікт і його розвиток в одному з драматичних творів. Змоделюйте форми розкриття сюжетної лінії.

3. Витлумачте психологічний підтекст сценічної дії аналізованої п'єси. Підготуйте відповідні завдання для індивідуальних карток та систему запитань для

бесіди в класі.

4. Дослідіть характер драматичного героя через аналіз його мовлення. Розробіть відповідну навчальну технологію.

5. Напишіть конспект уроку – рольової гри за одним із драматичних творів.

6. Змоделюйте на матеріалі кількох віршів визначення метричних особливостей за етапами: віднайдення ритмічної одиниці; встановлення системи віршування; визначення розміру.

7. На матеріалі лірики В. Сосюри покажіть, як ви вироблятимете у школярів навичку визначати розмір силабо-тонічної системи віршування шляхом скандування-вистукування.

8. Запропонуйте літературну гру на тему «Основні і супровідні стопи силабо-тонічної системи віршування». Розробіть конспект уроку подієвого аналізу твору в основній школі.

9. Доберіть приклади, на яких ви покажете учням, що таке оригінальна рима.

10. Підготуйте систему запитань для евристичної бесіди про римування у «Лісовій пісні» Лесі Українки (або в іншому обраному вами творі).

Література до теми

1. Пелипейко І. А. Вивчення ліричних творів у 8-10 класах: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1982. 141 с.
2. Падалка Н. І., Цимбалюк В. І. Вивчення драматичних творів: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1984. 160 с.

3. Ситченко А.Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: монографія. Київ: Ленвіт, 2004. 304 с.
4. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. 320 с.

ТЕМА 7

Уроки про позакласне читання

Домінантні проблеми теми

Уроки позакласного читання – невід’ємна частина шкільного курсу літератури, починаючи з 1954–1955 н. р. Години на проведення таких уроків виділяються із загальної кількості годин, відведених у певному класі на вивчення літературного курсу. Уроків про позакласне читання має бути по два на чверть або 8 на весь рік. Навчальні програми подають перелік творів, рекомендованих для позакласного читання.

Головна мета цих уроків та ж, що й інших занять із літератури: формувати морально-естетичні ідеали, освоювати методологічні принципи оцінки явищ словесного мистецтва, підносити учнів на вищий рівень літературного розвитку.

Існує й *особливе призначення таких уроків* – розширення читацьких інтересів учнів за рахунок того, що вивчаються твори нової й новітньої літератури, української та зарубіжної, які з різних причин не ввійшли до основного складу виучуваних творів. Ці уроки позитивно впливають на вироблення в учнів навичок і вмінь самостійного аналізу прочитаного, його адекватної оцінки. Служать вони й

для ефективної перевірки літературних знань і читацьких умінь школярів.

Цінність уроків позакласного читання в тому, що учні мають змогу вільно висловити власні читацькі враження, не пригнічені готовим критичним матеріалом із підручника.

Методичні передумови позакласного читання. Проводячи цю роботу, важливо враховувати різні способи читання, які визначають міру осягнення художнього твору. Звернемо увагу на такі з них:

– перша група читачів лише «переглядає» книжку, вибірково схоплюючи найсуттєвіші її положення, епізоди, елементи побудови тощо. Щось схоже відбувається, коли ознайомлення із твором здійснюється за хрестоматією, тільки в цьому випадку воно є більш керованим і максимально враховує основні ідейно-художні цінності тексту;

– друга група читачів характеризується пасивним або активним читанням. Пасивне – має ефект «наївного реалізму», коли читач на віру сприймає все, що описує автор, і неспроможний критично оцінити прочитане;

– третя група проводить поверхове або поглиблене читання твору. Поверхове читання означає, що реципієнт «ковзає» по поверхні тексту й неспроможний проникнути в його підтекст, збагнути метафоричне значення зображеного. Поглиблене прочитання твору передбачає встановлення найширших зв'язків між його змістом і всім життєвим досвідом читача. Твір тоді засвоюється адекватно, одержує доказову інтерпретацію, стає чимось «своїм».

близьким для читача, максимально актуалізує його духовний світ.

У процесі вивчення твору читач відкриває для себе світ пристрастей і сенсів людського життя; внаслідок сприйняття художнього твору в нього виникає моральне полегшення – катарсис, який, на думку Аристотеля, свідчить про їхню емпатію й забезпечує особистісний поступ. Справжнє читання, писав В.Сухомлинський, захоплює розум і серце, викликає роздуми про оточуючий світ і про самого себе («Виховання і самовиховання»).

Етапи педагогічного керівництва позакласним читанням. Є. Ломонос визначає 5 таких етапів: вивчення читацьких інтересів учнів; добір творів з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей, а також їхнього вільного часу; рекомендація творів для читання з використанням різних форм роботи і прийомів, що пробуджують в учнів інтерес до рекомендованих творів (презентація, наприклад); спрямування дитячої думки на сприйняття твору та засвоєння його ідейно-художнього змісту; контроль та оцінка якості засвоєння прочитаного.

Методика позакласного читання в основній школі. **Форми позакласного читання.** В. Неділько визначив окремий тип уроку літератури – урок позакласного читання. Методисти називають різні його форми (типи).

У 5–6-х класах належну увагу слід приділити вступним заняттям, де висвітлюється роль книги в житті людини. Корисні уроки-бесіди з елементами інсценізації, наприклад, казок Дніпрові Чайки; уроки виразного читання й конкурси на кращого читця.

Варто на поточних уроках проводити п'ятихвилинки, на яких рекомендувати твори, давати передзавдання, перевіряти хід читання, супроводжуючи таким чином підготовку учнів до уроків-бесід – головних занять цього характеру.

Можна порадити вести записи: виписувати гарні пейзажні картини, ліричні монологи, збирати ілюстративний матеріал до твору, відгуки про нього, авторські одкровення, підготувати цікаві запитання до вчителя тощо. Тоді уроки про позакласне читання набиратимуть форми своєрідного звіту учнів про їхню творчу роботу над твором.

Слід враховувати, що в молодших підлітків панує наївно-реалістичне сприймання художніх творів, читання яких – пасивне.

У 7-8-х класах і далі, відбувається поступовий перехід до критичного прочитання твору. Добре сприймаються літературні години, проведені в присутності автора. Старші підлітки люблять писати твори-роздуми, намагаються висловити власну думку про прочитане. Учні цього віку захоплюються пригодницькими сюжетами. Значну увагу слід приділити добору творів для позакласного читання. Добре почати з опитування учнів, вивчення їхніх читацьких інтересів і можливостей.

Зміст, методи і форми позакласного читання в старшій школі. У старших класах уроки про позакласне читання набирають найрізноманітніших форм, із застосуванням всіх методів навчання. Широко застосовуються нетрадиційні уроки: робота проблемних груп, уроки-звіти, уроки-конкурси тощо.

Додаткові рекомендації: 1. Читацькі щоденники.
2. Бібліотечні уроки. 3. Інтегровані уроки.

Ключові слова: позакласне читання, бібліотечні уроки, читацькі щоденники, типологія уроків, основна та старша школа.

Запитання та проблемні завдання

1. У чому полягає своєрідність уроків позакласного читання?

2. Чим пояснюється таке розмаїття класифікацій позакласного читання?

3. Поясніть, чим зумовлюється будова уроку позакласного читання. У чому виявляється суть нетрадиційного структурування уроків позакласного читання?

4. Якими є основні засоби мотиваційного забезпечення уроків позакласного читання?

5. Які завдання слід розв'язати вчителю літератури, готуючись до уроку позакласного читання?

6. З'ясувати визначені М. Поташником вимоги до сучасного уроку, що актуалізуються в умовах вивчення української літератури на уроках позакласного читання.

7. Визначити можливості використання мультимедійних технологій на уроках позакласного читання.

Система самостійної роботи до теми

1. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях, що стосуються класифікації уроків позакласного читання.

2. Створіть картотеку розробок нетрадиційних уроків позакласного читання за фаховими виданнями

останніх років.

3. Напишіть есе: «Урок позакласного читання у майбутньому», «Оптимальна модель уроку позакласного читання».

4. Розробіть конспекти уроків позакласного читання в основній та старшій школі.

5. Напишіть реферат (теми – на вибір): «Еволюція уроку позакласного читання», «Типологія сучасного уроку позакласного читання».

6. Створіть презентацію оптимальної класифікації уроків позакласного читання.

7. Напишіть доповідь (теми – на вибір): «Вибір типу уроку позакласного читання як чинник успішного навчання», «Вимоги до сучасного уроку позакласного читання».

Література до теми

1. Волошина Н. Й. Уроки позакласного читання в старших класах. К.: Рад. школа, 1988. 174 с.
2. Ладоня І. О., Злотник Й. С. Позакласне читання в 5-8 класах. К.: Рад. школа, 1966. 148 с.
3. Ломонос Є. О. Позакласне читання у 4-7 класах. К.: Рад. школа, 1983. 133 с.
4. Ситченко А. Л. «Що посієш, те й пожнеш...» (Конспект вступного уроку, 7 клас). *Всесвітня література*. 1999. № 6. С. 29-31.
5. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. С. 128-139.
6. Українська література: хрестоматія-посібник для позакласного читання. 5 клас. / Упоряд. Кучевол О. М. Київ: Генеза, 2007. 320 с.

ТЕМА 8

Розвиток мовлення учнів на уроках літератури *Домінантні проблеми теми*

Поняття мовлення та його якостей. Мовлення – процес спілкування людей за допомогою мови. Оскільки література – предмет словесності, то постає питання культури мовлення. На думку О. Бандури, культура мовлення відзначається такими якостями: точність і ясність висловлення; чистота, багатство і змістовність вислову; орфоепічна та орфографічна грамотність.

Види мовлення. Розрізняють усне і писемне мовлення. Мовлення є зовнішнє – для інших, і внутрішнє, про себе. Внутрішнє визначається як приховане мовлення – без участі голосу. Може супроводжуватися мікрорухами губ, язика, голосових зв'язок, міміки тощо. Внутрішнє мовлення більш сконденсоване: думка виражається у «згорнутій формі», що свідчить про певний розвиток мисленнєвої діяльності мовця. Переходячи в зовнішнє мовлення, внутрішнє стає більш розгорнутим. Внутрішнє мовлення є основою для зовнішнього, містком між думкою та її зовнішнім вираженням.

Слід розрізнати мовлення логічне й художнє. *Логічне* проявляється більше під час аналізу творів, висловлення критичних суджень про прочитане або розкриття теоретико-літературних знань, тобто, коли відбувається літературознавча робота за трьома її напрямками: історія літератури, теорія літератури й літературна критика, яким є місце в школі. Його завдання: дати об'єктивоване, наукове пояснення літературним явищам і фактам.

Художнє мовлення виробляється під час виразного читання, переказів прочитаних художніх творів, усного складання або написання творів різного жанру тощо. Його характерна ознака й завдання: передати суб'єктивоване, власне бачення й ставлення мовця до переказуваних художніх подій.

Обидва типи мовлення тісно пов'язані, бо відповідають роботі двох різних півкуль одного мозку. Вони можуть бути усними або письмовими, внутрішніми або зовнішніми. Логічне мовлення більше помітне в інтерпретації прочитаного та його оцінці; проявляється в усних та письмових відповідях учнів на запитання. Художнє мовлення більше помітне в переказуванні прочитаного та складанні учнівських творів.

Розвиток мовлення – педагогічний процес застосування методів і прийомів навчання, спрямованих на формування в учнів правильного й виразного усного та писемного мовлення.

У шкільному курсі літератури навчальні програми виділяють по 2 уроки розвитку мовлення на кожную чверть – як і на уроки про позакласне читання. Це спеціальні години, призначені для цілеспрямованого вироблення певних мовленнєвих умінь та їх якостей: читати, переказувати, відповідати, дискутувати, творити тощо. Зміст цих умінь визначений у кожному класі в частині навчальних програм, де йдеться про те, що учні повинні знати і вміти. Крім того, в анотаціях до тем, які вимагають засвоєння, конкретизується й зміст роботи з розвитку мовлення учнів.

Уроки розвитку мовлення доплановуються вчителем і додаються ним до календарного плану, як і

уроки про позакласне читання. На цих уроках може розвиватись як усне, так і писемне мовлення. Зміст, методи і форми цієї роботи залежать від класу, де вона виконується.

Зміст і форми РМ в основній школі. Зміст роботи з розвитку мовлення учнів основної школи визначений у переліку знань і вмінь, які вони мають виробити в кожному класі. Зважаючи на ці вимоги, можемо запланувати такі уроки розвитку мовлення у 5-му класі:

1. Урок виразного читання.
2. Урок усного переказу твору.
3. Урок письмового переказу твору.
4. Урок усної розповіді про літературного героя.
5. Урок письмової розповіді про літературного героя.
6. Урок-відгук (усний) на самостійно прочитаний твір.
7. Урок усного відгуку на твір іншого виду мистецтва.
8. Підсумковий урок за вибором учня. Провівши такі уроки, можемо говорити про цілеспрямоване вироблення в учнів заданих умінь.

Зміст і форми РМ в старшій школі. Сформовані мовленнєві вміння учнів на попередніх етапах навчання у старшій школі розвиваються переважно на основі наукового обґрунтованої системи письмових робіт: у 9–10 класах – це рецензія, відгук; доповідь або реферат; в 11 класі – тези й конспекти критичних статей; рецензії на самостійно прочитані книжки, а також твори інших видів мистецтва; твори-роздуми проблемного характеру; індивідуальні, порівняльні й групові характеристики за вивченим твором; письмовий твір-роздум на літературні й публіцистичні теми.

Система робіт дає змогу визначити їхні види (форми).

Ключові слова: розвиток мовлення, культура мовлення, уроки розвитку мовлення, система письмових робіт, зміст і форми розвитку мовлення в основній та старшій школі, етапи підготовки до написання творчої роботи.

Запитання та проблемні завдання

1. Деталізуйте завдання «розвиток мовлення учнів». Які саме складники мовлення слід формувати, збагачувати, розвивати?

2. У чому особливості впливу, що здійснюється на мовлення учнів на уроках літератури, порівняно з іншими навчальними предметами?

3. Дати власну відповідь на проблемне питання: «Як навчити учнів писати твори?», прокоментувавши пропоновані рекомендації методистів крізь призму проблеми попередження учнівських помилок:

а) «Найкраще, я вважаю, вчити на зразках, а не на розмірковуваннях про різні види письмових творів», ознайомлювати учнів «з письмовими роботами колишніх випускників своєї та інших шкіл» (О. Тесля); б) «Гарні твори повинні наче самі виникнути під впливом певних умов, заздалегідь продуманих і підготовлених, а не з'явитися внаслідок вимог чи суто організаційних заходів. Типовий недолік творів – це масове списування та мізерна питома вага власної учнівської творчості. Твір учня – це найскладніший вид його діяльності з літератури» (Б. Степанишин); в) «Всяка творчість передбачає механізми захисту від передчасного втручання відомості, від консерватизму, готових схем,

стереотипів. Творчість вимагає здібностей породжувати нову інформацію шляхом рекомбінації того, що вже раніше засвоєне людиною» (Є. Пасічник); г) «Учитель має створити систему творів різних типів, що реалізується протягом літературної освіти учня в школі» (Г. Токмань).

4. Якими критеріями має керуватися словесник під час оцінювання творчої роботи учнів із літератури? З'ясуйте визначені фахівцями вимоги до творчих робіт школярів.

5. Прокоментуйте види письмових помилок учнів. Поміркуйте над методичною проблемою планування системи роботи над розвитком мовленнєвих умінь учнів на уроках літератури.

6. Якою може бути структура уроку аналізу творчої роботи, зокрема на літературну тему?

7. Назвіть основні етапи аналізу творчої роботи учнів, подавши розгорнену характеристику кожного з них.

Система самостійної роботи до теми

1. Складіть систему запитань для бесіди за одним із художніх творів (наприклад за романом О. Гончара «Собор») так, щоб розмова, стосувалася різноманітних сфер нашого життя).

2. Напишіть творчу роботу на основі художнього твору, що вивчається за чинною навчальною програмою з української літератури в загальноосвітній школі.

3. Підготуйтеся до оцінювання творчої роботи однокласника.

4. Укладіть бібліографію публікацій у періодичних виданнях, що стосуються класифікації

уроків розвитку мовлення з літератури.

5. Створіть картотеку розробок нетрадиційних уроків розвитку мовлення за фаховими виданнями останніх років.

6. Напишіть есе: «Урок розвитку мовлення у майбутньому», «Оптимальна модель уроку розвитку мовлення».

7. Розробіть конспекти уроків розвитку мовлення в основній та старшій школі.

8. Напишіть реферат (теми – на вибір): «Еволюція уроку розвитку мовлення», «Типологія сучасного уроку розвитку мовлення».

9. Створіть презентацію оптимальної класифікації уроків розвитку мовлення.

10. Напишіть доповідь (теми – на вибір): «Вибір типу уроку розвитку мовлення як чинник успішного навчання», «Вимоги до сучасного уроку розвитку мовлення».

Література до теми

1. Довга О. Як писати твір: метод. посіб. для вчителів. Київ: Освіта, 1996. 195 с.
2. Рыбникова М.А. Система письменных работ / Очерки по методике литературного чтения: пособ. для учителей. Изд. 3-е. М: Просвещение, 1963. С. 237-292.
3. Тесля О. Ф. Як навчити учнів писати твори. К.: Рад. школа, 1968. 141 с.
4. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. С. 139-162.

5. Цимбалюк В. І. Як навчити учнів писати твори. К.: Рад. школа, 1973. 160 с.
6. Цимбалюк В. І. Письмові творчі роботи з української літератури у 8-10 класах. К.: Рад. школа, 1981. 125 с.
7. Шуляр В. І. Твір: як до нього підготуватися. *Українська література в загальноосвітній школі*. 1999. № 3. С. 15-18.

ТЕМА 9

Вивчення літературної історії, теорії й критики в школі *Домінантні проблеми теми*

Історія літератури (від гр. – розповідь про минуле) вивчає літературні явища, події, факти, імена з погляду їх руху в часі й просторі, розглядає художню літературу в історичному аспекті, внаслідок чого історія літератури кожного народу поділяється на етапи. Відома періодизація (і не одна) й української літератури. Дослідження історії літератури відбувається, як правило, в рамках певного періоду.

Теорія літератури (від гр. як *спостереження, дослідження*) вивчає сутність, зміст і форму художньої літератури, її специфіку та функції. *Предметом* теорії літератури є аналіз конкретних літературних явищ, поділ літератури на роди, види і жанри. Теорія досліджує літературний процес, зміну напрямів і течій, особливості стилю окремого письменника і літературної доби, наприклад, епохи класицизму чи бароко, а також закономірності розвитку мови художньої літератури, основи та особливості віршування тощо.

Літературна критика (походить від гр. як здатність *розглядати* й *оцінювати*) покликана давати ідейно-естетичну оцінку творам письменства, показувати їх місце у літературному процесі. Призначена не лише для письменників, а й для читачів. Першим допомагає усвідомити претензії до їх творчості, другим – виробити естетичні смаки і здатність розглядати й оцінювати художні явища.

Вивчення історії літератури. Вивчення української літератури в основній і старшій школах має свої особливості: у 5–8-х класах цей курс структурований за тематичними блоками (5 клас – «Світ фантазії, мудрості», «Історичне минуле нашого народу», «Рідна Україна. Світ природи»). У доборі творів діє ідейно-тематичний принцип, що реалізується з урахуванням вікових особливостей підлітків. У 5–6-х класах, наприклад, пропонуються твори переважно фантастичного характеру.

Історико-хронологічний підхід, як і принцип історизму, помітний у 9-у класі: саме тут відбувається вивчення творів у контексті історико-літературного процесу. Рубриками програми є: «Давня українська література», «Нова українська література», «З літератури ХХ ст.» тощо.

У 10–11-х класах літературний курс подається у хронологічній послідовності: «Література 70–90-х років ХІХ ст.», що не виключає, однак, певних жанрових розділів на кшталт: «Поезія», «Проза», «Драматургія» тощо. Змістом літературної освіти у цих класах передбачено ознайомлення з життям і творчістю визначних митців, які репрезентують різні етапи літературного розвитку, напрями й течії

літературного процесу. Від десятикласників, наприклад, вимагається вміти характеризувати вивчений період української літератури з погляду ідейно-художніх особливостей найпоказовіших творів. Отже, і тут історико-літературний процес окреслюється пунктирно – у найпоказовіших літературних явищах.

Основні форми вивчення історії літератури: *історико-літературні огляди* (тенденції розвитку української літератури другої пол. ХХ на початку ХХІ ст.), *історико-біографічні огляди* (11-й клас. Життєвий і творчий шлях Миколи Хвильового), *групові огляди* («Шістдесятництво» як явище української поезії ХХ ст.), *фрагменти монографічної теми* (життєва основа, історія написання й видруку роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»). Основні методи: лекція, розповідь. Основний зміст визначений у навчальній програмі й частково зафіксований у підручниках.

Засвоєння теоретико-літературних знань. Система теоретичних понять, що їх мають засвоїти учні з літератури, виступає необхідною передумовою повного й правильного сприйняття художнього твору. Вивчення теорії літератури не може бути відірваним від аналізу й синтезу художнього твору. Найбільш природним є засвоєння теоретико-літературних відомостей, термінів і понять в органічному зв'язку зі змістом і формою конкретного художнього твору. Отже, засвоєння теоретико-літературних знань має підпорядковуватися завданням вивчення певного художнього твору й повинно відповідати його образним особливостям.

Методисти радять відводити окремі уроки для вивчення теорії літератури (М. Кудряшев), або вивчати окремі елементи її в основній школі й теоретико-літературні поняття – в старшій (О. Бандура).

Надлишок теоретичних вправ на уроках літератури може зашкодити, як і їх нестача. Тому треба дотримуватися таких правил у цій роботі: а) спиратися на найбільш характерний конкретний художній матеріал, який дає змогу наочно розкрити його зміст; б) засвоювати поняття від простого до складнішого; в) термін, як і поняття, мають постійно вживатися, збагачуючись від твору до твору, від класу до класу новими сторонами й прикладами. Тобто, вивчення того чи того поняття має бути обґрунтоване тричі.

В учнів має скластися система теоретико-літературних знань, щоб вони могли системно аналізувати прочитаний твір – відповідно до актуальної в певному класі системи теоретичних знань із літератури. Оволодіваючи арсеналом теоретико-літературних відомостей і привчаючись самостійно пояснювати за їх допомогою прочитане, учень зростає як кваліфікований, компетентний читач, який вільно сприймає завдання вчителя, пов'язані з аналізом твору.

Ключові слова: вивчення літературної історії, теорії й критики, структуровання літературного матеріалу за тематичними блоками, історико-хронологічний підхід, система теоретико-літературних знань.

Запитання та проблемні завдання

1. Визначте засади введення теоретико-літературних понять до шкільної програми.

2. Назвіть методичні принципи засвоєння учнями теоретико-літературних понять, проілюструйте кожний конкретним прикладом.

3. Якими є основні засоби мотиваційного забезпечення вивчення теорії літератури в школі?

4. У яких класах вивчаються літературно-критичні статті? Окресліть особливості їх засвоєння учнями.

5. Які оптимальні форми і методи вивчення літературно-критичних статей пропонуються методистами?

6. З'ясуйте визначені М. Поташником вимоги до сучасного уроку, що актуалізуються в умовах вивчення теоретико-літературних понять.

7. Укажіть можливості використання мультимедійних технологій під час засвоєння учнями теоретико-літературних понять.

Система самостійної роботи до теми

1. Сформулюйте творчі завдання, виконання, що передбачало б використання певних теоретико-літературних понять у дитячій художній практиці.

2. Занотуйте за чинною навчальною програмою, які саме літературно-критичні статті вивчаються в тому чи іншому класі.

3. Спроектуйте інтелектуальну гру (можна на прикладі популярної телевізійної) на теоретико-літературному матеріалі з обраної вами теми.

4. Розробіть настановне слово вчителя про ведення учнівського літературознавчого словничка. Змодельуйте кілька навчальних ситуацій, де потрібна

робота з ним.

5. Створіть фрагмент методичної моделі уроку, яка презентувала б систему завдань щодо вивчення елементів теорії літератури учнями основної школи.

6. Спроектуйте фрагмент методичної моделі уроку, яка презентувала б систему завдань щодо формування теоретико-літературних понять в учнів старших класів.

7. Розробіть наочний посібник (таблицю, алгоритм, план тощо) «Особливості вивчення літературно-критичних матеріалів на уроці літератури».

Література до теми

1. Бандура О. М. Вивчення елементів теорії літератури в 4–7 класах: посіб. для вчителя. К: Рад. школа, 1981. 129 с.
2. Бандура О. М. Вивчення елементів теорії літератури у 9-11 класах: посіб. для вчителя. К: Рад. школа, 1989. 160 с.
3. Критичні статті з української літератури. 10 клас: хрестоматія / Упоряд. Ю. Ситько, С. Ткачов. Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. 64 с.
4. Купцова В. В. Три уроки з теорії літератури: 10 клас. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2002. № 2. С. 73-86.
5. Противенська О. Г., Мещерякова М. І., Теміз Я. В. Українська література у схемах і таблицях. Х.: Академія, 1999. 100 с.
6. Радченко І., Орлова О. Експрес-практикум з теорії української літератури для учнів 6 класів. *Українська мова та література*. 2007. С. 2-47.

7. Телехова О. П. Вивчення літературно-критичних статей у школі. К.: Рад. школа, 1987. 128 с.

ТЕМА 10

Міжпредметні зв'язки й наочність у шкільному курсі української літератури

Методологічною основою міжпредметних зв'язків є загальнонаукове положення про системний зв'язок предметів і явищ об'єктивної дійсності, що вказує на необхідність розгляду фактів, явищ, процесів тощо в їх взаємозв'язку. Ідеться про системний підхід до вивчення української літератури, сутність якого полягає в комплексному дослідженні великих і малих об'єктів та систем світової літератури, дослідженні їх як єдиного цілого, а також у взаємозв'язках із суміжними предметами.

Психолого-педагогічні засади міжпредметних зв'язків. В основі міжпредметних зв'язків раціональна ідея викладати предмети так, щоб не повторюватись на різних уроках і глибше й повніше засвоювати виучуване. Реалізації такого підходу до навчання приділяли увагу завжди (Я. Коменський, І. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський), застерігаючи від ізольованого викладання, закликаючи до формування в учнів цілісної системи знань.

Психологічні засади міжпредметних зв'язків визначив Ю. Самарін, розкривши локальні, системні й міжсистемні асоціації. За *теорією асоціативності* засвоєння знань, яка ґрунтується на асоціативно-рефлекторному вченні І. Сеченова і І. Павлова, першоелементом будь-яких знань є *локальна асоціація*, яку варто вважати, на думку Ю. Самаріна,

першим кроком в освоєнні не лише знань, але й відповідних навичок і вмінь. Тоді головним у навчанні буде створити з наявних у школярів і все поповнюваних одиничних асоціацій певну систему, спершу, звичайно, досить елементарну й просту, а пізніше – все складнішу, що в кінцевому рахунку означатиме розумовий розвиток учнів.

Утворення *системних асоціацій* має принципове значення для успішного засвоєння знань: коли учень зможе усвідомити зв'язок між рядом однотипних раніше засвоєних фактів і виучуваним явищем, він здатний буде його правильно витлумачити. Тому психологи і педагоги велику увагу приділяють встановленню взаємозв'язків між набутими (опорними в такому разі) знаннями і виучуваним.

У свою чергу, *міжсистемні асоціації* дозволяють зосередитися як на змісті виучуваного матеріалу в межах якогось навчального предмета, так і на знаннях суміжних основ наук, здійснюючи тим самим міжпредметні зв'язки. Охоплюючи різні системи знань, ці асоціації забезпечують формування цілісного світогляду, сприяють інтегрованому мисленню особистості. Йдеться про генетичну єдність предметних і міжпредметних зв'язків у навчанні.

Методичні умови здійснення міжпредметних зв'язків у шкільному курсі української літератури:

1. Необхідно уникнути дублювання під час вивчення явищ, фактів і понять.

2. Максимальне застосування набутих інопредметних знань для глибшого засвоєння виучуваних.

3. Знаходження спільних фактів, явищ та ідей у різних сферах знань, розвиток предметних і міжпредметних узагальнень.

Наочність як принцип навчання. Психолого-дидактичним обґрунтуванням застосування наочності у навчанні є твердження К. Ушинського: «Чим більше наших органів чуття бере участь у сприйманні якогонебудь враження... тим тривкіше лягають ці враження у нашу пам'ять».

Роль наочності у навчанні: викликає інтерес до виучуваного; активізує розумову діяльність; дає конкретне уявлення про явища; допомагає відчутти особливість явища; розвиває спостережливість; збагачує мову; має виховну спрямованість.

Види наочності. У науковій літературі визначено різні види наочності. Принаймні, йдеться про чотири її класифікації: 1) *за способами відчуття:* зорова, слухова, дотикова, рухова, нюхова і смакова; 2) *за формою сприйняття:* словесна, графічна й ілюстративна; 3) *за характером сприйняття:* предметно-зображувальна (фотоматеріали, макети); символіко-схематична (карти, таблиці, схеми тощо); емоційно-слухова (аудіонаочність – фонозаписи); окрему групу наочності становлять репродукції творів образотворчого мистецтва; 4) *за видами матеріалізації розумових дій:* матеріальна, матеріалізована й абстрактно-словесна.

Особливості наочності на уроках літератури. Основна наочність під час вивчення літератури – словесна: художній твір. Саме в ньому, за Л. Виготським, перед читачем розкривається «світ суспільної свідомості». Однак загальновідома

формула пізнання: «Від живого споглядання – до абстрактного мислення» під час вивчення художнього твору зазнає дещо іншої інтерпретації: словесні картини можуть замінити собою процес «живого споглядання» описуваного явища. Читачі здатні відтворити в уяві за описами з тексту певні картини, які обов'язково позначені досвідом сприймачів. Отже, засобом відображення дійсності може бути живе слово з тексту художнього твору.

Друга після художнього твору наочність на уроці літератури – класна дошка.

Ключові слова: наукові засади міжпредметних зв'язків, теорія асоціативності, наочність як принцип навчання, види наочності, словесна наочність.

Запитання та проблемні завдання

1. Які психологічні засади використання наочних посібників ?

2. Доведіть, що ефективно унаочнювати можна різні ланки літературної навчальної роботи (характеристика доби, вивчення біографії, аналіз твору, засвоєння теоретичних понять). Відповідь проілюструйте прикладами.

3. Яким, на ваш погляд, є основний вид наочності у процесі навчання літератури? Обґрунтуйте свою думку.

4. Окресліть основні умови ефективності полімістецького вивчення літератури.

5. Із якою метою і коли на уроці літератури використовується музика? Наведіть приклади.

6. Як пов'язати вивчення літературного твору з образотворчим мистецтвом?

7. Чи доцільно, на ваш погляд, ділитися з учнями

своїм досвідом сприймання художніх творів та постаті письменника? Розкажіть про власні яскраві літературні враження, спогади про мандрівку літературними місцями.

8. Пригадайте дуже вдале, на вашу думку, використання наочності під час вивчення літератури – у шкільні роки, на практиці, на уроці, описаному в журнальній статті.

9. Проаналізуйте роль наочних матеріалів на уроці української літератури, який ви відвідали.

10. Визначити можливості використання мультимедійних технологій на уроках української літератури.

Система самостійної роботи до теми

1. Сплануйте роботу з картиною, написаною за мотивами художньої літератури.

2. Опишіть пам'ятник одному з українських письменників. Як ви використаєте світлину пам'ятника, вивчаючи відповідну монографічну тему?

3. Підготуйте комплекс наочності для вивчення одного із загальнономистецьких напрямів (наприклад, романтизму, реалізму, імпресіонізму, авангардизму).

4. Сформулюйте питання для створення в класі кіноверсії одного з літературних творів.

5. Спроектуйте індивідуальні завдання за художньою графікою Шевченкового «Кобзаря» (чи іншої книжки українського автора).

6. Розробіть фрагмент уроку вивчення життєпису Т. Шевченка з унаочненою характеристикою його малярської творчості.

7. Опишіть обладнання кількох уроків літератури на обрані вами теми – вивчення біографії, розгляд

епічного твору, лірики, драми, фольклору.

8. Створіть мультимедійну презентацію до однієї з тем вивчення української літератури у профільних класах.

9. Сфантазуйте літературний урок просто неба. Якої підготовчої роботи він потребує?

Література до теми

1. Бандура О. М. Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа. 1984. 167 с.
2. Бандура О. М. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення літератури. *Наукові основи методики літератури*: навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 196-201.
3. Волошина Н. Й., Жила С. О. Наочні посібники і засоби їх демонстрування. *Наукові основи методики літератури*: навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 317-322.
4. Волошина Н. Й., Жила С. О. Твори споріднених галузей мистецтва на уроках літератури. *Наукові основи методики літератури*: навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 201–210.
5. Градовський А. В., Жила С. О. Технічні засоби на літературних заняттях. *Наукові основи методики літератури*: навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 173-180.

6. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Чернігів: Деснянська правда, 2004. 360 с.
7. Коржупова А. П. Наочність на уроках української літератури. К.: Рад. школа, 1965. 128 с.
8. Самарин Ю. А. Очерки психологи ума. М.: АПН РСФСР, 1962. 504 с.

ТЕМА 11

Позакласна робота з літератури

Домінантні проблеми теми

Завдання літературної освіти в школі реалізуються як на уроках, так і в позакласній роботі, *мета* якої – вдосконалювати розумові сили, сприяти розвитку здібностей, задовольняти духовні потреби, раціонально використовувати дозвілля учнів (Є. Пасічник).

Зміст, форми і методи ПР в базовій школі.

Основна форма – гурток – центр усієї позакласної роботи з літератури у школі. Н. Волошина серед основних *завдань ГР* визначає такі: а) формування творчої активності й самостійності учнів, б) розвиток психічних якостей особистості, в) поглиблення інтересу до вивчення літератури, г) розширення запасу літературних знань, д) виявлення і підтримка обдарованих дітей.

Гурток покликаний задовольнити запити школярів, що цікавляться певним колом питань (Є. Пасічник). Його *типи*: власне літературний, виразного читання, юного письменника – творчий,

юного критика – літературознавчий, юних фольклористів тощо.

Зміст роботи гуртка визначається навчальною програмою з літератури, бо має на меті насамперед поглибити знання учнів, одержані на уроках, посилити естетичний вплив мистецтва слова. Позакласна робота ефективна тоді, коли сприяє розвитку дітей і тісно пов'язана з тією навчальною роботою, яка проводиться на уроках літератури (Є. Пасічник). До змісту роботи Н. Волошина радить ввести обговорення плану роботи гуртка, звіти гуртківців про виконану роботу між засіданнями, підготовку до гурткових масових заходів та ін.

Суто літературна робота кооперується з іншими, суміжними видами діяльності : мова йде про *змішані гуртки* – літературно-драматичний, літературно-музичний, літературно-красознавчий, книголюбів тощо. Залежно від типу гурткової роботи, на заняттях можуть реалізуватись різні *компоненти* її змісту: 1) ознайомлення з новинками художньої чи літературно-наукової книги, зі спогадами про письменників; 2) творчі зустрічі з митцями; 3) прослуховування й обговорення доповідей та рефератів, цікавих повідомлень із різноманітних друкованих джерел; 4) складання власних творів; 5) підготовка альманахів, стіннівок, інсценізація драматичних творів тощо.

Позакласна робота обов'язково має передбачати *масові заходи*, які є своєрідною формою звіту учнів про участь у гуртку.

Гурток охоплює невелику групу учнів (15–20 чол.), частіше – одного віку. *План* роботи залежить від

конкретних педагогічних умов. Складається у школі (в цьому його відмінність від плану роботи факультативу).

Особливості ПР у старшій школі. Основні форми: шкільний гурток, літературний клуб старшокласників, тижні літератури в школі, творче об'єднання Малої академії наук.

Літературний клуб старшокласників – шкільне творче об'єднання учнів старшої школи за їхніми інтересами: в рамках клубу працюють різні секції, тематика кожної з них відповідає профілю того чи того літературного гуртка або суміжного предмета. Переваги: врахування нахилів і здібностей учнів, координація позакласної роботи, залучення більшої кількості школярів.

Творче об'єднання територіального відділення Малої академії наук – літературознавчий гурток – має на меті поглиблення і розширення в учнів літературних знань і читацьких умінь, розвиток у них творчих здібностей і наукових інтересів, виховання освіченої, культурної людини загалом. Досягнення цієї мети сприятиме поліпшенню шкільної літературної освіти, профорієнтаційній роботі з випускниками старшої школи, формуванню в учнів як загальнонавчальних умінь, так і загальноособистісних якостей. Увесь навчально-виховний процес головним чином спрямовується на реалізацію інтересів гуртківців, покликаний забезпечити всі необхідні умови для реалізації визначеної мети діяльності гуртка.

Ключові слова: позакласна робота з літератури, літературний гурток, масові заходи, літературний

клуб старшокласників, тижні літератури в школі, творче об'єднання Малої академії наук.

Запитання та проблемні завдання

1. Назвіть основні принципи проведення позакласної роботи з української літератури.

2. У яких формах може проводитися гурткова літературно-краєзнавча робота?

3. Поясніть, у чому полягає поняття системи позакласної роботи з літератури.

4. Як у процесі позакласної роботи розвивати белетристичні й літературно-критичні здібності молодшої людини?

5. У чому полягає специфіка факультативу з літератури? Визначте відмінності факультативу від уроку та різних форм позакласної роботи.

6. Обґрунтуйте напрями індивідуальної роботи на уроці літератури.

7. Чим може бути зумовлена фахова бесіда вчителя з учнем сам на сам?

8. Як підготувати і провести шкільну олімпіаду з української літератури?

9. Які ігрові інтелектуально-мистецькі шоу доречно проводити для школярів різних вікових груп – молодших підлітків, старших підлітків, юні?

Система самостійної роботи до теми

1. Розробіть проєкт літературного клубу для старшокласників: придумайте назву, визначте мету і завдання, сплануйте річну діяльність, змодельуйте одну з клубних зустрічей.

2. Запропонуйте ідею шкільного літературного періодичного видання. Якою буде його концепція? Які вимоги ви ставитимете до членів редакції?

3. Підготуйте розповідь про Малу академію наук і завдання для її літературознавчої секції.

4. Сплануйте індивідуальну роботу зі старшокласником, якого ви готуватимете до участі у філологічній олімпіаді.

5. Напишіть сценарій літературного вечора, визначивши тему, мету, завдання та вік його учасників.

6. Розробіть систему індивідуальної, групової і масової роботи словесника з метою відзначення у школі ювілею конкретного українського письменника.

7. Актуалізуйте знання з фольклористики, вміння й навички, вироблені під час фольклорної практики, і використайте їх у методичній моделі шкільної експедиції для збирання народної творчості.

8. Розробіть план річного циклу фольклорних свят у школі.

9. Складіть оголошення про шкільний тиждень української літератури, зазначте всі заходи, день їх проведення, вкажіть, які класи за що відповідають.

10. Змоделюйте систему завдань, винесених на одну зі всеукраїнських філологічних олімпіад (із української літератури), дайте свої оцінки, висловте пропозиції.

11. Укладіть темарій для слухачів шкільного відділення Малої академії наук. Сплануйте систему роботи учня (під вашим науковим керівництвом) над однією з тем.

Література до теми

1. Волошина Н. Й., Гальонка О. А. Літературно-мистецькі і творчі гуртки в школі. *Наукові основи методики літератури*: навч.-метод. посіб. / За ред.

- д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 135-137.
2. Волошина Н. Й., Жила С. О. Факультативні заняття з літератури. *Наукові основи методики літератури*: навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 126-135.
 3. Дідківський В. Літературний гурток у загальноосвітній школі. *Дивослово*. 2005. № 5. С. 18-23.
 4. Літературна студія в школі / упоряд. Г. Баран. Тернопіль: Мандрівець, 2008. 352 с.
 5. Парубець В. Гурткова робота – неодмінна складова системи освіти і виховання підростаючого покоління. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 1. С. 48-50.
 6. Токмань Г. Л. Екзистенціально-діалогічні аспекти позакласної роботи з літератури. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. С. 169–178.
 7. Українська мова й література: Програми факультативних та спеціальних курсів. 7–11 класи. Вип. 1. К.: Ред. ж. «Дивослово», 2007. 251 с.

ТЕМА 12

Поглиблене вивчення літератури

Домінантні проблеми теми

Навчання за певним профілем (гуманітарним, фізико-математичним, художньо-естетичним, педагогічним) означає об'єднання учнів за інтересами й нахилами у спеціальні класи, в яких навчально-виховний процес здійснюється за оптимальних умов.

Такі умови забезпечуються наявністю спеціальних навчальних планів, у які входять, крім української мови й літератури, курси світової художньої культури, зарубіжної літератури, етики та естетики, риторики, спеціальні факультативи, позакласні заняття за інтересами, а курси природничо-математичного циклу – у зменшеному вигляді.

Профілюючі предмети можуть викладатися як за програмами масових шкіл з певними додатками, так і за спеціально розробленими, розрахованими на масового учня (на відміну від програм з поглибленим вивченням одного предмета).

Оскільки доведено, що стійкі інтереси в більшості дітей виявляються у 14-15 років, очевидно, з цього віку, із старших класів, і доцільно починати диференційоване навчання по профілях, тобто профільне.

Основне завдання класів з поглибленим вивченням предмета – розширити знання учнів за рахунок збільшення кількості годин і обсягу навчального матеріалу, тобто глибше підготувати учнів до вступу на філологічний факультет. Однак провідне завдання – не допрофесійна підготовка, не професійне самовизначення, а саме загальнокультурний, моральний, загальноестетичний розвиток. Адже глибоке прилучення до гуманітарної культури корисне всім громадянам країни.

Елективні курси з літератури – це курси за вибором, які задовольняють освітньо-літературні потреби суб'єктів навчального процесу з метою поглибити або / і професійно спрямувати зміст споріднених базових предметів (дисциплін).

Електоратом є учні старших класів (8-9 класи – допрофільна підготовка, 10-12 – профільне навчання), студенти ЗВО різних рівнів акредитації.

Факультативи з літератури. Завдання факультативів із вивчення літератури та методику їх роботи вперше окреслив В. Неділько, визначивши досі актуальні методи й форми навчання:

1. Лекція, яка наближається до лекції вузівського типу.

2. Семінарські заняття.

3. Різноманітні форми самостійної аналітичної роботи учнів над художнього твором (учнівські доповіді, повідомлення та реферати, самостійне ознайомлення учнів з текстом художнього твору та його аналіз, опрацювання літературно-критичних джерел).

4. Бесіда евристичного типу.

Практичні заняття (групові спостереження над формою художнього твору, дослідження образотворчих засобів, розробка теоретико-літературних проблем тощо).

5. Написання залікових курсових робіт.

6. Підсумкові комбіновані заняття, що виходять за межі класної роботи (наукові конференції, випуск спеціальних збірників, альманахів, газет, виготовлення альбомів, монтажі, проведення літературних вечорів тощо).

На думку Г. Токмань, методична модель, створена науковцем, нині може бути успішно використана викладачами гімназій, ліцеїв, колегіумів.

Ключові слова: профільне навчання, класи з поглибленим вивченням предмета (гуманітарного

профілю), елективні курси з літератури, факультативи з літератури, гімназії, ліцеї, колегіуми.

Запитання та проблемні завдання

1. Назвіть чинники, що сприяють поглибленому вивченню української літератури.

2. Окресліть можливі напрями поглибленого вивчення літератури на сучасному етапі розвитку шкільної освіти.

3. Схарактеризуйте особливості методики вивчення літератури в класах гуманітарного профілю.

4. Які типи занять з арсеналу вищої школи доцільно проводити для поглибленого вивчення літератури?

5. Визначте місце учнівської курсової роботи з літератури в гуманітарному освітньому закладі.

Система самостійної роботи до теми

1. Сплануйте вивчення однієї з монографічних тем за моделлю: лекція – колоквіум – практичне заняття – семінар.

2. Складіть запитання й завдання до літературного семінарського заняття. Яким тип семінару ви оберете? Обґрунтуйте своє рішення.

3. Запропонуйте темарій курсових робіт за одним із періодів історії української літератури.

4. Підготуйте настановчу лекцію перед написанням курсових робіт. Визначте завдання для системи індивідуальних консультацій.

5. Розробіть конспекти різних типів уроків української літератури в класах гуманітарного профілю.

6. Напишіть реферат (теми – на вибір): «Проблеми профільного навчання української літератури»,

«Методика навчання української літератури в класах гуманітарного профілю».

7. Створіть презентацію оптимальної класифікації уроків поглибленого вивчення української літератури.

8. Напишіть доповідь (теми – на вибір): «Вибір типу уроку української літератури в класі гуманітарного профілю», «Вимоги до сучасного уроку поглибленого вивчення української літератури».

Література до теми

1. Літературні курси за вибором в умовах профільного навчання: 10 (11) класи: зб. програм / відп. за випуск Т. О. Яценко. Київ: Педагогічна думка, 2011. 88 с.
2. Токмань Г. Л. Екзистенціально-діалогічні особливості поглибленого вивчення української літератури. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. С. 209–222.
3. Шевченко З. О. Вивчення літератури у профільних гуманітарних класах в умовах диференційованого навчання. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. С. 168–173.
4. Шуляр В. Елективний принцип профільного навчання в системі літературної освіти. *Дивослово*. 2007. № 5. С. 27–28.

ТЕМА 13

Розвиток методики навчання української літератури

Домінантні проблеми теми

Методика викладання народжується і живе там, де є це викладання, тобто де є школа. Перші навчальні заклади для дітей з'явилися у часи Київської Русі, відколи князь Володимир Святославович почав «поимати у нарочитые чади дети и даяти нача на учение книжное», про що записано в «Повісті минулих літ».

Становлення української методики літератури. Новий етап розвитку методичної думки в Україні пов'язаний із розвитком нових шкіл – братських. Діяльність братських шкіл була осередком полемічної боротьби українського народу за свою культуру. І. Вишенський, відомий полеміст, виступив за освіту народу, розвиток рідної літератури та її вивчення у школах. Значну увагу він приділив добору книг, режиму й системі читання; наголошував на необхідності усвідомлювати прочитане і керуватися книжною мудрістю в житті.

Особлива роль у розвитку шкільної справи в Україні належала тоді знаменитій Києво-Могилянській духовній колегії. Діач Колегії Феофан Прокопович також давав вказівки щодо вивчення словесності, підкреслював необхідність зв'язку шкільної науки з життям.

Вечірньою зорею старої епохи чи ранковою – нової культурної доби був Г. Сковорода. Дбаючи про організацію навчальної роботи, він також доводив, що у цій справі потрібна система й дозованість

педагогічних заходів і зусиль. Метою навчання він вважав забезпечення розвитку в учнів природних здібностей і нахилів, насамперед – розумових.

Помітне місце в розвитку методичної справи посів Тарас Шевченко, автор «Букваря южнорусского». Важливу роль поет відводив виховній спрямованості художнього читання, бо вважав, що якби красне слово хоча б наполовину сприймалося людьми, життя було б незрівнянно кращим.

Більшість учених ще в середині XIX ст. помітили й активно почали розробляти особистісний аспект літературної освіти, який уже тоді для них був пріоритетним у контексті шкільних завдань.

Обстоюючи цілісне вивчення літературного твору, методисти вже тоді вказували передусім на необхідність його безпосереднього і повного прочитання, що, на думку Ф. Буслаєва, є «основою теоретичних знань і практичних умінь».

Особливу увагу вчені приділяли розвитку читацької уяви, яка унаочнює пізнавальний процес, матеріалізуючи певним чином розумові дії, дає змогу прогнозувати результати діяльності, служить розвитку мовлення, пам'яті й фантазії (В. Водовозов).

Підкреслювалася роль чуттєвого досвіду школярів, який має допомогти їм у сприйнятті й осмисленні змісту і значення прочитаного. Для того, щоб учні змогли уявити чи описати схід сонця або весняного ранку, зауважував М. Вессель, треба їм хоча б один раз спостерегти цей схід чи ранок, бо коли діти не бачили їх у своєму житті, ніколи «не проводили весняного ранку під відкритим небом», ми вимагаємо від них неможливого.

Виступаючи за зв'язок навчання з життям, методисти застерігали від вульгарного тлумачення літератури або зведення ідейно-художнього аналізу лише до розмов з приводу прочитаного, наголошували на першочерговому детальному розгляді змісту самого твору (В. Стоюнін).

Не оминули педагоги і питання методів літературної освіти в школі, вибір яких залежить щоразу від конкретної дидактичної мети: поглиблена аналітична робота з художнім текстом потребує, вважали вчені, застосування бесіди; навпаки, для збудження уяви та розвитку почуттєвої сфери юних читачів доцільно використати лекцію. Так вважав, зокрема, і Г. Сковорода. Головне у навчанні, вказував М. Пирогов, полягає не в тому, що саме повідомляється учням, а те, як саме це робиться.

Проблеми і здобутки методичної науки і практики в радянський час. Радянська методика літератури виробила ряд фундаментальних положень, які складають методологічну основу сучасного підходу до літературної освіти: а) глибоко проникнути в зміст художнього твору можна лише на основі його цілісного сприйняття; б) осмислення змісту і значення прочитаного має бути контекстним; в) вивчення художнього твору підпорядковується осмисленню і переживанню ідей, втілених у його образній системі; г) способи аналізу художнього тексту зумовлюються особливостями його змісту і форми; д) під час вивчення художнього твору слід дбати про оптимальне поєднання змістового і процесуального аспектів читацької діяльності; е) вивчення літератури

має бути тісно пов'язане з життям як окремого учня, так і всього суспільства.

Досягнення і перспективи методики літератури як науки на сучасному етапі яскраво демонструють розроблені сучасними вченими методичні концепції вивчення художньої літератури:

- контекстне вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури (В. Гладишев);

- компаративний аналіз літературних творів (А. Градовський);

- вивчення перекладних художніх творів (Ж. Клименко);

- формування інтерпретаційної компетенції старшокласників у процесі вивчення світової літератури (А. Вітченко);

- розвиток читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури (О. Ісаєва);

- методика підготовки вчителя світової літератури (Л. Мірошниченко);

- формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників (Г. Островська);

- розвиток креативності майбутніх учителів літератури (О. Куцевол);

- технологізоване навчання літератури (А. Ситченко);

- вивчення літератури на філософсько-історичних засадах (Ю. Бондаренко);

- екзистенціально-діалогічне вивчення літератури в старшій школі (Г. Токмань);

– методика інтерсуб’єктного навчання української літератури в загальноосвітній основній школі (В. Уліщенко).

Ключові слова: становлення української методики літератури, проблеми і здобутки методичної науки і практики в радянський час, досягнення і перспективи методики літератури як науки на сучасному етапі.

Запитання та проблемні завдання

1. Схарактеризуйте процес зародження методики навчання літератури.

2. Укажіть основні досягнення прогресивних діячів вітчизняної науки та культури, що визначили етап становлення української методики навчання літератури.

3. Назвіть провідні проблеми і здобутки методичної науки і практики в радянський час.

4. Визначте ключові ідеї кожної з актуальних сучасних методичних концепцій вивчення твору художньої літератури.

5. У чому полягає значення праці О. Мазуркевича «Нариси з історії методики викладання української літератури» для сучасного вчительства?

Система самостійної роботи до теми

1. Укласти бібліографію публікацій у періодичних виданнях, що висвітлюють здобутки методичної науки на сучасному етапі.

2. Розробити конспекти уроків української літератури спираючись на ключові ідеї одієї з сучасних концепцій вивчення художнього твору.

3. Написати реферат (теми – на вибір): «Проблеми і здобутки методичної науки і практики в радянського

періоду», «Досягнення і перспективи методики літератури як науки на сучасному етапі».

4. Створити презентацію оптимальної класифікації етапів становлення й розвитку методичної науки.

5. Написати доповідь (теми – на вибір): «Компетентнісне навчання української літератури як чинник успішного становлення особистості», «Вимоги до сучасного уроку в контексті технологізації літературної освіти».

Література до теми

1. Водовозов В. И. Избранные педагогические сочинения / сост. В. С. Аранский. М. : Педагогика, 1986. 480 с.
2. Мазуркевич О. Р. Нариси з історії методики викладання української літератури. Київ: Радянська школа. 1962. 375 с.
3. Микитась В. Давньоруські студенти і професори. К.: Абрис, 1994. 288 с.
4. Семенов О. М., Базиль Л. О. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2008. 240 с.
5. Стоюнин В. Я. Избранные педагогические сочинения / сост. Г. Г. Савенок. М. : Педагогика, 1991. 368 с.
6. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ : Педагогічна думка, 2016. 360 с.

ТЕМА 14

Формування в учнів літературних знань і вмінь

Домінантні проблеми теми

Літературний розвиток учнів передусім формалізується в їхніх літературних знаннях і вміннях. Мінімальний обсяг знань, умінь і навичок учнів визначено в державних стандартах літературної освіти й навчальних програмах із літератури. Знання – це узагальнений досвід людства (М. Фіцула); особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності (С. Гончаренко); сукупність ідей людини, в яких виражається її теоретичне оволодіння предметом (Д. Чернилевський); асоціація або, фізіологічно, тимчасовий зв'язок (Ю. Самарін) тощо. Такий різнобій у визначеннях насамперед свідчить про складну будову знань.

Як і будь-які предметні знання, літературні – поліструктурні, тому що об'єднують конкретні види знань: факти, уявлення, поняття, закони й закономірності, теорію, правила, методологічні й оціночні знання тощо. Своєрідність літературних знань у тому, що вони не завжди піддаються регламентації (особистісний аспект) і носять комплексний характер, охоплюючи: а) художні враження й інтелектуальні роздуми учнів завдяки прочитаним творам; б) володіння теоретичними відомостями; в) досвід власної творчості. Важливим інтегрованим критерієм знань є їх якість, що означає реалізацію дидактичних вимог щодо трьох рівнів знань, умінь, навичок як результату навчальної

діяльності учнів: а) рівень свідомо сприйнятих і зафіксованих у пам'яті знань; б) рівень готовності до застосування знань за зразком; в) рівень готовності до творчого застосування знань. Системні, глибокі й міцні знання учнів є не тільки показником, а й необхідною умовою їхнього літературного розвитку.

Уміння вчені визначають як: а) засновану на знаннях і навичках готовність людини успішно виконувати певну дію (Г. Костюк); б) здатність виконувати складну комплексну дію на основі засвоєних знань, навичок і практичного досвіду (В. Онищук); в) оволодіння способами, прийомами, діями (практичне застосування засвоєних знань) (Д. Чернилевський) тощо. Наведені визначення вказують на основні компоненти кожного вміння: 1) наявність знань і навичок (складників умінь, доведених до автоматизму); 2) виконання конкретних практичних дій; 3) оволодіння відповідними способами, прийомами пізнавальної роботи та мислительними операціями. Під час вивчення будь-якого предмета учні оволодівають специфічними предметними й надпредметними, загальнонавчальними вміннями. Природна спорідненість читацьких і загальнонавчальних умінь пояснюється тим, що вивчення літературного твору повсякчас вимагає від учнів аналітико-синтетичної роботи.

Оскільки знання, виступаючи структурним компонентом уміння, охоплює прийоми розумової діяльності, на уроці літератури нарівні з розвитком специфічних літературних здібностей школярів (образне бачення світу, творча уява, емоційна вразливість та ін.) маємо належну увагу приділяти

засвоєнню ними регулятивів (правил, орієнтовних основ дії, алгоритмів тощо) читацької роботи.

Результатами літературного розвитку учнів є не лише знання, вміння й навички, а й їхні світогляд, ерудованість, інтелект, потреба в самоосвіті, активність, розумова й фізична працездатність, вихованість і професійна зорієнтованість, що вимагає посиленої уваги вчителя не лише до розумового виховання учнів, а й до гуманізації умов їхнього навчання. На необхідності стимулювати позитивні психологічні стани школярів наполягають Є. Пасічник і Б. Степанишин, підкреслюючи, що встановлення між педагогом і вихованцями стосунків доброзичливості та взаємоповаги, заохочення учнів до літературного пошуку породжує в них почуття естетичної наснаги й інтелектуального задоволення. Особливо такого «морального стимулювання», на думку Б. Степанишина, потребують учні з низьким рівнем успішності. Потрібне й відзначення найменших досягнень «слабших» учнів, тактовність в оголошенні оцінок, «поблажливіше» ставлення до помилкових відповідей, що виникають на початковому етапі навчання учнів через їх неуважність, нетреновану пам'ять, неповноту розуміння. Не йдеться про потурання лінощам або зневажливому ставленню до навчання: використання такого своєрідного кредиту довіри дає змогу учневі подолати невпевненість у собі й забезпечує мотивацію до пізнання.

***Ключові слова:** формування, літературний розвиток, літературні знання, загальнонавчальні вміння, читацькі вміння, навички, регулятиви читацької роботи.*

Запитання та проблемні завдання

1. Прокоментуйте погляди вчених на структуру літературних знань і читацьких умінь школярів.

2. Визначте спільні й відмінне в процесах «формування» та «розвитку» літературних знань і вмінь учнів.

3. Порівняйте читацькі вміння й навички, навівши приклади їх формування під час шкільного вивчення художнього твору.

4. Здійсніть порівняльний аналіз відомих класифікацій літературних умінь.

5. Схарактеризуйте знання й уміння як фактор розвиненої особистості.

6. У чому полягають особливості формування літературних знань і читацьких умінь в умовах технологізованого навчання літератури?

7. Прокоментуйте чинні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів.

Система самостійної роботи до теми

1. Укладіть різнорівневу контрольну роботу для перевірки сформованості літературних знаць і вмінь учнів після вивчення конкретної теми за чинною навчальною програмою .

2. Розробіть системи завдань, спрямованих на вивчення будь-якої літературної теми (за чинною навчальною програмою з української літератури) в 5–6-х класах учнями: а) високого рівня літературного розвитку; б) середнього рівня літературного розвитку; в) низького рівня літературного розвитку.

3. Напишіть есе: «Розвивальне навчання літератури», «Шляхи подолання читацьких труднощів учнів».

4. Розробіть фрагменти конспектів уроків української літератури, що демонстрували б формування конкретного типу читацького вміння на прикладах вивчення творів різного літературного роду й жанру.

5. Написати реферат (теми – на вибір): «Формування літературних знань і вмінь старшокласників засобами інформаційно-комунікаційних технологій», «Розвиток літературних знань і вмінь учнів в умовах дистанційного вивчення художнього твору».

6. Створіть презентацію опрацьованого першоджерела, спрямованого на підвищення навчальних досягнень учнів із української літератури.

7. Доберіть матеріал для проведення розвивального діалогу на певну тему. Опишіть уявний перебіг уроку. Наприклад, нехай герої роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай» розкажуть про своє кохання.

Література до теми

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко; упоряд. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. К.: Рад. школа, 1989. 608 с.
3. Мхитарян О. Підвищення навчальних досягнень учнів з української літератури: монографія. Миколаїв: Іліон, 2014. 232 с.

4. Сафонова А. М. Воспитание читательских навыков: пособ. для учителя. К.: Рад. школа, 1983. 167 с.
5. Усатий А. В. Формування читацьких умінь учнів старших класів у процесі вивчення літературних творів: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 172 с.
6. Чернилевский Д. В. Технология обучения в средней специальной школе: учеб. пособ. К.: Вища школа, 1990. 198 с.

ТЕМА 15

Методична робота вчителя літератури

Домінантні проблеми теми

Методична робота в школі спрямовується на моніторинг професійної підготовки словесника та підвищення його педагогічної кваліфікації й майстерності. Осередками цієї роботи є *методичні об'єднання* вчителів української мови і літератури.

Важливими *напрямами* роботи методоб'єднань є:

- підвищення рівня навчально-виховної роботи та якості знань учнів;
- обговорення сучасних методик викладання української літератури, що використовуються різними вчителями;
- упровадження передового педагогічного досвіду й досягнень педагогічної науки;
- організація позакласної роботи з учнями в позаурочний час (проведення олімпіад, конкурсів, аукціонів знань тощо);
- професійна допомога молодим учителям;
- ознайомлення з новими програмами і підручниками, усвідомлення їх особливостей та

вимог, вивчення й опрацювання складних тем з використанням додаткового наукового матеріалу;

- поглиблене вивчення методики викладання предмета, випереджувальний розгляд питань методики, вивчення найбільш складних розділів програми з показом відкритих уроків, які підготовлені досвідченими вчителями, методичні розробки складних тем.

Основними *формами* роботи методичних об'єднань можуть бути:

- заслуховування й обговорення доповідей з актуальних питань;

- огляд новітньої наукової та педагогічної літератури, зокрема інформація про нові книги, методичні рекомендації, статті в педагогічній пресі щодо змісту і методики навчально-виховної роботи з предмета;

- систематичний аналіз стану навчальних досягнень учнів;

- обговорення цікавих публікацій;

- проведення та обговорення відкритих уроків;

- організація консультацій;

- заслуховування звітів учителів, класних керівників;

- участь в атестації вчителів;

- участь у вивченні, узагальненні та впровадженні педагогічного досвіду;

- прийняття рішень про моральне та матеріальне стимулювання вчителів, класних керівників тощо.

Робота методичних об'єднань включає в себе:

- 1) теоретичну частину – доповіді, повідомлення, огляд методичної літератури;
- 2) практичну – відвідування

уроків, їх обговорення, практикуми, виконання планів самоосвіти вчителів, підведення підсумків контрольних робіт, взаємоперевірка учнівських зошитів.

Ключові слова: методичні об'єднання вчителів української мови і літератури, зміст, напрями і форми роботи, шкільний кабінет літератури.

Заяпитання та проблемні завдання

1. Висвітліть зміст і форми методичної роботи вчителя української літератури в школі.

2. Які основні вимоги висувають науковці до оформлення й функціонування шкільного кабінету літератури?

3. Назвіть провідні чинники раціонального використання навчального кабінету літератури.

4. Дайте визначення поняттю педагогічної креативності, прокоментувавши значення цієї здатності для професійного розвитку вчителя літератури.

5. Визначте групи вмінь, якими має оволодіти майбутній учитель літератури.

6. Порівняйте співвідношення понять педагогічної майстерності та педагогічної кваліфікації, проілюструвавши відповідь предметними прикладами.

7. У яких формах випускник педагогічного ЗВО продовжує процес власного професійного розвитку після завершення навчання?

Система самостійної роботи до теми

1. Здійсніть огляд новинок сучасної методичної преси для вчителів-філологів («Дивослово», «Українська література в загальноосвітній школі», «Вивчаємо українську мову та літературу»),

«Українська мова та література в середніх школах, ліцеях, гімназіях та колегіумах», «Українська мова та література в школі» тощо) та методично-наукової літератури.

2. Укладіть бібліографію з певної методичної проблеми, наприклад, сучасних підходів до навчання української літератури, інтерактивних методів навчання на уроках літератури, використання різних видів мистецтв у процесі вивчення української літератури, літературного краєзнавства тощо.

3. Проаналізуйте відвіданий під час педагогічної практики урок української літератури за однією з опорних схем, рекомендованих методистами.

4. Розробіть план засідання методичного об'єднання вчителів української мови і літератури (за самостійно обраною проблематикою).

5. Напишіть доповідь на одну з актуальних проблем методичної науки та практики (теми – на вибір): «Формування предметної літературної компетентності в учнів основної та старшої школи», «Використання інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному літературному навчанні».

6. Спроектуйте план самоосвіти вчителя української літератури протягом навчального року.

Література до теми

1. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури: монографія. Вінниця: Глобус-Прес, 2006. 348 с.
2. Поташник М. М. Требования к современному уроку: метод. пособ. М.: Центр педагогического образования, 2008. 272 с.

3. Савченко О. Я. Удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів у контексті модернізації шкільної освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету*: зб. наук. праць. Пед. науки. Т. 1. Миколаїв: МДУ, 2006. Вип. 12. С. 22-36.
4. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія. Суми: Мрія-1 ТОВ, 2005. 404 с.
5. Цимбалюк В. І. Літературно-мовний кабінет у школі. К.: Рад. школа, 1975. 104 с.

Базова література до курсу

1. Бондаренко Ю. І. Загальна модель шкільного навчання української літератури: моногр. Ніжин: НДУ імені М. В. Гоголя, 2017. 398 с.
2. Градовський А. В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія та методика : монографія. Черкаси: Брама, 2003. 292 с.
3. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: моногр. Чернігів: Деснянська правда, 2004. 360 с.
4. Мхитарян О. Підвищення навчальних досягнень учнів з української літератури: моногр. Миколаїв: Іліон, 2014. 232 с.
5. Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посіб. / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
6. Нежива Л. Л. Теорія і практика вивчення літературних напрямів українського письменства в

- школі: моногр. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2016. 356 с.
7. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
 8. Ситченко А. Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах: навч. посіб. для студентів-філологів. Київ: Ленвіт, 2011. 291 с.
 9. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підруч. Київ: Академія, 2012. 312 с.
 10. Уліщенко В. В. Теорія і практика інтерсуб'єктного навчання української літератури в школі: моногр. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 398 с.
 11. Шуляр В. І. Сучасний урок української літератури: монографія. Миколаїв: Гліон, 2014. 553 с.
 12. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія. Київ: Педагогічна думка, 2016. 360 с.

Формат 60x84.1/16. Умовн. друк. арк. 8, 54.

Тираж 100 прим. Зам. № 2701-02.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.

54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1

Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

